263332

cena posamezne številke 30 din

časopis za kritiko znanosti

60/1983

UDK 3

Knjižnica za kulturno zgodovino LJUBLJANA

UDK: 301.174.6 (497.1) ; 330.111.6

NEKATERI MEHANIZMI V REPRODUKCIJSKEM PROCESU

ki jih obvladuje birokracija

Bojan Korsika

Gledano produkcijski proces v celoti, kot reprodukcijski proces, nam instrumenti, ki jih obvladuje birokracija razpadejo na dva pola. Na enem so vse praktične oblike koncentriranja presežne vrednosti neposredno iz rezultatov produkcijskega procesa; in, na drugi strani, instrumenti, ki spadajo pod akumulacijo kapitala, tj. spreminjanje presežne vrednosti ponovno v kapital. Jasno pa je pri tem, da vsi ti procesi spadajo v cirkulacijski proces, se v globalu kažejo že kot gibanje kapitala v cirkulacijskem procesu.

Torej imamo v reprodukcijskem procesu dve fazi, ki druga drugo predpostavljata:

–Fazo odvajanja presežne vrednosti iz materialne produkcije in,

– fazo denarne cirkulacije, gibanje denarnega kapitala v cirkulacijskem procesu.

I. Koncentracija presežne vrednosti

Poglejmo kako se je konkretno v Sloveniji odvijala koncentracija presežne vrednosti v obdobju 1976–1980. »Če so točne ocene, da tozdi razpolagajo trenutno (tj. konec l. 1980 – op. K. B.) samo s 30 odstotki novo ustvarjene vrednosti, lahko delavec v njih odloča le v okviru teh odstotkov. Vse drugo pa je že **porazdeljeno z zakonskimi, pogodbenimi, dogovorjenimi in sporazumnimi obveznostmi.** (podčrt. K. B.) Če k temu še prištejemo podatek, da je približno tretjina sredstev na razpolago za investicije – za produktivne investicije v prihodnjem obdobju le 19. odstotkov – potem je tako imenovani manevrski prostor samoupravnega odločanja resnično majhen. O tem govorim zato, ker se pogosto zastavlja vprašanje, ali lahko delavec, ki razpolaga s 30 odstotki sredstev, vpliva na reševanje ključnih gospodarskih in razvojnih vprašanj naše družbe, ali pa so vzvodi za reševanje teh problemov v rokah tistih, ki razpolagajo s 70 odstotki novo ustvarjene vrednosti.«[1]

Koncentracija presežne vrednosti, ki ima seveda za posledico nizko lasfno akumulacijo v produkciji, dobi tako svojo pravno obliko. In takšnega prilaščanja je v globenem smislu zmožna samo birokracija. Samo birokracija je zmožna zaradi svojega institucionalnega položaja dati temu prilaščanju zakonsko obliko, tj., da to presežno vrednost tudi prisilno iztirja. Celoten sistem odvajanja presežne vrednosti je zgrajen tako, da se že **vnaprej določa** količina te presežne vrednosti in ta količina **avtomatično** raste (temu se pravi sistemska rešitev) s povečevanjem akumulacije. Tako je praktično onemogočen kakšenkoli poskus ali način, da bi materialni produkciji ostalo več lastne akumulacije.

Birokracija tako drži materialno produkcijo v popolni odvisnosti. »Ker se sredstva za negospodarske naložbe oblikujejo iz druge in nadaljnih delitev, in se oblikujejo na osnovi osebnih dohodkov, rast sredstev za negospodarske naložbe sledi rasti osebnih dohodkov in drugih oblik porabe. Delež sredstev za reprodukcijo v materialni proizvodnji ima zato težnjo po upadanju, medtem ko delež sredstev za negospodarske naložbe raste. Problemi, ki izhajajo iz navedenih razmerij opozarjajo predvsem na to, da je oblikovanje lastnih sredstev akumulacije tozda iz delitve dohodka možno šele takrat, ko so zadovoljene že vse druge oblike porabe (osebna, skupna in splošna). Na tak način postajata lastna akumulacija tozda le manjši vir sredstev za naložbe, zato je treba za razširjeno reprodukcijo preusmerjati sredstva iz drugih virov (varčevanje prebivalstva, bančna sredstva, inozemska posojila).«[2]

Princip odvajanja že **vnaprej določene količine** presežne vrednosti je dosledne izvajan skozi vse oblike, ki jih ta nova ustvarjena vrednost dobi. Lep primer tega doslednega prisvajanja je proračun federacije (za njim pa v doslednosti republiški in občinski proračuni nikakor ne zaostajajo). »Ker se z družbenim planom in zakonom vnaprej za daljše obdobje določajo posamezni odhodki federacije (njihov obseg je vezan na kazalce oblikovane po gibanju nominalnega družbenega proizvoda oziroma narodnega dohodka) **je praktično povsem nemogoče)** tudi zaradi poznejših obračunov in podaljšanega proračunskega leta **(zagotoviti, da bi proračunska poraba naraščala počasneje od družbenega proizvoda** podčrt. K. B.), čeprav je bila to ena od temeljnih zahtev sedanjega srednjeročnega plana.« (tj. 1976–1980). »V strukturi odhodkov proračuna federacije zavzemajo praktično 99 odstotkov vseh odhodkov tiste obveznosti, ki jih določajo drugi zakoni in akti. V takem položaju pa so možnosti ta morebitno zmanjševanje odhodkov in bistvenejše vplivanje na zmanjšanje obsega deficitarnega financiranja razmeroma majhne.«[3]

Lahko bi rekli, da se birokracija zelo komunistično obnaša. Vnaprej določa potrebe (da jim seveda zakonsko obliko) ne glede na možnosti materialne produkcije. Kot smo že omenili je popolnoma nemogoče, da se to odvajanje zmanjša, ker je ves sistem vezan na nominalno rast dohodka delovnih organizacij materialne produkcije. Pravzaprav so še na najslabšem delovne organizacije, ki najhitreje povečujejo realni dohodek. Tem se zaradi takšnega sistema še največ odvaja. Pa ne da bi hoteli zagovarjati pri tem poslovodne strukture, to poudarjajo zaradi tega, ker so v tem položaju še na najslabšem delavci sami (vprašanje nagrajevanja po delu itd.).

V tej zvezi naj omenimo, da ta monopolizacija presežna vrednosti **nikakor** ni posledica uzurpacije oblasti zaradi individualnih koristi, kot je pri nas zelo razširjeno mnenje. Takšno mnenje je vulgarizacija produkcijskega odnosa v katerega stopajo producenti v razredni družbi. Prisvajanje presežne vrednosti nikakor ni edini cilj individualna konsumpcija, da bi torej ta sredstva birokracija uporabljala za lasten užitek. To ni mogoče že zaradi tega, ker se že po naravi stvari največji del družbeno producirane presežne vrednosti nujno pojavlja v obliki produkcijskih sredstev – presežna vrednost se tako v največji meri konkretno kaže kot presežen produkt produkcijskih sredstev in življenjskih sredstev nad vrednostjo, ki je potrebna za enostavno reprodukcijo – in je **zato določen za produktivno konsumpcijo,** oz., da mora funkcionirati kot kapital. Pri tem nikakor nočemo reči, da se birokracija, finančne strukture in poslovodne strukture in ves njihov podoficirski kader odpoveduje kar največjemu luksuzu.

Da je to odvajanje res brezobzirno in da se nikakor ne ozira na realne razmere, nam potrjuje naraščanje sredstev samoupravnih interesnih skupnosti materialne proizvodnje (sredstva za energetiko, železnice, ceste, luko), V **izredno kritični** situaciji leta 1976 (industrijska rast je takrat padla na samo dva odstotka), ko se je »akumulacija na ravni TOZD« v Sloveniji skoraj katastrofalno zmanjšala od 10.861 (v milijonih din) v letu 1975 na 9.376 v letu 1976 (torej 14% **zmanjšanje);** toda sredstva za SIS materialne proizvodnje pa so **narasla** za 36%! Še veliko huje je bilo v letu 1977, ko se akumulacija praktično ni povečala (9.445), toda sredstva za SIS materialne proizvodnje so narasla za skoraj neverjetnih 78%!! Ob tem pa potem razne analize previdno ugotavljajo, da je v preteklem srednjeročnem obdobju prihajalo do odtujenosti teh sredstev od delavskega razreda. »Tudi v preteklosti«, pravi neka analiza o odvajanju sredstev za te SIS,« so bile glavne negativne oblike odtujevanja sredstev prav v tem, da je bila pretrgana vez med tistimi, ki so sredstva združevali (na podlagi samoupravnih sporazumov ali obvezno) in odločanjem o teh sredstvih. Na ta način je prihajalo do kopičenja sredstev v nekaterih samoupravnih interesnih skupnostih in do odtujenega odločanja o teh sredstvih, zlasti npr. s strani delovnih skupnosti posameznih samoupravnih interesnih skupnosti oziroma v organizacijah združenega dela – izvajalcev posameznih storitev, oziroma proizvajalcev posameznih proizvodov.« (4.)

Bolj trdnega dokaza o planiranju »potreb« ne glede na možnosti res ne bi mogli najti! Leto 1977 bo tako ostalo v spominu kot »čudežno« leto, ko je birokracija dokazala, da se da monopolizirati celo več kot sredstva za reprodukcijo v razširjenem merilu. Že leta 1976 je bil »ostanek proste akumulacije za naložbe v TOZD« **zmanjšan** zaradi odvajanja in krize **za 60%!!**Naslednje leto pa delovnim organizacijam sploh ni ostala **nikakršna akumulacija** (glej tabelo). Še celo več kot to! Delovne organizacije so morale pokriti obveznosti celo iz sredstev za amortizacijo (enostavno reprodukcijo). »Lastna sredstva akumulacije TOZD v tem letu niso zadoščala niti za kritje vseh obveznosti – za odplačila posojil za osnovna in obratna sredstva iz preteklih let, za obvezno združevanje sredstev za dejavnosti poseb-

SREDSTVA ZA AKUMULACIJO, OBLIKOVANA NA RAVNI TOZD V OBDOBJU 1976-1980 ZMANJŠANA ZA

	1975	1976		1977		1978		1979		1980	
			indeks		indeks		indeks		indeks		indeks
1. Posojilo za kreditiranje manj razvitih rep. in AP	1.510	1.598	105	1.702	106	2.491	146	2.893	116	3.874	137
2. Združevanje za SIS materialne proizvodnje	1.452	1.986	136	3.532	178	4.525	128	6.055	134	7.531	124
3. Odplačilo kreditov za osn. in trajna obratna sredstva	4.297	4.348	101	5.618	129	7.341	130	10.683	145	13.988	131
4. Prispevek za odpravljanje potresa v Črni gori								596		458	77
Skupaj obveznosti	7.259	7.932	110	10.852	136	14.357	132	20.227	141	25.851	128
Ostanek proste akumulacije za naložbe v TOZD	3.602	1.444	40			524		648	124	6.840	1055
Ostanek v %	33	15		–13		3,5		3,1		21	

Vir: Analiza družbene reprodukcije, sredstev in akumulativne sposobnosti, Skupščinski poročevalec 26. 3. 1980, str. 13.

nega družbenega pomena in za posojilo za kreditiranje razvoja manj razvitih SR in SAP Kosovo, tako da so jih morale temeljne organizacije delno pokriti celo iz sredstev amrotizacije.« (5.)
Kot temeljno značilnost rezultata produkcijskega procesa gledano s stališča distribucije presežne vrednosti, lahko ugotovimo, da se ta odvija v tako ogromnem obsegu, da je materialna produkcija pri akumulaciji kapitala popolnoma odvisna od bančnega kapitala. Pri tem bi vsekakor lahko rekli, da je neizogibno nujno, da se zbira določen del sredstev za skupne družbene potrebe. To je vsekakor res, toda ne smemo »pozabiti«, da ta sredstva nikakor ne obvladuje delavski razred, ampak jih globalno distribuira in nadzoruje birokracija.
Zato nas ne sme začuditi, da se odvaja praktično celotna novo ustvarjena vrednost v materialni produkciji. Če bi akumulacija ostajala v večjem obsegu v produkciji na razpolago poslovodnim strukturam, potem bi se izvršil **kvalitativni** premik, ker bi akumulacijo začele nadzorovati poslovodne strukture (tehnokracija), kar bi praktično spodneslo enega od **materialnih temeljev gospodarstva birokracije** kot dominantne frakcije.
S tem prehajamo na drugi del, na fazo gibanja denarnega kapitala v bankah. Eno od splošnih značilnosti lahko že nakažemo v večkrat omenjenem dejstvu, da se morajo sredstva za razširjeno reprodukcijo kanalizirati iz drugih virov (varčevanje prebivalstva, bančna sredstva, tuji krediti). Poanta je v tem, da: »instrumentarij preusmerjanja sredstev iz hranilnih vlog ali bančnih depozitov v **celoti** (podčrt. K. B.) sloni na kreditni osnovi, kar povzroča, da je združeno delo vedno bolj zadolženo in stalno potrebuje nova sredstva. Z ukrepi kreditno-monetarne politike se določajo možnosti za oblikovanje dodatnih sredstev.«[6]

II. Kreditni kapital

Kot vemo blagovna produkcija predpostavlja pojavljanje kapitala v denarni obliki, oz., iz narave blagovne produkcije izhaja denarni kapital kot »primus motorja vsako podjetje, ki se začne na novo, in kot stalen motor.« Brez denarnega kapitala ni mogoče ponovno začeti produkcijskega procesa. Že samo to dejstvo daje kapitalu v denarni obliki izredno pomembno vlogo. Posedovanje denarnega kapitala (oz. denarja kot latentne oblike kapitala) pa daje seveda možnost odločilnega vplivanja na reprodukcijski proces. To dejstvo pa lahko tako enostavno, kot tudi zelo pravilno izrazimo tudi takole: »Kdor pa ima denar, ne glede na to, kako ga je pridobil, dejansko odloča o delu družbenega proizvoda, ki odgovarja nominalni vrednosti denarja s katerim razpolaga. V takem razmerju je tudi njihov vpliv na tokove družbene reprodukcije in njihova realna moč odločanja.«[7]
Če pa smo ugotovili, da materialna produkcija pravzaprav sploh ne poseduje denarnega kapitala za svojo akumulacijo, potem postane logično, da je denarna cirkulacija ključni člen pri akumulaciji kapitala (reprodukciji v razširjenem merilu). Čeprav se seveda ta denarna cirkulacija realizira skozi bančni mehanizem, pa birokracija ne sodeluje neposredno pri tej realizaciji. Ta posel opravljajo zanjo finančne strukture. Birokracija jih prisiljuje **prek kreditno-monetarne politike,** da izvršujejo v operativnem smislu njene strateške in taktične cilje v reprodukcijskem procesu – da izvršujejo njeno koncepcijo ekonomskega razvoja. Skozi kreditno-monetarno politiko se glede na to predstavljajo v pojavni obliki težnje in vitalni interesi birokracije v celotnem produkcijskem procesu. Zopet je treba pri tem poudariti, da je popolnoma napak gledati birokracijo kot neko zarotniško skupino, ki bi npr. skozi spletkarjenje v zveznem izvršnem svetu in recimo v Narodni banki Jugoslavije uresničevala svoje interese. Birokracija sama **zgolj** pooseblja to specifično gibanje celotnega družbenega kapitala (in to gibanje je določeno z specifičnim kapital – odnosom, ki zahteva koncentracijo presežne vrednosti na globalnem družbenem nivoju). Je zgolj uresničevalec stvarnih tendenc v gibanju kapitala gledanega s stališča gibanja colotnega produkcijskega procesa (produkcijskega in cirkulacijskega procesa). Subjektivno si zato lahko posamezen birokrat predstavlja svojo funkcijo poljubno, vendar je **odločujoče** kaj je **objektivno prisiljen storiti** v skladu z svojim položajem, ki ga ima v produkcijskem procesu.

Emisijski kapital

V okviru kreditno-monetarnega sistema pa nas zanima mehanizem, ki se mu pravi primarna emisija denarja. Pri tem ni potrebno navajati različne ekonomske teorije, da se pri nas primarna emisija uporablja »nepravilno«, ter da je škodljiva. Pomembno je, da ima v tem specifičnem produkcijskem odnosu, ki ga vodi birokracija tudi primarna emisija specifično vlogo.
Primarna emisija se pojavlja v obliki kreditnega kapitala v cirkulaciji.
»Cirkulacija za kapital ni samo zunanja operacija. Tako kot kapital postane kapital šele po poti produkcijskega procesa, s tem da se po tej poti vrednost ovekovečuje in povečuje, tako se tudi pretvarja v **čisto** obliko vrednosti – kjer so izbrisani tako sledovi nastajanja kot tudi njegov specifičen obstoj v uporabni vrednosti – samo po poti prvega stadija cirkulacije, dočim je ponavljanje tega stadija, tj. življenjskega procesa kapitala možno samo po poti drugega stadija cirkulacije, ki se sestoji iz menjave denarja za produkcijske pogoje in predstavlja uvod v stadij produkcije. Cirkulacija torej, spada v pojem kapitala.«[8]
Vendar pa se cirkulacijski čas pojavlja kot omejitveno načelo kapitala, kot nezmožnost kapitala, da bi vsrkaval živo delo, da bi produciral presežno vrednost. Denar v funkciji cirkulacijskega sredstva zato ne predstavlja sredstva, ki bi vplival na hitrejšo cirkulacijo kapitala iz ene določitve v drugo, ker je denar v svoji neposredno predpostavljeni obliki **omejitev** cirkulacije kapitala. Tendenca kapitala je **cirkulacija brez cirkulacijskega časa.** Kapital poizkuša spremeniti denar v nek samo **idealen** moment svoje cirkulacije in mu dati svojo lastno odgovarjajočo obliko. In v tej tendenci leži **osnovna opredelitev** kredita in kreditnih operacij kapitala. Iz tega izhaja, da se tudi cirkulacijskemu času kot takemu skuša določiti **vrednost**
Tako je kredit oblika cirkulacije, ki jo je direktno ustvaril kapital, in ki specifično izhaja iz narave kapitala. Za kreditni kapital je značilno, da je prvobitna točka kapitala – denar – in formula D-B-D zvedena na njuna oba ekstrema D-D; vsako posredovanje izgine, ostane samo denar, ki prinaša več denarja.
Na osnovi blagovne produkcije določena vsota vrednosti – predstavljena v blagu ali denarju – daje moč, da se določena količina dela zastonj izvleče iz delavcev, da se določena količina presežne vrednosti prisvoji za sebe. Glede na to, logično izhaja, da se potemtakem lahko tudi denar proda kot kapital, toda kot blago posebne vrste. Če nekdo proda nekomu denar ali blago kot kapital, ga s tem usposobi, da si prisvoji za sebe neko količino presežne vrednosti. In po zakonih blagovne produkcije je **pravično,** da dajalec kredita dobi določen delež te presežne vrednosti. Ta določen delež te presežne vrednosti dobi samostojno obliko v **obrestih.** Obresti torej predstavljajo vrednost gole lastnine nad kapitalom. Toda v obrestih je popolnoma izbrisan izvor te vrednosti. Zabrisana je antagonistična eksistenca presežne vrednosti, ki izvira iz eksploatacije delavcev. Kajti tisti, ki kredit daje ne stoji v nikakršnem direktnem odnosu do delavcev, ampak se njegov odnos veže samo na tistega, ki ga sprejema. Prav v tem posredovanju pa je dominacija birokracije mistificirana in se na zunaj kaže kot ravnodušen odnos do produkcijskega procesa, do produkcije presežne vrednosti in s tem eksploatacije.
Če primarna emisija fungira v produkcijskem procesu v obliki obrestonosnega kapitala, potem mora nujno zadobiti kapitalsko obliko. In če je obrestonosni kapital, kapital na drugo potenco (kot denar, ki se oplaja in se kaže v formuli D-D) potem je »emisijski kapital«, kapital na tretjo potenco. To je kapital, ki je dobil svojo vrednost s samim aktom svojega nastanka. Če se pri obrestonosnem kapitalu še kaže **časovno posredovanje** (D-D), pa pri »emisijskem kapitalu« tudi to časovno posredovanje izgine. Oploditev kapitala doseže tu svojo **idealno obliko,** razvije se do svoje **absolutne oblike – vrednost, ki se oplaja sama iz sebe.** (Tekst ni lektoriran)

Opombe:
[1] M. Kučan: Neučinkovitosti ne gre pripisovati samoupravljanju, Komunist, 28. 11. 1980
[2] Osnovni problemi izvajanja družbenega plana SR Slovenije v letih 1979 in 1980
Skupščinski poročevalec, 30. 10. 1979, str. 22
[3] Poročilo o izvajanju Zakona o financiranju federacije
Skupščinski poročevalec, 15. 10. 1979, str. 47
[4] Nadaljni razvoj družbenoekonomskih odnosov v SIS materialne proizvodnje.
Skupščinski poročevalec, 15. 10. 1980, str. 9
[5] Analiza uresničevanja družbenega plana SR Slovenije za obdobje 1976–1980
Skupščinski poročevalec, 25. 6. 1980, str. 5
[6] Osnovni problemi izvajanja . . .,
Skupščinski poročevalec, 30. 10. 1979, str. 22
[7] S. Kobal: Družbenoekonomska razpotja kreditno monetarne politike
Naši razgledi, 12. 12. 1980
[8] K. Marx: Osnovi kritike političke ekonomije. Drugi del.
K. Marx – F. Engels Dela, Prosveta, Bgd. 1979, str. 21

UDK: 301.174.6 (497.1) : 330.111.6
reprodukcijski proces, birokracija

Bojan Korsika: Nekateri mehanizmi v reprodukcijskem procesu, ki jih obvladuje birokracija

Birokracija drži materialni produkcijo v popolni odvisnosti zaradi tega, kar je celoten sistem odvajanja presežne vrednosti pri nas zgrajen tako, da se že vnaprej določa količina presežne vrednosti. Birokracija je zmožna zaradi svojega institucionalnega položaja dati prilaščanju presežne vrednosti zakonsko obliko, tj. da presežno vrednost tudi prisilno iztirja. Birokracija drži tako materialno produkcijo v popolni odvisnosti. Vitalni interesi birokracije v celotnem reprodukcijskem procesu se kažejo s kreditno-monetarno politiko. Birokracija sama pa zgolj pooseblja specifično gibanje celotnega družbenega kapitala, je uresničevalec stvarnih tendenc v gibanju kapitala s stališča gibanja celotnega produkcijskega procesa.

UDK: 327.3

ILUZORIČNO OBČESTVO

»socialističnega internacionalizma«

Vlasta Jalušič

Apologija protagonistov

Posebne zgodovinske okoliščine so pripeljale do oblikovanja neke posebne skupine socialističnih držav, ki se danes običajno označuje z različnimi imeni (od »Varšavskega pakta« do »socialističnega tabora«), same vladajoče sile v teh državah pa jo danes imenujejo »socialistična skupnost (narodov)«.

V zavesti vrhovnih akterjev politike držav, ki sebe subsumirajo pod kategorijo »socialistična skupnost«, velja družbeni red, ki je tam vzpostavljen, za udejanjeni socializem, t. i. »realni« socializem; to je takšen, ki naj bi »resnično«, v stvarnosti obstajal kot otipljiv vzor in zategadelj bil »pravi«. Vseboval naj bi vse temeljne, skupne poteze možnega socializma, bil naj bi praktična uresničitev socialističnih idej Marxa, Engelsa in predvsem Lenina, zato naj bi tudi služil vsem revolucionarnim silam, ki hočejo graditi socializem, za vidno izkušnjo »resničnega« socializma, ki jo mora upoštevati vsak, ki hoče biti revolucionar. Ne da bi si zadajala mnogo truda okoli citiranja vseobsežnih izjav predstavnikov vladajočih partij v državah »socialistične skupnosti« o njeni naravi in vlogi v svetu (oziroma v razvijanju socializma), bom skušala njihove temeljne trditve, ki se bolj ali manj modificirano ponavljajo tako v javnih, mednarodnih izjavah, dokumentih kot v notranjih zakonih in drugih državnih aktih, pa tudi v znanstvenih razpravah in študijah, strniti v sklop tez, ki dajejo temeljno oznako naziranja zagovornikov socializma v eni skupnosti. Te oznake so naslednje:

1. »Socialistična skupnost držav« je skupina držav, ki so v svojem sistemu uspele uresničiti pojem socializma – do popolnosti razviti splošne zakonitosti razvoja socializma. Zdaj je na vrsti postopni prehod v komunizem.

2. Največje zasluge pri tem ima Sovjetska zveza in njena partija, ki je prva in najbolj razvita dežela socializma, zato vzor za vse ostale socialistične dežele.

3. Vodilne sile in popolni zastopniki interesov delovnih množic so v teh deželah marksistično-leninistične partije.

4. Znotraj teh dežel je razvita polna demokracija ljudskih množic, ki je direktno nasprotje formalni buržoazni demokraciji kapitalističnih držav.

5. Med državami »socialistične skupnosti« se uveljavljajo novi principi mednarodnih odnosov, ki izvirajo iz »narave« te skupnosti. »Proletarski internacionalizem« je iz principa postal praktično ravnanje, katerega izraz je »bratska solidarnost«, jedro pa »vzajemna pomoč«.
6. Poleg »enotnih skupnih interesov« znotraj »skupnosti« imajo te države skupnega razrednega nasprotnika – mednarodno buržoazijo, proti kateri se bore na »enotni mednarodni razredni fronti«.

7. Obstoj te »skupnosti« je tudi garant miru in razvoja socializma v svetu, kajti preprečuje »imperialistično agresijo« ter zagotavlja miroljubno koeksistenco različnih družbenih sistemov. V tem smislu je »naravni« zaveznik vseh miroljubnih, naprednih, demokratičnih sil.

8. Socializem naj bi se v svetu razvijal kljub nacionalnim posebnostim preko splošnih zakonitosti, ki so za vse dežele skupne, njihovo pravilnost pa naj bi potrdili dosežki v državah »socialistične skupnosti«, zato bi morale vse socialistične revolucije »upoštevati« izkušnje teh držav.

9. Temeljna načela marksizma-leninizma so vir za pravilno ravnanje in razvijanje socialističnih odnosov. Ta načela so uspele države »socialistične skupnosti« potrditi kot izvirna in jih »ustvarjalno razviti« najprej tudi v novih meddržavnih odnosih.

V zgodovini so bile predstave in misli ljudi zmeraj izraz njihovega dejanskega življenjskega procesa, vendar pa to še ne pomeni, da sta bila njihova vloga in ravnanje v tem procesu taka, kot so si ju sami predstavljali. Njihova zgodovinska vloga se je izkazala v prispevku k rezultatu celotnega zgodovinskega razvoja nekega časa. Tako je tudi z vlogo in prispevkom sil, ki so vladajoče v državah »socialistične skupnosti«. Zato je treba ugotoviti pomen in **dejansko** vlogo današnjega obstoja teh skupnosti, ugotoviti torej, kaj »socialistična skupnost držav« pravzaprav JE, kaj je ta socializem, ki pravi, da je potrdil splošne zakonitosti razvoja socializma in s tem uresničil ideje klasikov marksizma. Da bi lahko storili to, je potrebno pogledati, kakšne so bile zakonitosti NJEGOVEGA razvoja, kako je zgodovinsko nastal in funkcioniral v CELOTI svetovnega procesa socializma. Šele nato bo možno ugotoviti, ali so bile zakonitosti v NJEGOVEM razvoju SPLOŠNE zakonitosti in poti, po katerih naj se ravna ves bodoči razvoj, ali pa POSEBNE zakonitosti NEKE TRAGIČNE FIGURE SOCIALIZMA (konkretne »socialistične skupnosti«), ki je svojo napredno zgodovinsko vlogo v svetovni areni že zdavnaj odigral.

Pogoji nastanka

»Poenotenje« Madžarske, Poljske, Romunije, Bolgarije, Čehoslovaške in dela nemške države pod vodstvom Sovjetske zveze v »socialistično skupnost«, njihovo vklapljanje v taborski socializem ni teklo niti najmanj gladko in neprotislovno. Nasprotno. Pot formiranja tega lepega socializma je bila postlana s trupli mnogih komunistov, delavcev, utrta tudi s tanki in vojaškimi intervencijami. Pod geslom zatrtja kontrarevolucije, imperialističnih agentov, sovražnikov socializma so se v več deželah s tujo vojsko zavarovale »pidobitve socializma«. Tako je bilo na Madžarskem 1956 in na Čehoslovaškem 1968. Tudi novi poljski vojaški »red« govori z istim jezikom, čeprav državno varstvo ne izvajajo sile »bratskih dežel«, ampak sama poljska vojska. V nekem smislu je razvoj dogodkov na Poljskem 1981 z vzpostavitvijo socialističnega Bonaparteja dovršitev procesa »poenotenja« držav »socialistične skupnosti«. Dovršitev v tem smislu, da je bila izvedena znotraj same Poljske, da je torej bila potreba po »poenotenju«, po vztrajanju v »skupnosti« notranja potreba vladajočih sil, ki so »red«, »ohranitev socializma« uspele uvesti same. Z vzpostavljanjem odkrite »socialistične« vojaške diktature je socializem »realnega« tipa popolnoma očitno razkril svojo naravo.

Korenine tega razvoja pa segajo nazaj v zgodovino nastajanja socialističnih držav, ne le po drugi svetovni vojni, ampak tudi v čas obstoja ene same socialistične države Sovjetske zveze, v krogu kapitalističnih držav. Posebni pogoji njenega nastanka in razvoja socializma v njej so v veliki meri opredeljevali in usmerjali tudi po vojni razvoj svetovnih razmerij ter razvoj socializma v povojni Evropi. Predvsem nenehno pretendirana vodilna vloga Sovjetske zveze in s tem pogojeno formiranje njenih odnosov z novonastalimi socialističnimi državami ima globoke korenine v obdobju med obema vojnama, ko je Sovjetska zveza bila edina država, v kateri je bila izvedena socialistična revolucija.

Oktobrska revolucija in evropska revolucija

Oktobrska revolucija je ostala **edina** izvršena in uspešna revolucija. Namerno poudarjam edina in ne govorim o tem, da je bila prva uspešno izvršena socialistična revolucija. Če je bilo neposredno po oktobrskem prevratu leta 1917 ter še nekaj naslednjih let prvenstveno za celotno evropsko delavsko gibanje to, da je bila Oktobrska revolucija prva, potem je v začetku tridesetih let bila njena bistvena oznaka edinost. In prav ta edinost daje temeljni značaj obdobju med obma vojnama.
Revolucija v Rusiji je bila izvršena v času množičnega vrenja v vsej Evropi. Položaj v Rusiji kot kapitalistično nerazviti državi je bil posebno težak, v njej so se hkrati nagrmadila vsa stara in nova protislovja. Kapitalistični prodor v svetu ni tekel enakomerno, njegov **naravni** razvoj je že od samega začetka vzpostavljal ogromne razlike in izkazalo se je, da se lahko prebija tudi skozi stare, fevdalne politične oblike, kar je napravilo protislovje med produktivnimi silami in proizvajalnimi odnosi za še bolj transparentno. Taka situacija je bila v Rusiji na prelomu stoletja. V nekem smislu je obstajala podobnost tega položaja s položajem v Nemčiji sredi 19. stoletja, za katero je Marx dejal, da je v njej »emancipacija **iz srednjega veka** možna le kot sočasna emancipacija od **delnih** preseganj srednjega veka«, da v njej »ni mogoče zlomiti **nobene** oblike suženjstva če se ne zlomijo vse oblike suženjstva«. (Kurziv K. Marx) [1]
Hkrati pa za predrevolucijsko Rusijo prav posebno veljajo besede iz Nemške ideologije o tem, da »ni nujno, da je to protislovje (med produktivnimi silami in obliko občevanja – op. V.J.), zato da bi pripeljalo do kolizij v neki deželi, do kraja zaostreno prav v tej deželi. Konkurenca z industrijsko razvitejšimi deželami, ki jo povzroča razširjeno internacionalno občevanje, zadošča, da se ustvari tudi v deželah z manj razvito industrijo podobno protislovje. [2]
Revolucionarna situacija je sicer vrela v celotni Evropi, toda politične organizacije delavskega razreda, oslabljene od kraha II. internacionale, niso uspele spraviti pisane palete revolucionarnih sil na skupno platformo, niso uspele analizirati **svojih** konkretnih pogojev in izdelati perspektiv. Zapovrstjo so propadli revolucionarni poskusi na Madžarskem (Ogrska republika), v Nemčiji (Bavarska republika) leta 1919, marčna »avantura« nemških komunistov leta 1921 in kot zadnji poskus »oktobrska« nemška vstaja 1923. Revolucija v centru je zatajila kljub obupnim poskusom ruskega vodstva, da bi ji pomagalo ob rojstvu. Oktobrska revolucija je bila prva in edina, ki se je uspela obdržati. V nekem smislu se je izvršila »teritorializacija« revolucije na eno samo deželo. V tem primeru je bila izpostavljena vsem omejenostim, ki so izhajale iz prostora, v katerem se je zgodila, kajti ni mogla računati na pomoč kapitalistično razvitih dežel, v katerih bi se izvršil socialistični prevrat pri premagovanju lastnih zaostalih pogojev. V deželi, kjer je delavski razred uspel prevzeti politično oblast, so bile podedovane razmere take, da ni bilo mogoče neposredno zgraditi nove organizacije dela, kjer bi delavci neposredno upravljali rezultate svojega dela. Tam pa, kjer so obstajali pogoji za socializacijo (v razvitih kapitalističnih državah Evrope), delavski razred ni uspel prevzeti politične oblasti. Protislovna pot razvoja Sovjetske zveze je bila tako zasnovana v temeljih. Situacija socializma v eni izolirani državi, ki se mora boriti za svojo eksistenco v krogu kapitalističnih držav in hkrati premagovati svoja lastna notranja protislovja, je bila očitno zapečatena (vsaj začasno) v letu 1924, ko so njegovi voditelji tudi razglasili »izgradnjo socializma v eni deželi«,

Kominterna in njena vloga (odnos SZ do mednarodnega delavskega gibanja

Zahodnoevropske politične organizacije delavskega razreda so bile pretresene in razbite od stresa prve svetovne vojne; analiza novega položaja in zbiranje revolucionarnih sil okoli njih sta tekla tako razbito, kot so bile razbite same. Formiranje nove mednarodne organizacije delavskega razreda, komunistične internacionale, ki bi naj pospešila zbiranje revolucionarnih množic okoli revolucionarnih partij, je v bistvu teklo šele kot njihovo formiranje, fromiranje komunističnih partij na novi platformi – ob jasnem distanciranju od reformističnih sil socialne demokracije.
Pobudnik za ustanovitev Kominterne je bila Ruska boljševiška komunistična partija, ki je politično oblast že imela v svojih rokah, obenem pa ji je možni uspeh evropske revolucije veljal za zagotovitev lastnega uspeha in lažje premagovanje lastnih enostranosti. Cilj ustanovitve Kominterne je bil jasen – doseči revolucionarni prevrat v več evropskih državah in to je bila njena temeljna usmeritev, hkrati pa naj bi včlanjene partije podpirale Oktobrsko revolucijo in sovjetsko oblast. Novi internacionalizem je bil nedvomno potreben, vprašanje, ki se še zmeraj zastavlja ob formiranju Tretje internacionale, pa je, kakšen, in ali so bili subjekti, ki so se v njo združili, dovolj zreli in samostojni za tak novi internacionalizem. Kajti na prvem kongresu Kominterne (ki je bil kasneje označen kot pripravljalni sestanek) leta 1919 evropske komunistične paritije še zdaleč niso bile partije množic. (3) Edina močna partija, ki je imela za seboj množično podporo, pa je že prevzela politično oblast, je bila RKP(b). Ob tem, da so bile ostale partije šibkejši partnerji, da je boljševiška imela v rokah državno oblast, je imela Kominterna trajni sedež v Moskvi, od koder je šla tudi finančna podpora za kominternske partije. Ob nesamostojnih članicah KI je bila uresničitev temeljnega zastavljenega cilja – revolucije v zahodni Evropi – vprašljiva, kar se je kasneje potrdilo v vrsti neuspelih poskusov prevzema oblasti. Močna in centralizirana organizacijska struktura je bila slaba moč za šibke partije, ki so po tej poti ostale le podružnice kominternskega centra. (4)
Kominterna svoje poglavitne naloge ni mogla izpolniti, partije niso uspele prevzeti politične oblasti v nobeni drugi evropski deželi. Vendar pa se je Oktobrska revolucija skozi dolgo obdobje državljanske vojne uspela obdržati v veliki meri tudi po njihovi zaslugi, kajti ogromna podpora množic Oktobrski revoluciji je krepko omejevala svobodno intervencijo kapitalistične »alianse«. Toda, ko se je izkazalo, da pogojev za evropsko revolucijo ni več, da se je kapitalizem uspel izvleči iz krize in hkrati priznal – tudi formalno – sovjetsko državo, je postala obstoječa oblika internacionalne organizacije komunističnih partij še bolj vprašljiva. Nastali so novi pogoji delovanja – tako za novo socialistično državo, kot za partije, ki niso uspele doseči revolucionarnega cilja. Za to, da so partije še naprej izražale solidarno podporo sovjetski državi, gotovo ni bila potrebna taka močna, centralizirana organizacija, kot je postala KI v začetku tridesetih let. Toda Kominterna je ostala in namesto da bi se partije orientirale v lastne razmere ter samostojno iskale nove poti zbiranja sil, so združene v svetovno partijo še naprej služile »ohranjanju« sovjetske države znotraj kapitalistične »obkrožitve« in svoj internacionalizem izražale z ubogljivostjo in podporo najmočnejšemu partnerju, vodilni sili. Kominterna pa je še naprej vodila politiko vzpodbujanja revolucij v zahodnih deželah. (5)

»Razcep« med državno in partijsko politiko

V taki situaciji se je nujno vzpostavila dvojsnost v ravnanju sovjetskega vodstva. To dvojnost nekateri imenujejo dualizem med državno zunanjo politiko Sovjetske zveze in revolucionarno politiko, ki jo je ta izvajala preko Kominterne (vzpodbujanje revolucij). Sovjetska zveza je ostala edina socialistična država in niti približno ni kazalo, da bo kmalu dobila kakšnega socialističnega partnerja – kompromise in odnose z ostalimi (kapitalističnimi) državami (zunanjo državno politiko) je torej bilo nujno sklepati, če je sploh hotela obstati. Druga stran **istega** problema je ta, da je evropska revolucija propadla. Vodstvo Sovjetske zveze je **svoj** revolucionarni prehod izvršilo in zdaj je bilo na njem, da v novih okoliščinah skuša s čimmanj zunanjih konfliktov »urediti« razmere v lastni državi, v novih pogojih.
Toda to vodstvo Sovjetske države se je abstrahiralo od novih okoliščin. V podobi Kominterne je dobilo podobo poosebljenja interesov svetovne revolucije in ko je hotelo še naprej zastopati interese svetovnega prevrata (revolucionarne situacije pa več ni bilo), se je njegovo hotenje moralo nujno sprevrniti. Revolucionarna politika je postala svoje nasprotje. Vprašanje revolucionarnih prevratov bi bilo treba prepustiti samostojnim množičnim partijam delavskega razreda, oziroma le-te bi morale po lastni presoji »krajiti« revolucijo v svojih deželah. In ker tega ni bilo, je nastalo **navidezno nasprotje** med državno politiko Sovjetske zveze in »revolucionarno« politiko KI. **Dejansko** je bila **le ena politika.** Interesi svetovne revolucije so prišli v službo interesov Sovjetske države. Ni bilo torej nobenega nasprotja med državno in »revolucionarno« (partijsko) politiko. Nasprotje je bilo v tem, da je Sovjetska državana politika kot politika socialistične države nehala biti revolucionarna, kakor hitro si je partija kot državna oblast prisodila svetovno revolucijo v svojo državno lastnino. Na površini se je to pokazalo kot dualizem med javnim meddržavnim sporazumevanjem in podtalnim prevratniškim delovanjem preko Kominternske organizacije (ali kot razcep med **državnim** in **partijskim** delovanjem). (6) Nekaterim, predvsem tistim, ki nikakor ne morejo razumeti, da je revolucija lahko le avtohtona dejavnost nekega ljudstva, se je zdelo, da Sovjetska zveza »izvaža« revolucijo. Toda v sami naravi revolucije je, da ne more biti niti izvažana niti uvažana in če se taki poskusi vršijo, je njihov rezultat vse prej kot revolucionaren.
Vendar so bili prav poskusi »pospeševanja« revolucije s strani sovjetskega vodstva (čeprav morda dobronamerni) eden izmed pogojev, da se je lahko oblikovala še do danes obveljana trditev, da je bila večina socialističnih revolucij izven sovjetske države izvedena z njeno pomočjo. (7) Doslej o pozitivni usodi nobene **dejanske** revolucije ni odločala zunanja pomoč, če revolucionarne sile niso bile dovolj močne, da bi obdržale tok dogajanja v svojih rokah in to **kljub**zunanji pomoči. V nasprotnem primeru, če sile revolucije niso bile dovolj močne, se je pomoč iz sekundarne, dodatne sile, sprevrgla v primarno. To pa ni bila več revolucija, ampak vsiljevanje tuje oblasti. Povojna zgodovina ljudskih demokracij Vzhodne Evrope je to potrdila.

Podržavljenje in »izvoz« svetovne revolucije preko KI kot psevdointernacionalistične organizacije

Leto 1924 je bilo tista »točka« kristalizacije pooktobrskega razvoja dogajanja, ko je sovjetska partija na eni strani popolnoma privzela vodilno pozicijo v mednarodnem delavskem gibanju v Kominterni (na petem kongresu se začne »boljševizacija« partij), na drugi strani pa se je SZ uveljavila v mednarodni areni držav ter začela vzpostavljati odnose s kapitalističnimi državami. Obdržati delavsko oblast v situaciji, ko ni uspel noben drugi prevzem oblasti, je bilo edino možno in hkrati nujno stališče. Toda nujni in začasni izhod, posebna situacija (podpora sovjetski državi) je začela sovjetska partija sčasoma drugim predpisovati kot edino revolucionarno. Pogoje za tak izhod gre iskati v omejenih posebnih zunanjih in notranijih okoliščinah Oktobrske revolucije, ki je morala začeti graditi socializem najprej v eni sami, osamljeni, zaostali državi in je zato bila podvržena enostranskim, izvirajočim iz nujnosti, da v razvoju proizvajalnih sil doseže šele stopnjo, na kateri je možna socializacija, Znotraj sovjetske zveze je razvoj šel po poti popolno dirigiranega dražavnega socializma, centraliziranega birokratskega upravljanja z ljudmi in s produkcijo, poistovetenja **prejšnje revolucionarne** boljševiške **partije** z **državnim aparatom.**

XIII. partijski kongres je označeval začetek tega obdobja znotraj sovjetske zveze, v mednarodnem delavskem gibanju je to bil V. kongres Kominterne. Od tod naprej je dejavnost kominternske organizacije tekla v neposredni navezavi na razvoj dogajanj Sovjetski zvezi in njim ustrezno partijsko in državno politiko. V partijah se je vse bolj razpihoval frakcijski boj za prestiž,[8] sektaška politika do ostalih potencialnih revolucionarnih zaveznikov. Z moskovskega piedestala videna evropska situacija je veljala za analizo objektivnega položaja znotraj posameznih dežel. Kljub temu, da so partije ob ponovni krizi kapitalizma konec tridesetih let pridobile na masovnosti in vplivu, niso uspele dojeti glavne nevarnosti, ki jim je obetala neuspeh in poraz v boju za politično oblast – fašizma. Namesto v strnitev fronte naprednih sil so izgubljale sapo v boju proti domnevnemu največjemu sovražniku – socialdemokraciji. Zahteva po »čisti« proletarski revoluciji se je pokrila s strateškimi parolami »razred proti razredu«, »čim slabše toliko bolje«, in partije vodila v izolacijo v času, ko so pogoji zahtevali frontno organizacijo.
Partije so po VI. kongresu Kominterne izvajale pospešeno boljševizacijo[9]. Vzporedno se je v Sovjetski zvezi začelo obdobje »revolucije od zgoraj«, kot to imenuje Engels ali tako imenovane »druge revolucije« – na sporedu je bila neposredna likvidacija (fizična!) kapitalističnih elementov, »kulaškega razreda«. Obenem so imperialistične sile (Velika Britanija) poskusile preprečiti mednarodno priznanje Sovjetske zveze še zadnjikrat.
Kljub poskusom sprazumevanja z zahodnoevropskimi vladami je bila ta politika še zmeraj na majavih nogah (tudi zaradi »specialnega« delovanja Kominterne – taka je bila prav zaostritev odnosov z Veliko Britanijo po letu 1926 – in poudarjana razdelitev sveta na dva antagonistična sistema). Sovjetska oblast je »prisodila« razredni boj v svojo last. Najprej ga je »zaostrila« v lastni deželi, pobila »razredne sovražnike«, »agente imperializma«, »vohune«, »manjševike«, »kulake«, nato pa z dekretom uvedla »razredni mir«, torej »ustavila« razredni boj. Stalinska ustava 1936 je v nekem smislu dovršitev tega procesa. V Sovjetski zvezi je »socializem zmagal«, razredne meje so bile »zabrisane«, proletariat se je »pretvoril v popolnoma nov razred«, nastala je »moralnopolitična enotnost sovjetskega ljudstva«[10]. Polje razrednega boja je tako »prešlo« popolnoma na mednarodno raven kot »spopad dveh sistemov«. V Sovjetski zvezi je nastal, če rečemo z Roso, »čudež razredne harmonije, pobratenje vseh slojev...«[11] in »... fraza, ki je ustrezala tej namišljeni odpravi razrednih razmerij, je bila fraternité (bratstvo), vsesplošno pobratinstvo in bratstvo«[12]. **Toda** (če parafraziramo Roso, ki govori v svojem tekstu o socialdemokraciji): »Razredni boj kot nam je znano, ni iznajdba (sovjetske partije), niti si ga niso oni izmislili, tako da bi ga lahko poljubno in prostovoljno za določena obdobja izklopili... Ni bila (sovjetska partija) tista, ki bi navajala sodobni proletariat k razrednemu boju, prav narobe, on sam jo je priklical v življenje... Ustavitev razrednega boja je bila torej popolnoma enostranski ukrep... Z zanikanjem razrednega boja je (sovjetska partija – vstavlja V. J.) odstranila samo sebe kot aktivno politično stranko, kot zastopnico delavske politike... zanikala osnovo svojega lastnega obstoja...[13] Mislim, da v tem leži temelj **navideznega** zunanjega dualizma ravnanja Sovjetske zveze v mednarodnih odnosih.
Kakor hitro se je sovjetska partija (tudi personalno) poistovetila z državo in hkrati lastno, pa tudi svetovno revolucijo, razredni boj prenesla v državno lastnino Sovjetske zveze, je spodrezala lastne revolucionarne korenine. Od tu dalje (ko se je SZ proglasila za svetišče svetovnega proletariata) je njena politika sovpadala z revolucionarnim bojem (najprej evropskega proletariata, kasneje pa tudi nacionalno osvobodilnih gibanj) le še takrat, ko se je ta revolucionarni boj vklapljal v interese sovjetske države (njene varnosti, obrambe...), ki pa sama **ni več predstavljala dejanskih interesov niti (najprej) »svojega« ljudstva niti interesov svetovne revolucije.**
Najbolj transparentna situacija, v kateri se je kazala »revolucionarna« politika sovjetske partije, ki je imela vodilno vlogo v Kominterni, je bil razvoj strategije Ljudske fronte v štiridesetih letih. Šele, ko je fašizem s prihodom Hitlerja na oblast 1933 jasno pokazal, da namerava ogrožati tudi fizični obstoj »kominističnega gnezda – SZ«, se je kominternsko vodstvo usmerilo v oblikovanje ljudskofrontnega delovanja. Pohod na Rim je bil že leta 1922! Šele, ko so se partije **delno** postavile na lastne noge (množice same so jim pokazale pot z demonstracijami proti fašizmu), je KI na pritisk nekaterih izmed njih sprejela to usmeritev na VII. kongresu. Še tik pred prihodom Hitlerja na oblast je KI zahtevala od KPD nespremenjen kurz: glavna smer udarca je bila socialdemokracija. Do prihoda Hitlerja na oblast je SZ uspešno sodelovala z Weimarsko Nemčijo,[14] ko pa je ta s Hitlerjem začela **ogrožati tudi varnost** sovjetske države, se je Sovjetska zveza začela obračati proti državam, v katerih je še vladala meščanska **demokracija** (Francija, Velika Britanija), da bi z njimi dosegla bolj sigurno zvezo.
Hkrati s tem je začela pristajati na politiko ljudske fronte tudi za Kominternske partije. Da pa je to bil zanjo le **taktičen obrat,** h kateremu jo je prisilila **potreba po zavarovanju lastnega obstoja,** ne pa strateška usmeritev kot produkt analize novih pogojev, se je kaj kmalu pokazalo.

Najprej z znanim paktom »Ribbentrop – Molotov« (ko se je izkazalo, da ni možno sigurno zavezništvo z Veliko Britanijo in Francijo). S tem paktom je Sovjetska zveza prvič jasno zakorakala po poti hegemonistične sile. »Prijateljska« razdelitev Poljske je bila uvod v drugo svetovno vojno.

Obenem je (s tem paktom) tonila politika frontnega boja za demokratične pridobitve (ki bi morda celo lahko vodila v revolucijo!) V konkretnem času sovjetskim interesom ustrezen **taktični obrat zunanje politike** je bil pretolmačen kot obvezno načelo internacionalne strategije proletariata, ki pa se je ob naslednjem obratu po tej logiki spet morala spremeniti. To se je zgodilo ob napadu hitlerjanske Nemčije na Sovjetsko zvezo 1941. Poziv partijam je bil poziv na vstajo proti fašimu, za obrambo meščanske demokracije. In hkrati samo to. Kajti – revolucija zdaj ni bila pomembna, ohraniti je bilo treba pridobitve socializma v Sovjetski zvezi in če se bo ta obdržala, bo že kako »pomagala« revoluciji v ostalih državah. [15]
Toda prav tam, kjer se je politika frontnega povezovanja **formirala iz lastnih pogojev kot strategija,** tam je lahko iz boja proti fašizmu prerasla v revolucijo. Jugoslavija je praktični primer za to,
Tudi sama ukinitev »svetovne revolucionarne partije«, Kominterne, je sovpadla z neposrednimi interesi Sovjetske zveze ob razdeljevanju sveta med zavezniki antihitlerjevske koalicije leta 1943.
Kominternska organizacija partij je preko že opisanih procesov iz revolucionarne organizacije delavskega razreda **postala sredstvo** kanaliziranja interesov sovjetske države v mednarodno areno. [16] Kominterna je bila **prva organizacijska oblika** komunističnih partij, v kateri je postala sovjetska partija kot zastopnik sovjetske države vodilna, hegemonistična partija. Skozi to obliko podrejanja tujih nacionalnih intresov lastnim je sovjetska partija zgradila tisti tip »internacionalizma«, ki ga lahko s Kardeljem imenujemo »psevdointernacionalizem« – to je priznanje »enotnosti socialističnega sveta s Sovjetsko zvezo, na čelu, to se pravi pod dominacijo SZ oziroma njene birokratske kaste.« [17] Po drugi svetovni vojni je sovjetska partija in država nadaljevala s politiko poveličevanja in vsiljevanja modela svoje revolucije ne le posameznim partijam, ki so se borile za nov družbeni red, temveč tudi novonastalim državam, ki so uspele skozi drugo svetovno vojno in usmeritev v ljudsko fronto premakniti razmerje sil na revolucionarni

tehtnici v korist socializma. Vse »internacionalne« **oblike** sodelovanja komunističnih partij in tudi socialističnih držav, ki so bile ustanovljene po drugi svetovni vojni (18) so v bistvu služile istim ciljem kot končna **oblika in vsebina** delovanja Kominterne – »posplošitvi« sovjetskega modela socializma kot edinega možnega in njegove »cepitve« na vse ostale revolucije.

(se nadaljuje)

Opombe:

[1] K. Marx: H kritiki Heglove pravne filozofije: Uvod, MEID I str. 208, CZ LJ 1977).

[2] K. Marx – F. Engels: Nemška ideologija, MEID 2, str. 77, CZ LJ, 1977.

[3] Nekateri komunisti (nemški) so bili ob ustanavljanju KI protiformiranju take organizacije, češ da je zanjo prezgodaj, ker so KP še preslabe (prim. V.I. Lenjin – Treča internacionala, Rad B.G. 1951, str. 436.)

[4] G. Lukács se je že leta 1920 zavzemal za decentralizirano izgradnjo KI kot zahtevo sodobnega stanja gibanja, ki zahteva nenehno spreminjanje postavljanja problema. Principielna enotnost se lahko izvede šele, ko je doseženo neposredno zedinjenje proletariata v delovanju, v neposredno žarečih vprašanjih. (Prim. Organizacijska vprašanja KI – prevod iz Kommunismus v Praxis 3-4/1973)

[5] Usodnost presojanja kominternskega vodstva (IK KI – izvršni komite Kominterne) je v njej dobil oblastno pozicijo, znotraj njega pa vodstvo VKP (b) o pogojih revolucij v drugih deželah se je izkazala za nemško KP, za bolgarsko (KP (oboje že 1923).

[6] Primer bolgarske vstaje junija 1923, ki jo je direktiral ruski politbiro bolgarskim komunistom brez posvetovanja z drugimi strankami KI, jasno kaže »podržavljenje« svetovne revolucije v politične smotre SZ. Ruski politbiro te vstaje ni ocenjeval kot začetek novega evropskega vala, temveč kot obrambo ruskega vpliva na Balkanu pred antanto. (prim. M. Britovšek, Boj za Leninovo dedeščino, MK LJ 76, str. 601)

[7] Theodor Schweisfurth na primer v svoji knjigi skuša dokazati, da je vzpostavitev delavske oblasti v Gruziji, Azerbedžanu, Armeniji 1918 bil »eksport revolucije« iz Ruske republike – prim. Th. Schweisfurth, sozialistisches Vólkerrecht? Springer Verlog Berlin 1979, str. 77)

[8] Največja in najmočnejša – nemška KP je v svoji deželi, potem ko je bila že popolnoma razcepljena na več skupin, morala skloniti glavo pred fašizmom. To je bilo le nadaljevanje procesa, ki se je začel v začetku dvajsetih let, ko je sovjetska partija preko KI presojala revolucionarne situacije v drugih dežalah.

[9] Boljševizacija partij, ki je v svojem izvirnem nastanku pomenila nujno novo usmeritev partij, da iz izkušenj Oktobrske revolucije preko analize lastnih pogojev delovanja skujejo svojo pot revolucije, je ustrezala revolucionarni situaciji v dvajsetih letih, ko je bilo nujno obnoviti strateško usmeritev revolucije! Distanciranje od reformistične SD je takrat bilo objektivni pogoj za revolucionarni prevzem oblasti. Konec tridesetih let pa je to pomenilo poenostavljeno prenašanje ocene pogojev s konca prve svetovne vojne.

[10] prim. Zgodovina VKP (b), CZ LJ, 1946, str. 331, 339

[11] R. Luxemburg – Kriza socialne demokracije, Izbrani spisi CZ LJ 1977, str. 636

[12] K. Marx – Razredni boji v Franciji, MEID III, CZ LJ 77, str. 47

[1]U23 R. Luxemburg – ibid. str. 634, 637

[14] Tu je sovpadel njun podrejeni položaj v stavbi versajskega miru.

[15] Kako naj si drugače razlagamo odklonilno stališče sovjetskega vodstva do ustanavljanja proletarskih brigad v okupirani Jugoslaviji leta 1941?!

[16] Vendarle je ob tem treba poudariti njen prvotni pozitivni vpliv v kolonialnih deželah, kamor je uspela prenesti nekatere temelje socialistične usmeritve (ne gre pa spet zanemarjati njenega odnosa do kitajskega revolucionarnega gibanja, ki je bil v principu isti kot odnos do evropskih partij).

[17] E. Kardelj, Problemi naše socialistične graditve III, str. 251.

[18] – Tako Informbiro, stalna partijska posvetovanja, Varšavski sporazum, povezovanje v SEV.

UDK: 327.3
»socialistična skupnost«, proces socializma, socialistična država

Vlasta Jalušič. Iluzorično občestvo »socialističnega internacionalizma«

Avtorica obravnava pomen in dejansko vlogo »socialistične skupnosti« obravnava zakonitosti njenega razvoja in njeno funkcijo v celoti svetovnega procesa socializma. Formiranje socializma »realnega« tipa, ki je z vzpostavljanjem odkrite »socialistične« vojaške diktature popolnoma razkril svojo naravo, ni potekalo neprotislovno. Korenine tega razvoja segajo nazaj v čas obstoja ene socialistične države.

UKD: 141.82 (497.1) : 316.343.654

»SREDNJI RAZRED«

Slavko Gaber

(prispevek k razjasnjevanju spoprijema marksistične filozofije v Jugoslaviji z dejanskostjo 70. let)

Tostranskost oz. onostranskost – moč oz. nemoč principa brezobzirne kritike vsega obstoječega, ki se je v marksistični filozofiji v Jugoslaviji v sedemdesetih letih vzpostavljala skozi spoprijem z vprašanji:

a)študentskega gibanja, kot hegemona revolucije,
b) dialektike razredno – nacionalno,
c) blagovne produkcije in socializma

bomo v tem prikazu razvili v točki spoprijema s t. i. srednjim razredom.

V kontekstu spremenjene ekonomske politike in sproščene politične klime so se v družbi porajale različne sile, ki so v tej situaciji videle svojo veliko priložnost. Izoblikoval se je širok blok protisamoupravnih sil, ki je bil poimenovan »srednji razred«, »novi srednji razred«, včasih pa tudi kar malomeščanstvo itd. S samo ustreznostjo oz. neustreznostjo poimenovanja se tu ne bomo ukvarjali. Zanimalo nas bo predvsem, katere sile so se združevale v protisamoupravni blok in za kaj jim je šlo? Povedano drugače, kaj je bilo v vsej njihovi barvitosti tisto skupno ozadje, ki jih dela v nekem smislu za isto.

Z reformo leta 1965 smo sprostili ekonomske zakonitosti, predvsem z namenom, da bi zaustavili in presegli širjenje odtujene moči birokracije nad ljudmi. Birokracija je bila v tem obdobju predmet splošnega napada. Toda kljub dejstvu, da smo nanjo streljali z vseh topov naprednih sil, se ni dala. Pokazalo se je, da je ne bo mogoče kar tako odpraviti in da bo njeno odpravljanje steklo šele skozi odpravljanje njene baze (Kardelj). Marksistična filozofija v Jugoslaviji je bila zelo vnet nasprotnik naše birokracije. Spor z Informbirojem in razkrinkavanje stalinizma sta jo v tem boju dodobra utrdila. Ko je konec 60. let in začetek 70. še vedno kazal močne znake birokratizacije, krizo predstavniškega sistema in skrivanje birokracije za samoupravljanjem, je bila na birokracijo tudi s strani filozofije uperjena ostra kritika. Usmerjena je bila predvsem proti poizkusom, da se decentralizacija na ravni države zlorabi za vzpostavljanje držav na ravni republik.[1] Kritiki te težnje so opozarjali na nujnost, da proces decentralizacije steče v smeri odmiranja države. Pogosta so bila opozorila na nevzdržnost trajne koeksistence socializma in birokracije. »‚Birokratski socializem' pojmujem kot nekaj podobnega ‚lesenemu železu' oz. ‚okroglemu kvadratu'. ...enakomerna mešanica birokratskih in socialističnih elementov (kot pri krožnici in kvadratu), je v najboljšem primeru, kot trajno stanje, nemogoča. Ali eni ali drugi elementi morajo prevladati. ...Če ključni položaji ostajajo v rokah birokracije, ki s splošnimi predpisi zakonsko in administrativno regulira celotno politično in ekonomsko življenje, ostajajo možnosti za udejanjenje družbenega samoupravljanja v posamičnih podjetjih minimalne. Zato je razvoj samoupravljanja v splošnem družbenem merilu nujen pogoj dejanskega samoupravljanja v podjetjih. To pa se lahko udejanji samo tako, da se odstrani vladajoča birokracija in da se družba od spodaj do vrha izgradi kot zveza samoupravnih enot.«[2].

Iz navedenega je razvidna teza o nujnosti prevladovanja samoupravljanja nad birokratizmom, kot tudi ideja o nujnosti samoupravljanja na vseh nivojih družbe. Ta teza se ujema s prizadevanji, ki so se v tistem obdobju koncentrirala okrog obravnave delegatskega sistema. Tako prinaša Anthropos »Posvet o delegatskem razmerju in delegatskem sistemu.«[3]. Na tem posvetu sta sodelovala tudi dva filozofa, ki sta se zavzemala za uvajanje delegatskega sistema »v tem smislu, da naj bo predstavnik, delegat oz. odposlanec, čimbolj povezan z delovnimi ljudmi, iz katerih izhaja, da naj bo njihov čimbolj avtentičen odsev... V kolikor ima skupščinski sistem še slabe lastnosti, jih ima zaradi etatizma in birokratizma, ker je velik del poslancev več ali manj vnaprej določen v ozkih krogih in podobno.«[4]. Zdi se, da je boj proti birokraciji nehote dajal tudi zavetje drugim protisamoupravnim tokovom. To je delno razumljivo, kajti z vsemi silami smo se vrgli proti glavnemu sovražniku proletariata v socializmu – njegovi lastni birokraciji. Ob tem pa nam je ušlo dejstvo, da so se pod krinko novega, drugačnega od birokracije, razraščale tehnokratske in malomeščanske strukture, ki so v zahtevi po večji produktivnosti, večji racionalnosti produkcije našle prostor tudi za svoje interese.[5]. Kako daleč v protisamoupravne – protiproletarske vode je vse to šlo, si bomo ogledali na »dosežkih« slovenskega malomeščanstva in tehnokracije.

Za naše razpravljanje je izredno pomembno raziskovanje »čistega« znanstvenika V. Arzenška, ki je »pomotoma«[6] zreduciral vprašanje perspektive samoupravljanja na bodočnost, ki mu jo pripisujejo slovenski managerji. S tem je hotel, vrednostno nevtralno, neopredeljujoč se, kot res pravi, dobri znanstvenik, ugotoviti, kje se nahajamo. Poglejmo si to točko nahajanja. oz. poglejmo, kje nas nahaja gospod Arzenšek.

Sto dvanajst slovenskih managerjev in strokovnjakov je odgovarjalo na vprašanja: »Kaj menite, da je za razvoj naše družbe najbolj važno?«[7] Dali so naslednje odgovore:

večja vloga državne oblasti	0%
nadaljnji razvoj samoupravljanja	10%
večja vloga strokovnjakov	88%
večja vloga političnih organizacij	2%

Še lepši so odgovori na vprašanje: »Kako si predvsem zamišljate uresničeno samoupravljanje?«

kot prevladujoč vpliv delavskega sveta na dogajanje v podjetju	5%
kot ekonomsko samostojnost delovne organizacije nasproti državni administraciji	47%
kot oblast delavskega razreda	7%
kot enakopravno upoštevanje interesov vseh skupin v delovni organizaciji	41%

»Ugotovimo, da niti ideja diktature proletariata niti socialna realizacija institucionalne strukture delovne organizacije ne igrata nikakršne vloge.« [8]

Tako je pač, ker ni več revščine. »Motor (množične dezintegracije družbe) revolucije je revščina. [9] Zdaj, ko je ni več, revolucija ne pride več v poštev. Res škoda. Napaka je bila, za čistega znanstvenika, storjena v točki, ko za motor ni bila vzeta svoboda. »Če bi bil motor revolucije svoboda, se načelno ne bi zmanjšala možnost revolucije.« [10] Položaj je res, kar se tiče vprašanja revolucije, brezupen. Toda, kaj nam je storiti? Tako so zaključili managerji, kot ena glavnih sil v naši družbi. Mi tu nimamo kaj storiti. Revolucija pač ni več možna. Če ne verjamete, si oglejte še kaj se je zgodilo po svetu. Res ni čemu ugovarjati. Pozitivizem meščanskega znanstvenika je opravil svoje. Da bi prodrl do potenc družbe in ne samo do managerjev, zanj ni mogoče. Vedno je namreč tu, da zabeleži zgodeno. Tako je gospod Arzenšek leta 1974 vedel, da ni imel prav. To je tudi razumljivo. Sile, na katere je stavil, niso uspele zmagati. To je bilo takrat »realistu očitno«. [11] Bolj kot obračanje dotičnega gospoda po vetru in njegovi pogledi na revolucijo, nas tu zanimajo podatki, do katerih pa seveda nismo znanstveno nevtralni. Govorijo namreč o dejstvu, da je trehnokracija, pod krinko samoupravljanja, hotela uveljaviti vladavino tehnične racionalnosti ali pa vsaj delitev oblasti. Delavski razred bi tako postal ena od skupin, ki bi se v tovarni »demokratiČno« menjale na oblasti. Samoupravljanje je pojmovano, kot krepitev moči inteligence, ki s svojo racionalnostjo edina lahko uveljavi Jugoslavijo v svetu, ji omogoči prodor na svetovni trg. Seveda pa ji moramo zato pustiti proste roke, ne pa jo omejevati z ideološkimi priveski, kot je proletariat in interes proletariata – konec starim ideologijam, naj živi ideologija znanosti. Ali kot pravi T. Kermauner: »Sem za nove ideologije... Najprej je to ideologija znanosti...« [12]

Neločljiv del tehnokratske in malomeščanske biti je nedvomno predstavljalo razmišljanje naših svobodnih, za obče skrbečih znanstvenikov oz. filozofov. Tem »dobrim ljudem« so vstajali lasje pokoncu in glas jim je postajal vreščeč takoj, ko so slišali ali prebrali besedo marksizem. Marksizem je ideologija, so pogumno vpili. Ob vsem pogumu pa so si ščitili hrbet in trdili, da ne enačijo Marxa in marksizmov, kajti »spričo dejanskega obstoja mnogoterih različnih in celo nepomirljivo navzkrižnih marksizmov v sodobnem svetu se nam med vsemi temi marksizmi skupaj **na eni strani** in Marxovo filozofijo **na drugi strani** kaže neka **odločilna in ostra razlika,** ki je ne smemo in tudi ne moremo prezreti. Ta razlika je ravno v tem, da je Marxova misel v svojem jedru pristna filozofija, med tem ko so marksizmi samo še ideologije...« [13]

Poglejte, kaj vse počnejo ti marksisti. Nekako bi še razumeli, da nenehno citirajo Marxa, toda tisto, kar gospodu Urbančiču in druščini ne gre v glavo je to, da Marxa nekateri prevajajo in ga ponatiskujejo. Po mnenju gospoda Ivana, Marxa s tem pačijo. (14) Vendar nam šele nadaljnje branje prav pojasni, v čem je tista skupna točka marksizmov, ki jih dela za **ideologijo.** Kot vsako ideologijo tudi marksizem kot ideologijo opredeljuje njegova delnost, »da zadevajo filozofske postavke (tu mislimo predvsem na novoveško evropsko filozofijo) vedno **človeka kot človeka** in kot izraz njegove subjektivitete dejansko nosijo svet..., medtem ko so ideološke postavke vedno prirejene določenemu **tipu** človeka oz. »kategorijam« ljudi (kristjanom, marksistom, maoistom, komunistom, kapitalistom, **proletarcem,** t. i. svobodnemu svetu...,) in nosijo samo **svoj svet,** ne pa sveta kot sveta, t. j. tistega človeku kot človeku skupnega prostora prebivanja in (spo)razumevanja. [15]

Po gospodu I. Urbančiču Marxova filozofija zadeva človeka kot človeka in ni kot ideologija prirejena določenemu tipu oz. kategoriji ljudi. Gospodu Urbančiču je mogoče pritrditi, da filozofija vedno zadeva oz. misli obče. Tudi Marxova misel je usmerjena na ta problem, vendar pa se Marx od gospoda Urbančiča bistveno razlikuje v tem, da zanj obče – obči interes ni nekaj abstraktnega, tudi Feuerbachov človek, ki ga hoče gospod Urbančič skriti v človeku kot človeku ne, ampak se pri njem obče obči interes tako, kot tudi pojem človeka, vzpostavlja v produkciji življenja kot nenehnem procesu med naravo in človekom. Tako tudi kategorije, za katere se zdi, da so nadzgodovinske, zaplešejo svoj zgodovinski ples. Marx gleda na zgodovino kot na zgodovino razrednih bojev, v katerih se nenehno vzpostavlja novo obče in obči interes. Tako je npr. za Marxa zmaga meščanstva nad fevdalizmom uveljavitev občega interesa. Vendar pa je bila usoda vse dosedanje zgodovine (in v tem je predzgodovina), da je nosilec in vzpostavljalec občega, ko je dobil vlogo hegemona določene epohe, hotel ta položaj tudi obdržati. Edini razred, ki ga njegova lastna bit sili, da si, ko postane vladajoči razred, nenehoma prizadeva za odmiranje sebe (in vseh drugih) kot razreda je proletariat. Njegova beda (seveda ne le materialna) ga sili, v nenehno zavedanje svoje naloge – četudi se zgodi, da se pri določenem konkretnem proletarcu ali celo proletariatu cele dežele ta zavest sebe kot oblikovalca in nosilca občega interesa za nekaj časa izgubi. Lahko rečemo, da Marx prav tako kot gospod Urbančič govori o občem interesu, vendar se od gospoda Urbančiča razlikuje v vprašanju, katera pozicija je zanj nosilec občega – kot še posebej občega interesa, katera pozicija **določa, vzpostavlja občečloveško kot povzetje dosežkov vse dosedanje zgodovine kot tudi njihovo nadaljevanje.** Analiza razmišljanj gospoda Urbančiča in njegove druščine pokaže, da se tudi pri njih pod človekom kot človekom skriva neki čisto določeni »tip oz. kategorija človeka« – gre namreč za slovenskega malomeščana, ki nič kaj ne zaupa proletarski sodrgi, da bi blatila to lepo Človeško, to znanstveno itd.

Prav to nezaupanje, ki se kaže do proletariata, kot nosilca občega, pa je tista točka, ki združuje v »enoten« protiproletarski oz. protisamoupravni blok birokracijo, tehnokracijo in malomeščane. Mednje pa spadajo tudi raznorazni razočaranci iz vrst delavskega gibanja in njegove avantgarde. Seveda obstojijo med njimi razlike. Medtem ko malomeščan kar odkrito govori o tem, da proletariat ne more biti nosilec občega interesa, birokrat tega ne bo upal nikoli povedati glasno, ampak se bo nenehno skrival za delavskim razredom in za proklamiranim delavskim interesom. To bo počel tako prepričljivo, da bodo celo dobronamerni pristaši delavskega gibanja nasedli videzu, da gre res za oblast delavskega razreda. Tako se bo zgodilo, da bodo pod vtisom, krepitve države v SZ krivdo za to pripisali proletariatu (in s tem nasedli tistemu kar je birokracija ves čas trdila, namreč, da dela vse v interesu delavskega razreda, da je njen interes identičen z interesom proletariata), ali pa na podlagi dejstva krepitve države zaključili: oblast proletariata ne odmira, torej tudi proletariat ni nosilec občega interesa. Ta zaključek bodo potegnili, ne da bi pri tem sploh doumeli, da oblast proletariata sploh še ni bila vzpostavljena. Ob zaključku o proletariatu kot o razredu, ki je izneveril svojo vlogo v zgodovini nam preostane le še iskanje novega vzpostavljalca, oblikovalca in nosilca občega. Seveda se kmalu najde cel kup pripravljenih, da se žrtvujejo in prevzamejo to breme zgodovine nase. Bivši pripadnik delavskega gibanja pa se najde skupaj s svojimi donedavnimi razrednimi nasprotniki v enotnem bloku, ki daje nezaupnico proletariatu kot potencialnemu rešitelju uganke zgodovine. Ta blok je v začetku 70. let predstavljal veliko moč tudi v teoriji. Proti njemu je na področju teorije, s pozicij proletariata, bila boj t. i. »kritična teorija« oz. »kritika vsega obstoječega«. Če ostanemo za zdaj še v Sloveniji, beležimo poudarjanje angažiranosti oz. kritičnosti teorije. »Kritični teoriji se namreč vprašanje dejstev kaže bistveno drugače (kot mirni spoznavni orientaciji G. S.): kot momenti realnosti, s katero je v spoprijemu, katero je v spoprijemu, katero kritizira, kritična teorija opisuje tako, da razkriva kritično resnico tistega, kar opisuje.« (16) Za gospoda Urbančiča je ta postavitev seveda ideološka, ker je vrednostno opredeljena, ker ni čista. (17) Vsa razlaganja različnih družboslovcev, prisotnih na posvetovanju na temo »Teoretične metodološke predpostavke empiričnih raziskav«, niso zalegla. Da so bila na nek način odveč, je razvidno tudi iz že zgoraj navedenih stališč omenjenega gospoda, še bolj pa je to jasno danes, ko ista oseba še vedno prodaja opisana stališča in bo to počela do svojega blaženega konca.

Če si prikličemo v spomin dogajanja iz začetka 70. let na Hrvatskem in jih ne gledamo ločeno od celotne Jugoslavije, nam bo laže razumeti izredno ostra in včasih pretirana stališča M. Kangrge v članku »Fenomenologija ideološko političnog nastupanja jugoslovenske srednje klase«. **v katerem govori o tem, da naš srednji (meščanski) razred poizkuša revolucijo od leta 1941-45 spremeniti v svojo revolucijo (str. 437), da pa ga pri tem spremlja ta smola, da mora startati z njemu tujo, celo nasprotno ideologijo (str. 426). Srednji razred v tem tudi uspeva. Predvsem zaradi dejstva, da smo se zaustavili na nivoju politične revolucije in nismo izpostavili in udejanjili parole »oblast delavskemu razredu«, zato »že lepo število let lahko pred našimi očmi spremljamo pospešeni proces porajanja, rasti, krepitve, situiranja, etabliranja, prodora in konsolidiranja srednjega razreda na vseh področjih življenja. (18) Tako niti ni čudno, če se je srednji razred infiltriral celo v samo ZK in tudi njo poizkuša spremeniti v svojo množično partijo (str. 430). Prav tako naše časopisje v ogromni večini zastopa interese srednjega razreda, vendar pod pritiskom ideologije, ki jo formalno zastopa, igra dvospolnika, ki se mora uradno »sklicevati na interese delavskega razreda in socializma, dejansko pa braniti... interese srednjega razreda. (19) Ko Kangrga zaključuje, v času, ko se na Hrvatskem, pa tudi drugod v Jugoslaviji, krepi nacionalizem in se na čelo gibanj postavljajo »voditelji naroda«, ki bodo najprej rešili nacionalno vprašanje, potem pa še socialno, postavlja proti tem voditeljem naroda drugo vodilno silo. »Samo eno komunistično gibanje te države (v našem primeru ZKJ), oprto predvsem na delavski razred in marksistično (levo) inteligenco, je lahko garant in udejanjevalec socialistične revolucije, principa samoupravnosti, s tem pa tudi rešitve razrednega in nacionalnega vprašanja, če bo v sebi imelo dovolj notranje moči, da iz svojih vrst odstrani, očisti (to pomeni, da jih onemogoči v njihovem delovanju) vse njemu nasprotne in sovražne elemente, ki se rekrutirajo iz vrst birokracije, srednjega razreda in tehnokracije, (kar je v bistvu ena in ista pozicija).« (20)

Če se v tej točki povrnemo nazaj k vprašanju brezobzirne kritike vsega obstoječega, se pokaže, da je teza o obstoječem, ki ga je nujno brezobzirno kritizirati, vsaj teza, ki je ni moč preprosto zavreči, ne da bi hkrati sami zapadli v obstoječe ali pa vsaj pod nedomišljenost principa.

Opombe:

»Namesto, da bi decentralizacijo in krepitev vloge republik dojeli kot naravni proces ‚odmiranja države', se največkrat razume kot ‚delitev oblasti' na temelju starega sistema...« (Trenutak jugoslovenskog socializma, Praxis, 3-4, 1971, str. 311.

2. G. Petrović, »Birokratski socializem«, Praxis, 3-4, 1971, str. 483, 499.

3. Anthropos, 3-4, 1970.

4. isto, str. 182.

5. O vprašanju boja proti birokraciji in o novih kandidatih za mandat proletariata na mestu nosilca in oblikovalca občega interesa beremo pri Borisu Majerju naslednje: »Hkrati pa se je še sredi boja, ki ga je bila Zveza komunistov z borikratskimi državnoadministrativnimi strukturami, da bi jim iztrgala oblast nad razpolaganjem s presežno vrednostjo, ter jo izročila neposrednim proizvajalcem..., pojavil nov kandidat za monopolistično prisvajanje ustvarjene vrednosti – tehnokratizem. Kar si je birokracija lastila v imenu države... – to si je lastila tehnokracija v imenu proizvodnje, tehnološkega napredka, napredka znanja in poslovnih sposobnosti.« Ob tem se je tehnokracija povezovala z nacionalističnimi tendencami. To pa je »na široko odpiralo vrata meščanskemu liberalizmu, nacionalizmu, spravaštvu, vplivom meščanske ideologije na znanost, vzgojo, izobraževanje in kulturo. Vse močnejši so postajali glasovi, da je tudi sam marksizem, na katerem je slonela naša samoupravna socialistična strategija, zastarela, neznanstvena ideologija, ki se mora umakniti sodobnim nemarksističnim znanstvenim teorijam in metodam... (B. Majer, Vizija, ki postaja resničnost, TiP, 3, 1987, str. 205.).

6. Glej Zapisnik sestanka aktiva OO ZK pedagoških delavcev (FSPN-G. S.) dne 21. 6. 1974.

7. V. Arzenšek, Slovenija na koncu ideologij, Problemi, julij-avgust 1970, št. 91-92, str. 40.

8. isto, str. 41.

9. isto, str. 41.

10. isto, str. 41.

11. Glej Zapisnik sestanka aktiva OO ZK pedagoških delavcev (FSPN-G. S.) z dne 21. 6. 1974.

12. T. Kermauner, Problemi, februar 1970, št. 86, str. 11.

13. I. Urbančič, O ideologiji in filozofiji, Problemi, februar 1970, št. 86, str. 9. (Vse razen ideologije podčrtal G. S. – z zavestjo, da je to verjetno že »ideološko« početje).

14. Da gre gospodu Urbančiču za boj proti organiziranemu idejnemu boju, katerega del je tudi prevajanje, kot segmentu razrednega boja, ni potrebno posebej razlagati. To je med drugim razvidno tudi iz njegovih drugih člankov. Tako se npr. zelo »nevtralno« razpiše ob prevodu Adornovega dela Jargon der Eigentlichkeit v slovenščino. (Glej Probleme št. 11–112, april 1972, I. Urbančič, Dvakrat zamujena priložnost). Ob dejstvu, da I. Urbančič s srdom gleda že na izdajanje MEID-ov, si lahko mislimo, kakšne nečloveške muke je preživljal ob sklepu 8. kongresa ZKS, da se pripravi temeljna izdaja del Marxa in Engelsa v slovenščini. Kot balzam na njegove muke mu je verjetno lahko odpomogla samo odobritev izhajanja revije, ki prinaša »dogodivščine in presenečenja«. Tu gospod Ivan – Človek še vedno nahaja svoj element Človeka.

15. I. Urbančič, O ideologiji in filozofiji, Problemi, februar 1970, št. 86, str. 10. (podčrtal G. S.)

16. B. Debenjak, »Dejstva in kritična teorija«, Anthropos, 2, 1970, str. 193.

17. isto, str. 195–197.

18. M. Kangrga, Fenomenologija ideološkopolitičkog nastupanja jugoslovenske srednje klase, Praxis, 3–4, 1971, str. 430.

19. Sledijo stališča o nacionalnem vprašanju, ki jih je treba razumeti skozi del, ki govori o nacionalnem vprašanju.

20. isto, str. 445–446

V tekstu smo navedli le nekatere primere obravnavanja birokracije, tu pa dodajmo še nekaj stališč, ki so med seboj različna a jim je antibirokratska usmerjenost skupna.

1. »Bistvena značilnost tega novega birokratizma je zraščanje samoupravnih mehanizmov s tehnomanegerskimi strukturami znotraj samoupravnega sistema in to kot novega establishmenta, ki se v sistemu tržnega gospodarstva skriva za parolami o ‚poslovnosti', uspešnosti gospodarjenja itd.« (B. Majer, Jugoslovenski marksizam u teoriji i praksi, v Idejne koncepcije u radničkom pokretu, Biblioteka Naših tema, Zagreb, 1970, str. 352)

2. »Naša birokracija vlada na veliko bolj prožen način, izogiba se uporabi brutalne sile in najprimitivnejših oblik ideološke indoktrinacije, uporablja daleč bolj rafinirano metodo nagrajevanja in kaznovanja... Po drugi strani pasivna prisotnost birokracije, kot utrujenega počasnega dremajočega... velikana zavira nekatere naravne procese ekonomskega in kulturnega samoorganiziranja in samoregulacije.« (M. Marković, Struktura moči u jugoslovenskom,društvu i dilema revolucionarne inteligincije, Praxis, 6, 1971 str. 816

3. »Šele izhajajoč iz delitve dela lahko racionalno raziskujemo razredni značaj socialističnih družb, razumemo razredni značaj birokracije, psevdotehnokracije, tehnokracije in vseh drugih grup, ki drugim nalagajo izvajanje svojih materialnih programov in realizacijo svoje racionalnosti.« (B. Debenjak, Dijalektičko poimanje klase i nacije, Filosofija, 1, 1972, str. 22)

**Članek je sestavni del 3-4 številke Praxisa iz leta 1971, ki je bil sprva prepovedan, prav zaradi tega članka, pozneje pa je bilo znova dovoljeno razpečavanje te dvojne številke. Ob tem, da je bila številka najprej prepovedana, pozneje pa ponovno puščena v prodajo, so se izoblikovala različna stališča. Naj navedemo samo provokativno stališče G. S. Shera, ki govori o tem, da je najprej hrvatsko nacionalistično vodstvo Tripalo-Kučar hotelo za vsako ceno zadušiti Praxis – tako pride do prepovedi okrožnega sodišča v Sisku, pozneje pa vrhovno sodišče Hrvatske prekliče njegovo odločitev, pod pritiskom iz federacije, ker je ljudem na vrhu povsem jasno, da v tedanjem razmerju sil ni mogoče dovoliti, da se uniči opozicija nacionalizmu. »... ne more biti dvoma, da so takšne kalkulacije odigrale določeno vlogo pri odločitvi vrhovnega sodišča Hrvatske, da je leta 1971 razveljavilo prepoved, ki se nanaša na sporno številko, okrožnega sodišča v Sisku.« (G. S. Sher, Praxis, Indiana University Press, Bloomington& London, str. 220)

UDK: 141.82 (497.1) : 316.343.654
»srednji razred«, marksistična filozofija, Jugoslavija

Slavko Gaber:»Srednji razred« (prispevek k razjasnjevanju spoprijema marksistične filozofije v Jugoslaviji z dejanskostjo 70. let)

V kontekstu spremenjene ekonomske politike in sproščene politične klime so se v družbi porajale različne sile, ki so v tej situaciji videle svojo veliko priložnost. Izoblikoval se je širok blok proti-samoupravnih sil, ki je poimenovan »srednji razred«. Tekst govori o skupnem ozadju teh sil, o odnosu do samoupravljanja.

UDK: 378.189.9

NAŠE GIBANJE JE BOJ ZA SOCIALIZEM

Iztok Ilich

Reforma univerze in študija

Univerza producira specializirane idiote (Fachidioten), ki jih oblikujejo prav tako akademsko specializirani idioti...
(Iz proglasa berlinskih študentov)

Vrsto vzrokov oziroma povodov (nepripravljenost oziroma nezmožnost za takojšnje reševanje problema Aškerčeve ceste, represivne akcije organov UJV med mirnimi demonstracijami ob obisku francoskega premierja, zaplemba vrste letakov, vdor milice v prostore FF, nesoglasje ob napovedanih, a v zadnjem trenutku razbitih demonstracijah itd.), ki so posredno ali neposredno pripeljali do samega akta fizične zasedbe poslopja ljubljanske filozofske fakultete, smo v prejšnjih poglavjih več del že obravnavali. Odprto je ostalo pravzaprav le še eno bistvenih vprašanj: vprašanje o reformi univerze in visokošolskega študija.

Ker pa so študentje to vprašanje že pred zasedbo teoretično razmeroma najnatančneje obdelali (nekaj misli smo mimogrede spoznali že v prejšnjih, zlasti v drugem – glej Teze za študentsko gibanje – in četrtem poglavju) in v času zasebne nekatere ideje preizkusili tudi v praksi, se velja ob tem, pravzaprav osrednjem vprašanju že zdaj posebej pomuditi.

1.

Jean Paul Sartre je ob neki priložnosti dejal:

»Fakultetni profesor je skoraj vedno (to je bil tudi za mojega študija) gospod, ki je opravil disertacijo neke teze, in to tezo nato lajna do konca svojega življenja. To je človek, ki ima v rokah oblast, ki ji je noro vdan in s katero vsiluje – v imenu akumuliranega znanja – svoje ideje poslušalcem, ki pa nimajo pravice polemizirati z njegovimi idejami. Znanje pa, ki ni vedno podvrženo kritiki – da bi se prek te kritike spremenilo in ponovno potrjevalo – je znanje brez vrednosti.

Kaj je pravzaprav znanje? To je vedno tisto, kar ni tisto, kar mislimo, da je. Je nekaj, kar ni trajno, zakaj z boljšimi metodami in boljšimi sredstvi prihajamo do novih opažanj in novih izkušenj...

Morda boste rekli, da študentje ne morejo koristno kritizirati svojega profesorja, zato ker po definiciji študentje še ničesar ne znajo. Predvsem: tisti, ki ne zna ničesar, zna še vedno več, kot se zdi. Poleg tega pa, kultura se lahko prenaša le, če ji smejo ljudje v vsakem trenutku nasprotovali. Edini način, da se nečesa naučimo, je polemika. To je tudi edini način, da človek postane človek. Človek ni nič, če ne nasprotuje.«

»Mi imamo svojo vizijo sveta,« razlaga neki italijanski študent kemije. »Pokazal vam bom to na svojem primeru. Jutri bom postal strokovnjak. Vendar pa nikakor ne želim biti samo mojster formul, samo premetavati epruvete v laboratoriju in jih potem predati gospodarju – vseeno je, kako ga imenujem – in za to dobiti dvesto, tristo, štiristo ali petsto tisoč lir mesečno. Vedeti hočem, kam gre moja formula, komu in v kakšen namen bo koristil rezultat mojega dela: gospodinji za čiščenje štedilnika ali vojaku za strupeni plin. Hočem biti gospodar svojega dela... In to že v času študija na univerzi! Ne pa vijak, ki ga brusijo in pripravljajo za velik stroj, ki bo brezpogojno in lepo služil...«

In dalje: »Vemo, da je dve in dve štiri. Hočemo pa tudi vedeti, štiri ali koga česa... Dva generala in dva industrialca je lahko štiristo mrtvih v Vietnamu...«(1)

Drugi, nemški študent pa pravi: »Mati država in oče gospodarstvo se pritožujeta, da akademski naraščaj ni dovolj kvalificiran. Zato spreminjata visoke šole v učne delavnice,da bi izobraževali kvalificirane specialiste. Naš študij je delo, kot vsako drugo. Plačajte nas za to delo, ni nas sram, da smo mladi delavci, pripravljeni smo podreti akademsko stanovsko domišljavost! Nikar venomer ne apelirajte na naš idealizem! Ste sploh kdaj apelirali na idealizem tako imenovanega gospodarstva? Za vse imate subvencije: reja prašičev vam je važnejša kot vzgoja intelekta.«

Ali kot je v svojem spisu »Vloga izobrazbe« povedal Rudi Dutschke:

»Pridobiti si moramo splošno izobrazbo ne pa postati idioti, ki poznajo samo eno področje. Vsekakor je to funkcija univerze...

Potrebujemo družbo, za katero bo značilno, da v njej posameznik lahko razvije svoje sposobnosti, da lahko polno razvije svoje individualne fizične in umske zmožnosti. V taki družbi posameznik ne bo onemogočen in oviran v svojem razvoju, ne bo neoseba v rokah strank in institucij, ampak subjekt v družbi, na katero bo lahko pristal...

Končno mora (ta posameznik) razumeti, da se mora izobraževati kot oseba, to se pravi: specializirano izobraževanje mora biti vključeno v združeno družebeno izobraževanje. To kolektivno družbeno izobraževanje pa ne sme prevladovati, marveč mora tvoriti ogrodje specializiranega usposabljanja. Dokler bo prevladovalo specializirano usposabljanje, bodo ljudje objeti za izvajanje interesov voditeljev...«

Nadvse zanimive so tudi misli francoskega filozofa in publicista Andréa Gorza kot jih je nanizal v svoji študiji »Delavci in študentje«:

»Reforma univerze ne sme zajeti zgolj načina nabiranja učencev in financiranja študija. Objektivna nuja, da se nabiranje študentov razširi na podrejene razrede, vsebuje tudi smrtno obsodbo nad metodami in vsebino tradicionalnega visokošolskega pouka, ki je bil doslej namenjen oblikovanju »elit« meščanske družbe.

Namesto nápak enciklopedične, mandarinske in okrasne kulture, namenjene, da oblikuje »lepe duše« nad stvarnostjo (ali kraj nje), te pa naj bi oskrbovale s svojo ideologijo upravičevanja obstoječo družbeno prakso, nalaga industrija univerzi, naj daje veliko strokovnjakov, neposredno uporabnih za produkcijo, za uporabno raziskovanje in upravno delo. Monopoli pa se dobro zavedajo, kakšna nevarnost bi grozila vladajočemu redu, če bi se vzdignila splošna raven znanja. Zares, brž ko se doseže neka stopnja kulture, občutijo delavci z visoko kvalifikacijo hotenje po intelektualni, poklicni in eksistenčni avtonomiji enako živo, kot delavci starih industrij čutijo nezadovoljenost gmotnih potreb.

Prav zato skušajo monopoli, ko ves čas terjajo pouk, ki bo »bolje prilagojen stvarnosti«, hkrati omejiti kvaliteto visokega izobraževanja in kvantiteto študentov, ki jim je dostopno,,

Pomenjivo je tudi utilitarno pojmovanje kulture in pa kulturno maltuzijanstvo, ki ga motivira strah, da ne bi prevelika razširitev kulture ogrozila »vladajočega reda«, kar pomeni, kot je videti, kapitalistična produkcijska razmerja in hierarhične odnose v podjetjih...

Reforma pouka ima za cilj postaviti vzporedno s tradicionalnim, za »elite« rezerviranim poukom še okrnjen, utilitaren pouk s posebnim poudarkom na tehniki. Iz strahu, da ne bi oblikovali ljudi, ki bi spričo »prebogatega« razvoja svojih zmožnosti zavračali disciplinirano podrejanje izvršilnim nalogam, jih hočejo pohabiti že kar od začetka: bili naj bi kompetentni, pa omejeni; dejavni, pa ubogljivi; bistroumi za vse tisto, kar je v zvezi z njihovo ozko funkcijo, pa neumni za vse drugo. Skratka, bili naj bi specialisti, to se pravi nezmožni, da bi svoje vednosti uvrstili v splošno gibanje znanosti, nezmožni, da bi svojo omejeno dejavnost uvrstili v globalni proces družbene prakse...«

In še nekaj kratkih utrinkov:

Predsednik generalnega direktorija velike firme Kodak-Pathé je v propagandnem glasilu »Humanizem in podjetništvo«, ki ga izdajajo veliki podjetniki za sorbonske študente, ob neki priložnosti zapisal:

»Ni dobro živeti v deželi, kjer je preveč visokokvalificiraniranih oseb, zakaj v krizni dobi pomeni mladina, ki se je dolgo šolala in se znajde brez ustreznega položaja, ne samo čisto izgubo, kar zadeva investicije vanjo, temveč tudi nevarnost za etablirani red.«

H. Tanaka, »Šolstvo na Japonskem«:

»Da ministrstvo za šolstvo tako vztrajno zahteva razvoj znanj iz naravoslovja, ustreza potrebam monopolov v etapi tehničnega razvoja. Toda strokovnega kvalificiranja ni moč zboljšati, ne da bi zvišali raven splošnega izobraževanja delavcev, in neogiben nasledek tega je, da se hkrati zavedo tudi možnosti za svoj boj proti kapitalističnemu režimu... Vladajoči razred ne more spregledati tako nevarnega razvoja. Prav zato začenja uporabljati tako izobrazbeno politiko, ki meri na vcepljanje predvsem takih vednosti, ki so lahko v prid razvoju produktivnih sil, medtem ko poučevanje drugih predmetov usmerja tako, da to pomaga ohranjati kapitalistična produkcijska razmerja.«

A. Minucci, »O odnosu: delavski razred – družba«:

»Sama struktura šolskega sistema hoče ohraniti razkosanost kulture, delitev različnih znanosti na dva bistveno ločena sektorja: sektor humanistične izobrazbe in pa sektor empirično logične izobrazbe. Kvantitativni nezadostnosti strokovnega izobraževanja se tedaj pridružuje še kvalitativna nezadovoljivost, ki opredeljuje razcep med znanostjo in produkcijo, med tehniko in znanostjo, in navsezadnje nerazumevanje zdajšnjih enotnih procesov. Ne preprečuje torej samo produkcijska razmerja, tudi sama šola preprečuje delavcu dostop do poznanja in do obvladovanja produkcijskega procesa, kot ga zahtevajo današnje razvojne tendence same.«

2

Sorodne, vendar zlasti na naše specifične razmere aplicirane zahteve je v »Prispevku k diskusiji o reformi univerze« postavila tudi skupina za reformo univerze pri IO SŠ LVZ . Ta skupina je za skupščino o reformi univerze (16. 4. 1971) pripravila približen prerez problemov, s katerimi se srečujejo tako študentje kot univerzitetni učitelji pri svojem prizadevanju za spreminjanje univerze, šolskega sistema in družbe.

Ob tem povzemamo skoraj v celoti predloge oziroma zahteve, ki jih je na omenjeni seji sprejela Skupina za reformo univerze pri IO SŠ LVZ:

»Naša mnenja, stališča in zahteve so nastale v razpravah s študenti in pedagoško-znanstvenimi delavci na univerzi. Skupina angažiranih študentov je imela sestanke na posameznih fakultetah in v neposrednih stikih s študenti in profesorji zbirala pripombe na sedanji sistem študija. Pri tem smo se opirali tudi na ankete, ki so jih o problemih študija na posameznih fakultetah opravili študentje sami. V okviru raziskave oddelka za pedagogiko o univezitetni didaktiki, smo zbrali precej kritičnih pripomb in predlogov najbolj angažiranih študentov. Manj pa so naša izhodišča in predlogi rezultat preučevanja tujih izkušenj. Za večje raziskovalne projekte o problemih univerze študentje nimamo možnosti.

Tak način priprave osnutka študentskega projekta za reformo univerze se razlikuje od dosedanjih metod. V preteklosti se je že večkrat zgodilo, da je bila univerzi reforma vsiljena od zunaj, brez sodelovanja študentov in pedagoško-znanstvenih delavcev, ali celo proti nihovi volji. Tudi dosedanja študentska prizadevanja za reformo univerze so običajno ostajala v ozkih krogih in večinoma niso izhajala iz kritične analize in pripomb angažiranih študentov in pedagoško-znanstvenih delavcev.

Brezpoloden je vsak študentski projekt o reformi univerze in šolskega sistema, če že v fazi sestavljanja ne angažira študentov in pedagoško-znanstvenih delavcev in vseh družbenih subjektov za ustvarjalno in odgovorno sodelovanje.

Projekt, ki nakazuje možnost za spremembo študija na univerzi, mora nujno povzročiti različne odmeve in diferenciacijo med tistimi študenti in profesorji, ki jim sedanja organizacija pedagoškega in znanstvenega dela na univerzi ustreza, in med tistimi, ki bi radi na univerzi gojili samostojno, kritično in družbeno angažirano znanost.

Vsak projekt, ki hoče spremeniti univerzo, šolski sistem ali družbeno ureditev, mora že v fazi nastajanja pritegniti k sodelovanju vse zainteresirane subjekte. Široka in poglobljena javna razprava o teh vprašanjih je osnovni element demokratične in socialistične politike. Analiza izkušenj z reformami univerze v preteklosti lahko odgovori na vprašanja: komu koristijo nepolitizirani, neangažirani študentje in profesorji in kdo rabi pozitivistično in družbeno nekritično znanost.

Zahteva po kritični, družbeno angažirani znanosti in zahteve po takem študiju na univerzi, ki bo omogočal ustvarjalnost in vsestranski razvoj vsakega posameznika, postavljamo proti željam obstoječe »družbe«, ki rabi pozitivistično znanost, od šolskega sistema pa samo »kadre« za reševanje gospodarskih težav. Univerza tudi ni tehnološki inštitut za potrebe gospodarstva, ampak je ena od možnosti in oblik za stalno izobraževanje zaposlenih strokovnjakov, kar daje možnost za ovrednotenje in izboljšanje vsebine in organizacije pedagoško-znanstvenega dela in študija na univerzi. Sodobna, reformirana univerza je za nas žarišče družbenokritične in angažirane znanosti ter kovačnica vsestransko razvitih, ustvarjalnih ter revolucionarnih osebnosti. Hočemo univerzo, ki osvobaja!

Subjekt pedagoškega dela na univerzi, to so študentje in profesorji, izvajajo svoje zahteve iz kritične analize družbe... So edini, ki lahko te zahteve odgovorno in radikalno postavljajo in se najbolj zavestno borijo za njihovo uresničenje.

Vsako reformiranje univerze mora vključevati in predpostavljati ti dve vrsti sprememb:

1. Demokratizacija sistema v celoti.

Šolski sistem mora vsakomur omogočiti maksimalni razvoj njegovih sposobnosti. Naša šola je enotna samo organizacijsko, omogočeno je vertikalno prehajanje in horizontalna povezava, ni pa enotna v tem smislu, da majo vsi, od predšolskih ustanov do stalnega izobraževanja finančne in organizacijske možnosti za šolanje. Zato zahtevamo, da republika finančno kompenzira razliko v možnostih za predšolsko vzgojo, za osnovne in srednje šole, in med razvitimi in nerazvitimi predeli Slovenije. Zahtevamo stalno izobraževanje vseh zaposlenih, ne le zaradi ekonomskih razlogov, ampak zato, ker je izobraževanje delavcev osnovni pogoj za uresničevanje samoupravljanja.

2. Sprememba študijskega procesa na univerzi.

Študentje naj postanejo subjekt učnega procesa. Z uvajanjem novih oblik študijskega dela, s povezovanjem šolskega dela z znanstvenim delom, postajajo tudi profesorji subjekti učnega procesa. Profesorji tako niso več samo posredovalci znanja, ki ga študentje samo sprejemajo, ampak postanejo v tem smislu najbolj angažirani tvorci kritične znanosti. Organiziranje univerze v skladu s sodobno znanostjo pa predpostavlja uresničevanje na univerzi in v družbi.

Naši predlogi za spremembo načina študija izhajajo iz že obstoječih prizadevanj študentov in profesorjev na posameznih oddelkih in fakultetah... Poudariti je treba, da so nekatere od navedenih sprememb angažirani študentje in profesorji, ki v okviru stare univerze gradijo novo univerzo in se v okviru obstoječega sistema borijo za novo družbo, na nekaterih oddelkih in fakultetah že uresničili.

1. Zahtevamo boljše pogoje za delo univerze.
– Zahtevamo gradnjo novih prostorskih kapacitet.
– Zahtevamo povečanje kapacitet študentskih in dijaških domov.
– Zahtevamo boljšo finančno stimulacijo pedagoško-znanstvenih delavcev na univerzi.
– Zahtevamo več sredstev za študijske pripomočke.
– Zahtevamo dosledno uresničevanje družbenih dogovorov o štipendiranju. Družba mora omogočiti nemoten študij vsakomur, ki je za to sposoben.
– Zahtevamo večje možnosti za nabavo strokovne literature.
– Zahtevamo večje možnosti za tiskanje publikacij za potrebe univerze.
– Zahtevamo boljši založniški program za potrebe študija.
– Zahtevamo samostojno univerzitetno knjigarno.
– Zahtevamo ureditev prometa na Aškerčevi cesti.

2. Zahtevamo izboljšanje kvalitete pedagoškega dela na univerzi.
– Študentje in profesorji smo enotna delovna skupnost, zato moramo najti skupne poti za uspešno sodelovanje pri reševanju študijskih in družbenih problemov.
– Vsakega študenta je treba seznaniti s statutom fakultete, s študijskim programom, ga stalno obveščati o delu fakultetnih organov in pritegniti k uresničevanju in spreminjanju sklepov in programov.
– Kvaliteta pedagoškega in znanstvenega dela naj bo edini kriterij pri nagrajevanju in napredovanju univerzitetnih profesorjev.
– Napredovanje študentov naj bo predvsem odvisno od aktivnega sodelovanja v študijskem procesu, izpiti naj bodo samo formalen zaključek celotnega dela.
– V študiju, predvsem v višjih letnikih, naj bo poudarek predvsem na delu v seminarjih, kjer se ob večjem sodelovanju študentov in profesorjev odpirajo novi problemi.
– Študentje naj se v večji meri vključujejo v znanstveno-raziskovalno delo na fakultetah in inštitutih...
– Predlagamo več individualnega dela profesorjev in asistentov s študenti.
– Predlagamo večje angažiranje podiplomskih študentov, absolventov in študentov višjih letnikov za pedagoško delo.
– Univerzitetni inštituti naj redno poročajo o svojem delu študentom in profesorjem na ustreznih fakultetah.
– Zahtevamo stalno didaktično izobraževanje profesorjev in asistentov.

3. Novosti v organizaciji univerze.
– Predlagamo organizirane svetovalne službe v okviru univerze, ki naj opravljajo organizacijsko, svetovalno in orientacijsko delo pri vpisovanju študentov na univerzo, ter seznanja profesorje in dijake na srednjih šolah s študijem na univerzah... Smo proti sprejemnim izpitom.
– Predlagamo osnovanje informacijskega centra v okviru univerze, ki bi zbiral, urejal in posredoval informacije (znanstvene).
– Ker interdisciplinarnost in timski način sodobnega znanstvenega dela ruši sistem ozko zaprtih kateder in fakultet, predlagamo povečanje možnosti za interdisciplinarni študij. To zajema povezovanje študijskih programov, uvajanje izbirnih predmetov, uvajanje interdisciplinarnih kolektivnih seminarskih in diplomskih nalog, povečanje možnosti za interdisciplinarni podiplomski študij itd.
– Predlagamo, da posamezne fakultete preučijo možnost za odpiranje novih kateder in oddelkov, oziroma za ustanovitev novih fakultet
– Predlagamo osnovanje novega raziskovalnega centra za preučevanje problematike univerze in študentov.

4. Nove oblike dela na univerzi, ki jih omogoča večje angažiranje in sodelovanje študentov in praktikov.
– Predlagamo več interdisciplinarnih sestankov študentov in profesorjev z različnih fakultet in univerz o aktualnih problemih teorije in družbene prakse.
– Predlagamo ustanovitev svobodnih kateder in svobodnih seminarjev za diskusije na posameznih oddelkih in fakultetah.
– Predlagamo ustanavljanje delovnih skupin študentov in profesorjev v okviru posameznih strok za nudenje svetovalne pomoči študentom in pedagoško-znanstvenim delavcem iz drugih strok (prevajalska služba, lektorska služba, pravna posvetovalnica, učenje tujih jezikov itd.)
– Predlagamo večje sodelovanje že zaposlenih študentov na svobodnih katedrah...
– Predlagamo večje sodelovanje študentov in pedagoško-znanstvenih delavcev pri izobraževanju zaposlenih na predavanjih in diskusijah v tovarnah, šolah in drugih delovnih organizacijah.

Konkretizacija predlogov in zahtev bo potekala predvsem z angažiranjem študentov in profesorjev na posameznih fakultetah in oddelkih. Ti jih bodo uresničevali in tako ustvarjalno spreminjali svoje študijsko okolje in zavest o delu...
– »Objektivna« in »nepolitična« znanost je laž. Družbeno neangažirani profesorji so predmet manipulacije. Socialistična politika mora nastopati kot pobudnik za samostojno angažiranje znanosti pri reševanju družbenih problemov.

Študentska organizacija v svoji borbi za reformo univerze temelji predvsem na sodelovanju študentov in profesorjev na fakultetah, zato nudi podporo vsem delovnim skupinam, ki si prizadevajo za tako spremembo študija na univerzi, za tako spremembo šolskega sistema in družbe, kot jo deklarira v svojih programskih načelih. Menimo, da brez odločnih akcij univerze v celoti, s katerimi bi spremenili odnos vodilnih struktur v družbi do znanstveno raziskovalnega dela in do študija, ne more uspeti nobena, še tako dobro zamišljena reforma univerze.

Študentsko gibanje postavlja reformo univerze kot svojo bistveno zahtevo. Vendar ne gre le za reformo univerze v Ljubljani, za spremembo šolskega sistema v Sloveniji, za revolucioniranje jugoslovanske družbe, gre nam za ustvarjalno vključevanje v gibanja v svetu, ki gradijo novo družbo.

Študij kot osvobojeno delo predpostavlja uresničevanje samoupravljanja na univerzi; to omogoča uveljavljanje ustvarjalnih pobud, družbeno angažiranje in revolucionarno prakso vsakega delavca na univerzi in tako omogoča vsestranski razvoj vsakega posameznika.

Študentje smo pripravljeni sodelovati pri ustvarjanju prihodnosti slovenske družbe. Zavedamo se, da je potrebno še veliko študijskega dela, široke diskusije in borbe v inštitucijah in izven njih, preden se bo uresničila nova univerza v novi družbi.

Ljubljana, 16. 4. 1971

Skupina za reformo univerze pri IO SŠ LVZ

3

Mnenje skupine, ki se je z vprašanjem o možnostih oziroma o nadaljnjem delu za reformo univerze teoretično (pa tudi praktično) največ ukvarjala, je torej takšno. Kljub temu pa v tem trenutku ne moremo mimo mnenja nekaterih drugih študentov (predvsem »akcionistov«), ki na to vprašanje oziroma na možnost spreminjanja univerze in visokošolskega študija sploh, gledajo drugače. V tem smislu je značilna reakcija[2] na rezultate konference ministrov za prosveto evropskih držav članic UNESCO-a o visokošolskem študiju, ki je bila ob koncu novembra 1967 na Dunaju.

Na tej konferenci so se zbrali ministri za prosveto 27. držav zahodne in vzhodne Evrope in predstavniki iz Avstralije, Brazilije, Kanade, ZDA, Hondurasa, Irana, Izraela in ZAR. Razpravljali so o problemih visokošolskega študija z vidika »trenutnih potreb razvoja skupnosti«. Jugoslovanska delegacija je bila ena najštevilnejših.

»Glede na potek in zaključke lahko navedemo tele sklepe konference:«

A

1. Visokošolski študij mora zagotoviti formiranje »kvalificiranih« kadrov za potrebe gospodarstva.
2. Pedagoška funkcija pouka na visokih šolah mora biti podrejena rentabilnosti in profitu gospodarstva.
3. Zato morajo visokošolski zavodi prilagoditi program in raziskave gospodarskim interesom oziroma interesom tistih, ki razpolagajo s proizvodnimi sredstvi in s kontrolo proizvodnje.
4. Funkcija univerze je tudi formiranje kadrov, ki imajo vpliv na »ekonomski, politični, socialni in kulturni razvoj družbe«.
5. Konferenca poudarja nujnost selekcije na vseh nivojih, zlasti pa ob sprejemu na visoko šolo...

B

Različni načini in sredstva selekcije med srednjimi in visokimi šolami:

1. Orientacijske službe z uporabo testov: »Izbira kandidatov z lastnostmi, ki jih zahtevajo njihovi položaji po končanem študiju.« Ta naloga združuje psihologe, profesorje in tiste, ki so odgovorni za politiko šolstva.
2. Sprejemni izpiti s psihološkimi in sociološkimi testi...
4. »Treba je usmeriti politiko šolstva v smislu ekonomije in učinkovito disciplinirati različne socialne in ekonomske sile, ki sodelujejo v procesu vzgoje, torej pregledati in uravnati te metode z upoštevanjem socialno-ekonomskega stanja.«

Zato je treba sestaviti program štipendiranja, ki služi kot ekonomski in politični regulator, »da bi premagali mišelnost kandidatov, ki so nagnjeni k pojmovanju visokega šolstva kot osebne investicije.«

... Isti ministri so zaskrbljeni nad »odporom univerz«, da bi aplicirale znanstvene metode za analizo delovanja univerz. Ti ministri istočasno izražajo nezadostnost šolskega aparata v primerjavi s potrebami kapitalistične ekonomije in v zaostajanju v aplikaciji svojih lastnih načrtov. Ta aplikacija se ne more dosledno izvajati zaradi odpora delavcev, mladine, učiteljev in znanstvenikov. Zbrani ministri apelirajo torej na centralizacijo in sodelovanje v naslednjih točkah:

1. Ekonomske, sociološke, pedagoške raziskave, ki se tičejo višjega šolstva.
2. Raziskave o metodah selekcioniranja kandidatov za visokošolski študij in seveda tudi o službah in svetih šolskega usmerjanja.
3. Raziskave o metodah, ki se uporabljajo za povečanje vrednosti predvidevanja sprejemnih izpitov in ostalih sredstev vrednotenja.
4. Metode odkrivanja, spodbujanja, razvoja in uporabe mladih, ki so izjemno nadarjeni.
5. Metode in načini visokošolskega izobraževanja za odrasle delavce.

Stvari so jasne. Pregrade med ideologijami padajo. Treba je vzpostaviti evropsko zvezo. Treba je prevzeti kontrolo nad delavskim razredom, nad študenti. Smernice so postavljene, razvoj univerze je začrtan. Ves visokošolski študij je potrebno podrediti trenutnim potrebam ekonomije. Mit o socialistični univerzi se je dokončno zrušil...«

In v drugem prispevku:[3]

»Spremembe v sistemu izobraževanja terjajo kvalitetne spremembe v družbi. Univerza sama ne more biti izvor nobenih temeljnih družbenih sprememb. Univerza je situirana v družbi. Vse težave: starostne strukture, pomanjkanje profesorjev in asistentov, pomanjkanje stanovanj in študentskih domov itd. rezultirajo iz splošne situacije v družbi in iz političnega odnosa do preteklosti in prihodnosti, ki naj bi bila boljša in bolj socialistična. Pa vse kaže, da bo manj socialistična, kot smo si predstavljali. Iščemo in najdemo vse mogoče vzroke za slabo univerzo: slabe srednje šole, izgubljanje talentov že v osnovni šoli, pomanjkanje otroških vrtcev, demotiviranost in diskriminacija, pri tem pa pozabljamo, da je naša družba deklarirana in zgrajena na principih socialistične blagovne produkcije. Zle duše temu enostavno rečejo: dobičkarski socializem...

Kaj je bolj socialistična, demokratična in človeška pravica, kot pravica do kulturno-strokovnega izobraževanja? Kdo sploh skrbi za človeka v reformi univerze? Govorimo o večji učinkovitosti, o večjem autputu – drugače pa denarja ne bo!

Naša uradna stališča do izobraževanja in reforme univerze so totalno apolitična in si nadevajo obleko »maksimalne« strokovnosti. S kriterijem strokovnosti se vedno zoži krog poznavalcev in odločitve pripadajo manjšemu številu tehnokratov in birokratov. Zato naš nivo, študentski nivo ne more biti drugačen kot nivo neposredne akcije in neposrednega vmešavanja tudi v »strokovne« zadeve.«

Gre torej za dva povsem različna pogleda na možnost oziroma sploh verjetnost postopnega reformiranja univerze v tisti smeri, kot si jo tako eni kot drugi vsaj v osnovnih točkah približno enako predstavljajo. Gre za »optimističen« in »pesimističen« pogled. Oba se opirata na svoje argumente, predvsem pa predlagata za sprožitev procesa reformiranja drugačne »recepte«.

Zato bo v nadaljevanju zanimivo spremljati oba koncepta v njunem medsebojnem prepletanju, kako sta sodelovala pri uresničevanju »prave« svobodne univerze v tednu, ko je bila zasedena ljubljanska filozofska fakulteta.

Opombe:

[1] Gledišta št. 1, 1969
[2] Tribuna št. 17 (marec 1971)
[3] isto

UDK: 378.189.9
študentsko gibanje, reforma univerze

Iztok Ilich: Reforma univerze in študija

Eno bistvenih vprašanj, ki ga je zastavilo študentsko gibanje je vprašanje o reformi univerze in visokošolskega študija.

ALTERNATIVE CRIMINOLOGY JOURNAL

3. nadaljevanje

Uvod

V tem poglavju bomo bežno kritično pregledali teorije tradicionalne kriminologije in poskusili določiti, do kakšne mere nam lahko pomagajo pri razumevanju vzrokov prestopništva in do kakšne mere so nezadostne. Težko je napraviti izvleček iz tako obširnega pisanja.
Naš poskus ima obliko zgodovinskega pregleda. Mnenja smo, da je potrebno kriminološke teorije obravnavati v zgodovinskem kontekstu, kot proizvode ekonomskih, socialnih in političnih sil specifičnih družb v specifičnih zgodovinskih okoliščinah. Klasifikacijo teorij in snov za svoj kritični pregled povzemamo v glavnem po delu New Criminology, Taylorja Waltona in Younga (Nova kriminologija, Routledge in Kegan Paul, London 1973).
1. Klasična kriminologija
2. Neoklasična kriminologija
3. Pozitivizem
4. Durkheim
5. Zgodnja sociologija prestopništva
6. Teorija označevanja (Labelling Theory)
7. Fenomenologija
8. Teorija konflikta
Nazadnje bomo poskusili pojasniti stališča Jetniške akcijske skupine v zvezi z vprašanjem o vzrokih prestopništva.

1. Klasična teorija

Klasično kriminologijo si najlaže razlagamo kot reakcijo vzpenjajočega se srednjega razreda proti nezmernostim starega sistema aristokracije v Evropi 18. stol. »Kaznovanje je bilo samovoljno in divjaško in ‚pripadajočega sodnega postopka' sploh ni bilo ali pa ga niso upoštevali, definicija kaznivega dejanja pa je bila nejasna in obsežna.« (Taylor Walton and Young, str. 1).
Taylor Walton in Young tako povzemata klasično teorijo:
1. Vsi ljudje, po naravi egoisti, so nagnjeni k prestopništvu.
2. V družbi obstaja konsenz o potrebi po zaščiti privatne lastnine in osebnega blagostanja.
3. Da bi preprečili vojno vseh proti vsem, ljudje prostovoljno sklepajo sporazum z državo, ki ščiti mir po določilih tega sporazuma.
4. Potrebno je uporabljati kazen, da bi odvrnili posameznike od ogrožanja interesov drugih. Kazen je izključna pravica države, ki si jo le-ta zagotovi tako, da s posamezniki sklene družbeno pogodbo, da bodo nastopali proti prestopnikom.
5. Kazen mora biti v sorazmerju z interesi, ki jih kaznivo dejanje ogroža, ne sme biti prekomerna in tudi ne rabljena kot rehabilitacija, kajti to bi ogrožalo pravice posameznikov in prestopalo meje družbene pogodbe.
6. Zakonov naj bi bilo čim manj, njihovo izvajanje pa naj bi bilo natančno določeno z ustreznim postopkom.
7. Posameznik odgovarja za svoja dejanja in je v očeh zakona enak ne glede na svoj položaj. Zaradi tega niso dopustne olajševalne okoliščine ali opravičila.
Lahko vidimo, da je klasična kriminologija povedala malo o vzrokih prestopništva. Njen glavni namen je bil uzakoniti sodni postopek, obrzdati korupcijo in uzakoniti kazen.
Če je vključevala kakšne vzročne predstave, so le-te temeljile na teoriji družbene pogodbe in utilitarizmu. Ljudje naj bi bili po naravi pohlepni in sebični. Vendar imajo tudi svobodno voljo in razum. Pristopajo k družbeni pogodbi. Kazen je lahko uglašena natanko tako, da ljudi odvrača od prelamljanja družbene pogodbe. Če je kazen takšna in jo ljudje poznajo vnaprej, ne bodo zagrešili prestopka, ker bodo racionalno pretehtali enačbo kazni in prestopka in uvideli, da se jim ne splača.
Takšnemu mišljenju se dozdeva vse prestopniško obnašanje po svojem bistvu patološko ali iracionalno. Obstoječe družbene uredbe, še zlasti obstoječa porazdelitev lastnine, so prikazane, kot da ustrezajo vsem ljudem, kot da so podrejene konsenzu. Razpravljanju o motivaciji kaznivega dejanja se klasična kriminologija izogiba.
Klasična teorija še zdaleč ni opuščena dogma. Oblikuje osnovo našega današnjega pravnega sistema. Njeni posebni predstavniki so odvetniki in sodniki. Jasno se odraža v zakonsko utemeljenih kritikah rehabilitacijskega ideala, kajti še najmanj je v njej prisotna ideja regulacije kazni, ki pravi, da obstajajo z zakonom določene meje pravice kaznovanja.
V klasični teoriji obstaja temeljno nasprotje, ki izhaja iz njenega sprejemanja ideje družbene pogodbe/konsenza, ki pa je, kot smo žo poudarili, mit.
Če revni kradejo bogatim, ker so revni, če obstaja jasen razlog za krajo, namreč neenaka porazdelitev lastnine, potem kraja ni iracionalna.
»Sistem klasičnega prava bi lahko deloval le v družbi, v kateri bi bila lastnina enakomerno porazdeljena.« (Taylor, Walton in Young, str. 6)

2. Neoklasična kriminologija

Struktura sistema kazenskega prava klasične teorije je vodila v dokaj mehanično ravnanje, v odločanje o kazni brez premisleka o individualnih značilnostih.
To slabo stran je odpravila neoklasična kriminologija. Njeni predstavniki so se zavedali, da:
1. ima kazen različen učinek glede na individualne lastnosti prestopnika in da
2. prestopnika s tem, da ga zaprejo, postavijo v okolje, ki bo samo po sebi vplivalo na njegovo prihodnjo nagnjenost h kriminalu.
Osrednja posledica te spremembe stališča je bila, da se je začelo vse več razpravljati o kazni, ki bi bila primerna za rehabilitacijo. Ti popravki klasičnega modela so se osredotočili na nepravilnosti v njegovih osnovnih ciljih. Niso se posebej ukvarjali z vzročnostjo kaznivih dejanj, razen v precej obrobnih omembah elementov, kot je vpliv institucionalizacije.

3. Pozitivizem

Pozitivistična kriminološka šola se je pojavila obenem s splošnim filozofskim pozitivizmom, s priznanjem statusa znanosti in z naraščajočim odobravanjem in prestižem, ki so ga bili deležni njeni zagovorniki (zdravniki, psihologi, psihiatri in znanstveniki).
Pozitivizem si je zadal za nalogo zatrtje prestopništva z uporabo znanstvene metode, ki se je osvobodila nerelevantnih filozofskih idej izravnave in etičnoreligioznih prepričanj (Taylor Walton in Young, str. 10).
Tako so sredstva in metode, ki so jih uporabljali v prirodoslovnih znanostih, brez razmisleka o njihovi uporabnosti pri drugačnem predmetu raziskave, prevzeli za raziskovanje človeškega sveta. To je pripeljalo do vrste osrednjih značilnosti pozitivističnega pristopa. Pozitivizem je zahteval, naj se človeška družba raziskuje z uporabo znanstvenih sredstev, ki so se razvila pri raziskovanju fizičnega sveta.
Od znanstvenika je zahteval objektivnost. Trdil je, da v družbi vladajo družbeni zakoni, ki se jih da odkriti in ki bi jih lahko določili s kvantifikacijo človeških dejavnosti in obnašanja.
Mnogi zgodnji pozitivisti so na področje kriminologije uvajali biološke razloge. Takšne teorije imajo opazen političen prizvok, ker nam vsiljujejo domnevo, da je prestopek posledica nekakšnega prirojenega biološkega nereda v posamezniku, in tako odvračajo pozornost od družbe nasploh in še zlasti od družbene neenakosti.
Lombroso je leta 1876 zagovarjal teorijo ‚rojenega prestopnika'.
»Atavistično bitje, ki v svoji osebi ponavlja divje instinkte primitivnega človeštva in manj vrednih živali.« (Lombroso, cit. po Taylorju Waltonu in Youngu, str. 41)
Prestopnike so imeli za ataviste, ki naj bi se jih dalo prepoznati po telesnih znakih (obliki glave in lobanje, velikosti ušes, zob, obliki čeljusti, črtah na dlaneh itd.). Danes se Lombrosu smejimo, toda generacijam zapornikov so premerili lobanje in popisali obliko ušes. Primerjaj npr. delo Victorja Serga: Men in Prison, str. 32. Pokazalo se je, da so Lombrosove ugotovitve nepomembne, saj so telesne značilnosti pogosto neposredna posledica vpliva družbenega okolja, na primer slabe prehrane. Na podlagi telesnih znakov so označevali in izrekali samozadostne domneve. Lombrosova teorija nam ne koristi pri razlagi sprememb v številu zločinov. Poznejši teoretiki so v istem duhu povezovali prestopništvo z obliko telesa (Kretschmer in Sheldon) in pred kratkim s posebno razvrstitvijo kromosomov, npr. XYY.
Različni avtorji so te teorije povsem zavrgli. Ne zdi se nam potrebno govoriti o njihovih jasno razvidnih pomanjkljivostih in idejni izkrivljenosti. Sodoben, poglobljenejši predstavnik biološkega pozitivizma je profesor Eysenck. Njegova teorija pravi, da smo v otroštvu nagnjeni k ugodju, ko pa smo kaznovani, ta kazen prizadene naš avtonomni živčni sistem, s čimer pridobimo ‚notranjega redarja' ali vgrajen kaznovalni sistem. Delovanje tega sistema je odvisno od občutljivosti našega avtonomnega živčnega sistema.
Eysenck je mnenja, da imajo prestopniki pomanjkljiv avtonomni živčni sistem, njihove reflekse je težko uravnavati in hitro ugasnejo. Ta misel se ujema z njegovim razlikovanjem introvertiranosti in ekstrovertiranosti, pri čemer ima prestopnike za ekstrovertirane.
Taylor Walton in Young ter mnogi drugi, ki jih navajata v svojem tekstu, učinkovito zavrnejo Eysenckovo teorijo. Ta teorija je osnovana na nenavadni in moralno nesprejemljivi predstavi človeške narave, zanika človeško kreativnost in voljo, spregleduje družbene pomene in je metodološko sumljiva (celo v lastnih okvirih). Glej avtorje Christie, Hoghughi, Forrest. Kot pravita Taylor Walton in Young: »Ljudje ropajo banke, ker hočejo obogateti in ne ker bi jih nekaj biološkega usmerjalo skozi vrata bank.« (str. 61)

4. Durkheim

Durkheim je trdil, da se je klasična šola »bolj ukvarjala z etjčno filozofijo kot z družbeno znanostjo.« (str. 74, Taylor Walton in Young)
Ena izmed njegovih osrednjih idej, ki jo še danes veliko uporabljajo, je bila ideja »prisilne delitve dela«. Durkheim je trdil, da ljudje še zdaleč ne živijo v svetu proste izbire in svobode, temveč v okoliščinah, v katerih ne morejo izkoristiti svojih naravnih sposobnosti in spretnosti, v okoliščinah prisilne delitve dela.
V nasprotju s to delitvijo se vzpostavlja zahteva po spontani delitvi dela, toda ta bi bila po Durkheimu mogoča le »v družbi, ki bi bila urejena tako, da bi družbene neenakosti natančno odražale naravne neenakosti«.
V družbi, osnovani na spontani delitvi dela, bi bila poklicna sestava v skladu z individualnimi človeškimi nagnjenji. V družbi, v kateri bi bile vloge porazdeljene v skladu z biološkimi sposobnostmi, ne bi bilo nezadovoljstva, kajti le-to izhaja iz prisilne narave delitve dela. Ne bi bilo anomije, egoizma in nereda in tudi kaznivih dejanj bi bilo znatno manj. Durkheim je, čeprav so ga pogosto konservativno razlagali, trdil, da je podedovana lastnina bistvo problema, da »ustvarja nepravične razlike med ljudmi, nepravične, ker so osnovane na moči in bogastvu bolj kot na naravnih zmožnostih« (str. 81, Taylor Walton, Young). Zaradi tega je zagovarjal odpravo dedovanja in podobnih nepravičnih delitev bogastva. Zagovarjal je stališče, da »pri rojstvu ne more biti bogatih in revnih, če ne obstajajo krivične razlike.« (Taylor Walton in Young, str. 88)
Durkheim je gledal na posameznikove zmožnosti kot na nespremenljivo biološko danost. To seveda zavaja. Nadarjenost je v veliki meri družbeno pogojena. Kljub

temu je PAG mnenja, da je v Durkheimovi teoriji o tem, da obstaja prisilna delitev dela, še zlasti pa v njegovem prepričanju, da iz nje izhaja zatiranje naravnih sposobnosti, kar da je poglavitni vzrok prestopništva, mnogo sprejemljivega. Statistika Zvezne policije Novega Južnega Walesa, opravljena na podlagi vzorca 1000 jetnikov, jasno kaže razredno naravo zaporov. V zaporniški populaciji so nesorazmerno številni nekvalificirani delavci (teh je 3× več kot ostalih).
Tudi če ne omenjamo, v kolikšni meri je sama definicija in izvajanje kazenskega zakona naperjeno zoper revne, smo prepričani, da sta glavni vzrok prestopništva prizadetost in občutek prikrajšanosti, ki sta se razširila med ljudmi, ki se zavedajo nepravične porazdelitve lastnine in nimajo možnosti, da bi razvijali svoje naravne sposobnosti in človeške zmogljivosti.

5. Zgodnje sociologije prestopka

Zgodnje sociologije prestopništva so izšle iz krize 30. let in iz razlag grobe in brutalne narave konkurenčnega kapitalizma. Začele so se v ZDA, natančneje na liberalnih univerzah, kot na primer na chicaški, kjati postalo je jasno, da so razlage prestopništva na osnovi patoloških pojavov v posamezniku neprimerne in neuporabne v družbi, v kateri pustoši depresija in zaostrena družbena in gospodarska neenakost.

a) Merton

Mertonova teorija se je ukvarjala z razmerjem med kulturnimi cilji in institucionaliziranimi sredstvi za dosego teh ciljev. »Ameriške sanje« (The American Dream) je prikazal kot stalno kulturno poudarjanje uspešnosti, še zlasti finančne in potrošništva. Mit »ameriških sanj« je slikal pot iz koče do Bele hiše, pot k uspehu, kot da je odprta vsem. Seveda je postajalo vse bolj jasno, da je to samo mit in da velik del družbe nima dostopa do institucionaliziranih sredstev, brez katerih ni mogoče doseči uspeha
Tako je Merton videl nezakonitost, ki jo povzroča razdor med vsiljevanjem kulturnih ciljev (uspeha) in dejstvom, da se institucionizirana sredstva za dosego teh ciljev odrekajo.
Iz takšne situacije so se ljudje reševali z različnimi adaptacijami, od katerih po Mertonu 4 izstopajo:
a) inovacija: adaptacija nezakonitih, neinstutucionalnih sredstev za dosego uspeha.
b) ritual: cilji so pozabljeni zaradi ritualne vdanosti sredstvom.
c) umik: zavrača se tako sprejete kulturne cilje kot institucionalna sredstva (duševno bolni, izobčenci, klateži, narkomani itd.).
d) Upor: Poskus modifikacije ciljev in spremembe institucionalnih sredstev.
Merton sam je bil naklonjen adaptaciji upora. Zavzemal se je za družbo, v kateri bi bile odprte možnosti za vse, ki so dovolj sposobni, da lahko uspejo, za meritokracijo, v kateri bi se po njegovem mnenju zmanjšal obseg prestopništva.
Mertonova teorija je vključevala sprejemljivo formulacijo razdora med kulturnim vsiljevanjem tekmovalnosti, uspeha, bogatenja (ki ga utelešajo tako imenovane ameriške in lahko bi rekli tudi avstralske sanje) in situacijo neizenačenih možnosti. Toda glavno pomanjkljivost te in sploh katere koli meritokratske teorije je dobro prikazal Laurie Taylor z anologijo igralnega avtomata:
»Zdi se, kot bi posamezniki v družbi igrali na ogromnem igralnem avtomatu, toda avtomat slepari in dosledno nagrajuje le nekatere igralce. Oškodovani igralci pričnejo uporabljati tuje kovance ali magnete, da bi povečali svoje možnosti v igri (inovacija) ali igrajo brez premisleka (ritual), se igri odrečejo (umik) ali pa predlagajo povsem novo igro (upor). Toda v analizi se ne pojavi nihče, ki bi vprašal, kdo je namestil igralni avtomat in kdo si prisvaja dobičke. Kritika igre je omejena na zahtevo po spreminjanju vrstnega reda izplačil, tako da bi oškodovani lahko prišli do boljšega deleža.« (Laurie Taylor: Deviance and Society 1971, London, Michael Joseph).
V družbah, kot sta avatralska in ameriška, nagrada ne izvira iz vloženega napora, ker ljudje pri rojstvu niso v enakem položaju. Obstaja temeljno nasprotje (kot v klasični teoriji) med obstojem privatne lastnine in možnostjo liberalne enakosti. Otroci bogatašev v glavnem uspejo ne glede na svojo sposobnost.
»Z drugimi besedami , ameriške (avstralske) sanje služijo za prikrivanje neenakosti. Lahko bi delovale le v družbi, v kateri bi bilo odpravljeno dedno bogastvo.« (Taylor Walton, Young, str. 103)

b) Chicaška ekološka šola

Skupina sociologov s chicaške univerze, med drugimi Shaw in Mackay, je uporabila ekološke analize, ki so izvirale iz njihovega neposrednega opazovanja samega mesta Chicaga, še posebno pa njihovih sosednjih etničnih mej. Tudi študija Newcastle in Sydneya, ki jo je opravil Tony Vinson, v veliki meri temelji na podobnem ekološkem modelu. Mnogo uporabljene terminologije je vzeto direktno iz bioloških ekoloških razprav (invazija, prevlada, ravnotežje, simbioza...) Taylor dobro oriše to teorijo: »V jedru ekološke teorije se nahaja boj za prostor, ki se lahko spočne bodisi v primarno ekonomskih ali v primarno bioloških razmerah. Posledica te borbe so določeni jasno razvidni vzorci urbanega razvoja, pojavljajo se določeni tipi sosesk, vzpostavljena je hierarhična ureditev. Na vrhu hierarhije je osrednji poslovni predel, glava telesa (biološke analogije, se ne omejujejo na opis boja). Ta predel je bil prvotno obdan s stanovanjskimi soseskami premožnih meščanov. Vendar se je poslovni del začel postopno širiti na to območje. Prebivalci so se začeli preseljevati na obrobje in pri tem so prepuščali svoja ogrožena in vse manj zdrava prebivališča skupini, ki ni imela možnosti, da bi se preselila kam drugam, namreč revežem, v chicaškem primeru novim prisiljencem. Tako je nastal naslednji vzorec: osrednja poslovna četrt, obkrožena z razpadajočo stanovanjsko sosesko, poleg katere so vrste delavskih hiš in predel s stanovanji ter hoteli. Na obodu mesta leže ugledni okoliši. Etnologi so se ukvarjali predvsem s cono okrog poslovne četrti, kajti prav v tej prehodni ali vmesni coni naj bi bila koncentracija deviantnih oseb največja.«
Kot pravijo Taylor, Walton in Young: »Zaradi rabe bioloških analogij v razlagah razvoja stanovanjskih predelov mesta in naravnih predelov prestopništva se pojavi domneva, da prebivalci teh predelov žive prav tu zaradi nekakšnih osebnih lastnosti ali zaradi nekega naravnega (ali neizogibnega) pojava človeške selekcije.« (str. 116)
Na ta način so teoretiki ekologi povezovali veliko zastopanost prestopništva z določenimi ‚prehodnimi' predeli. Profesor Morris o njihovem pogledu pravi, da je »pod pritiskom dezintegracijskih sil... skupnost ne zastopa več učinkovito družbenega nadzora in odpor proti prestopniškemu obnašanju se manjša, ne le da ga prenašajo, ampak ga včasih celo sprejemajo.« (Taylor, Walton, Young, str. 124)
Te teorije imajo nekaj bistvenih pomanjkljivosti. V prvi vrsti so v bistvu tavtološke, saj je zastopanost prestopništva v nekem predelu glavni kriterij za družbeno dezorganiziranost le-tega, to pa spet uporabljajo za razlago zastopanosti prestopništva.
Poleg tega »boj za prostor v mestu ni neodvisen od boja za oblast, prestiž in materialno blagostanje v celotni družbi. Stanovanjski trg ni neodvisen od borze dela in posameznikove možnosti v boju za stanovanje so delno funkcija njegove uspešnosti na borzi dela«. (Taylor, Walton in Young, str. 119)

c) Diferencialno združevanje

Ta teorija po besedah njenega utemeljitelja, Edwina Sutherlanda trdi, da »človek postane prestopnik zaradi prevlade mnenj, naklonjenih kršitvi zakona nad tistimi, ki so kršenju zakona nenaklonjena.« Skratka, nekateri ljudje postanejo delikventi, ker se seznanijo s specifičnimi prestopniškimi spretnostmi in spoznajo motive in mnenja, ki so prestopništvu naklonjena, v običajnem učnem postopku druženja z drugimi ljudmi, še posebno v posameznih zaupnih skupinah.
Glavni pomislek proti tej teoriji je, da jemlje ljudi kot pasivne sprejemalce prestopniških ali neprestopniških motivov, kot bi se v njih zgolj zrcalila v njihovem družbenem okolju prevladujoča stališča. Ne upošteva človeške izbire in volje.

6. Teorija označevanja (Labelling Theory)

Teorija označevanja, imenovana še šola družbenega odziva ali transakcijska analiza, se je razvila v zgodnjih šestdesetih letih, posebno v ZDA. Njen nastanek je zgodovinsko povezan s posameznimi gibanji, ki so delovala v 60-letih (študentsko protestno gibanje, gibanje kontrakulture, boji zatiranih manjšin).
Glavni teoretiki te teorije so Becker, Lemert in Schur. Njeno osrednjo tezo vsebujejo sledeči stavki Beckerja in Lemerta: »Družbene skupine povzročajo prestopništvo tako, da oblikujejo zakone, katerih kršenje je prestopništvo in tako, da uporabljajo te zakone v zvezi s posamezniki in jih označujejo kot prestopnike. S tega stališča prestopništvo ni lastnost dejanja, ki ga oseba zagreši, ampak prej posledica rabe zakonov in sankcij, namenjonih prestopniku. Prestopnik je tisti, ki mu ta oznaka ustreza, prestopniško obnašanje je obnašanje, ki ga ljudje kot takšno označijo. (Cit. po delu Howarda Beckerja: Outsiders, 1963, str. 9.)
»To je velik odklon od starejše sociologije, ki se je opirala na misel, da prestopništvo povzroča družbeni nadzor. Prišel sem do spoznanja, da je nasprotna misel, namreč da družbeni nadzor vodi v prestopništvo, enako sprejemljiva in potencialno obetavnejša predpostavka za ukvarjanje s prestopništvom v moderni družbi.« (Cit. po delu E. M. Lemerta: Human Deviance, New York 1967, str. V)
Teoretiki označevanja potemtakem ne prepoznavajo kaznivega dejanja z ozirom na kakšne nespremenljive koncepte vedenja, temveč kot posledico procesa družbenega odziva. Trdijo, da poskusi, da bi odvračali, kaznovali in preprečevali prestopništvo pravzaprav vodijo do prestopništva.
»Teoretiki te skupine se v glavnem ukvarjajo z načinom, po katerem posameznika to, da ga družba označi kot prestopnika, pogosto vodi v »negativno predstavo o lastnem jazu (Erikson) ali v simbolično preureditev jaza (Lemert), človek začenja gledati nase kot na prestopnika in postopoma reagirati na prestopniški način.« (Taylor, Walton in Young, str. 141)
Ta teorija je torej dala velik poudarek na ‚sekundarno prestopništvo,' tisto, ki je posledica oznak, kot je prestopniški ipd., ki jih ljudem dodeljujejo organi družbenega nadzora. Zdi se, da takšne oznake večajo posameznikovo nagnjenost k prestopništvu, ker vsak posameznik gleda nase vse bolj v smislu teh oznak in temu primerno tudi ravna. Tako se prestopništvo utrjuje in širi.
Mnogo raziskav tega stališča je bilo opravljenih v predelih, kjer je pogosto uživanje mamil, duševne bolezni, prostitucija, mladinsko prestopništvo, in kjer je družbeni pomen, ki ga pripisujejo posameznim dejanjem, problematičnejši. Raziskave so se osredotočile na načine, po katerih organi družbenega nadzora nižje stopnje, kot npr. policija, določajo prestopniške oznake.
Očitno je to stališče manj zadovoljivo, če poskušamo za njim razložiti osrednejša področja prestopništva, npr. prestopke zoper lastnino. Tukaj je družbeni pomen dokaj razviden. Kot pravijo Taylor, Walton in Young: »Kje bi našli prestopnika, ki bi sodeloval pri ropu banke in se ne bi zavedal, da sodeluje pri družbenem dejanju kraje.« (str. 146)
Prevelik poudarek na sekundarnem prestopništvu, ki se pojavlja kot posledica družbenega odziva ali opredeljevanja (označevanja), na račun kakršnekoli resne analize izvora, funkcije ter virov in pomena ‚primarnega prestopništva' ali samega originalnega dejanja, je pripeljal do izredno enostranskega gledanja.
Takšno enostransko gledanje se je osredotočilo na kaznive dejavnosti nosilcev oznak nizke stopnje in se izognilo širšemu strukturalnemu razmisleku, natančneje širšim družbenim neenakostim v moči in oblasti, ki vplivajo tako na formulacijo in uporabo oznak prestopništva kot na družbeni položaj, v katerem se prestopniško obnašanje pojavlja.
Teorija oznak je uporabna, če hočemo poudariti definicijsko naravo prestopništva, pogrešamo pa pri njej analizo države in njenih institucij. Kot opažata Taylor in Taylor: »Seveda obstajajo označevalci in označeni, toda kaj označevalci zastopajo? Čigave interese ščitijo? Kako njihovi ukrepi krepijo obstajajočo naravo kapitalistične družbe? Ne najdemo odgovorov na takšna vprašanja. Označevalci nam ostajajo skrivnost.« (Politics and Defiance, Penguin 1973)
Predstavniki teorije oznak niso uspeli »razkriti strukturalne neenakosti v moči in vplivnosti, ki podpirajo postopke, v katerih se oblikujejo in izvajajo zakoni«. (Taylor, Walton in Young, str. 168)
Praktično sporočilo njihovih dognanj se glasi: »Roke proč – vse boste samo poslabšali.« (Glej zlasti Radical Non–Intervention: Rethinking of Deliquency, Edwin Schur, Prentice Hall 1973.)
Ta teorija je v osnovi liberalna zahteva po večji strpnosti in naklonjenosti ter manjši meri zgrešenega ravnanja. Kot takšna je seveda nezmožna, da bi razložila vzroke prestopništva v družbi, ki jo razcepljajo strukturalne socialne in ekonomske neenakosti in ogromne neenakosti v moči in življenjskih možnostih različnih skupin njenih prebivalcev.

7. Fenomenološke teorije

Sodobnejši pristop h kriminologiji, ki se je razvil v zadnjem desetletju je fenomenološki ali etnometodološki pristop. Ozira se nazaj k Husserlovi filozofski fenomenologiji in daje glavni poudarek na način, po katerem posamezni ljudje sestavljajo mnenja (meanings), kako se oblikujejo, izvajajo in vzdržujejo pravila ravnanja. Poudarjena je ideja ‚vsakdanjega življenja' in to, kar imenujemo ‚zdravi razum', vsakdanje, brez premisleka sprejeto znanje. Pri tem so povsem zanemarjeni širši strukturalni dejavniki.
Najboljši primer za takšno perspektivo na kriminološkem področju je delo Cicourela: Social Organisation of Juvenile Justice, v katerem razkriva način, po katerem se izoblikujejo dejanski pokazatelji postopka ali odklona kot posledica posameznih ključnih primerov, s katerimi se srečujejo in jih povzročajo policija, sodišča, socialni delavci itd.
Toda spet moramo takšne vpoglede povezati s širšimi strukturalnimi dejavniki v resnični naravi družbe in njeni socialni ekonomski in politični ureditvi.
»Če se ukvarjamo z eno ravnijo družbene resničnosti, posamezno zavestjo... lažno skrčimo celotno stališče na stališče posameznikov.« (Taylor, Walton, Young, str. 206)
Takšen atomističen, mikrosociološki pristop ne more pojasniti družbene resničnosti prestopništva. Kajti družbena resničnost prestopništva mora biti utemeljena v analizi same družbe, njenih družbenih odnosov ter njene politične in ekonomske ureditve. Utemeljena mora biti z analizo temeljne družbene resničnosti avstralskega življenja in ne na atomističen način, po katerem posamezniki dajejo pomen družbenemu fenomenu.
V sledečem poglavju bomo prikazali PAG-ovo analizo vzrokov prestopništva. V prvem delu smo prikazali naše razumevanje narave prestopka, pokazali, da je prestopništvo odvisno od političnega zakonodajnega postopka, ki določa njegovo definicijo, komentirali njegovo pojavno obliko v družbi s kapitalistično politično ekonomijo, pokazali, kako je zakonodajni postopek zagotavlja družbeni nadzor in moč elitam, kako s svojimi definicijami deluje proti revnim in nepriviligiranim, opozorili na selektivno naravo izvajanja zakonov, ki je spet naperjeno proti revnim, sledili različnim stopnjam, skozi katere se njegova selektivnost še zaostruje in zaključili z analizo učinka kazensko-pravnega sistema (in zapora kot njegove prednje straže) in njegovih funkcij.
Drugi del se je ukvarjal s pregledom tradicionalnih kriminoloških teorij o prestopništvu in njegovih vzrokih. Poskušali smo osvetliti tako obseg uporabnosti določenih ugotovitev posameznih teorij, kot preko lastne kritike teh teorij, tudi obseg, do katerega so vse temeljno pomanjkljive iz cele vrste razlogov, še najbolj pa zaradi tega, ker ne premorejo natančne analize in opisa resnične narave družbe.
Skratka, niso utemeljene v družbeni resničnosti.
V tretjem delu bomo opravili lastno analizo narave prestopništva in njegovih vzrokov, pri čemer bomo, če bo potrebno, posegli v oba prejšnja dela o dualistični naravi naše družbene ureditve in nepopolni ter zavajajoči sliki naše družbene ureditve, kot jo podajajo tradicionalne smeri kriminologije.
(Alternativ Criminology Journal, številka 3, vol. 3, julij 1980)
Prevedla Jana Unuk

se nadaljuje

TEMELJNA VPRAŠANJA NOVE VZGOJE

E. H.

Tradicija teoretičnega boja v časopisih in časnikih, revijah in drugih periodičnih publikacijah predstavlja tisti del marksistične tradicije, s katerim se običajno srečujemo le po raznih zbranih delih eminentnih avtorjev. Večji del te teorije v spopadu pa zapade pozabi in nabira prahu po policah nacionalk in po inštitutskih depojih. »Časopis za kritiko znanosti« namerava načrtno obujati ta del marksistične tradicije. Člankom iz »Neue Rheinische Zeitung« bo sledilo nekaj besedil iz slovenske marksistične revije »Književnost«. Članek »Temeljna vprašanja nove vzgoje« je izšel v prvem letniku leta 1933, in sicer v zadnji, dvanajsti številki, na straneh 446–452. Revija, ki je z marksističnih pozicij načenjala mnoge za naš prostor nove teme, razkrivala že znane vsebine z novo metodo in prinašala vrsto prevodov marksističnih avtorjev, je spremljala tedanjo aktualno situacijo v razmerah, ki so se po uvedbi šestojanuarske diktature v Jugoslaviji in po prihodu nacizma na oblast v Nemčiji hkrati pregibale v možnost svetovne katastrofe in v možnost revolucionarnega izhoda iz krize. Slovenski sodelavci revije so nastopali pod različnimi izmišljenimi imeni, razen redkih izjem.
Vprašanjem vzgoje je »Književnost« posvetila dovolj pozornosti, saj je razen pričujočega besedila objavila tudi »Reformo šolstva« Ivana Kosca v 6. številki 1933. leta in »Družbo in vzgojo« Katarine Sršen v poletni dvojni številki leta 1934.

Temeljna vprašanja nove vzgoje

Na vprašanje: Kaj je vzgoja? daje meščanska pedagogika celo vrsto odgovorov, ki jim je vsem skupno **eno** dejstvo, da postavljajo namesto konkretne, zgodovinske ugotovitve, kaj je bila vzgoja do danes, torej na mesto dokazljivih dejstev, kakršnekoli metafizične in teologične spekulacije, tako zvane »ideale«, ki jim je baje služila vzgoja ali ki bi jim naj bila.
Prav nikjer drugod ne operirajo bolj z lepo zvenečimi frazami, kakršne so »Človeštvo«, »Osebnost«, »Kulturna dobrina«, kakor prav na vzgojnem področju. To razmetavanje z lepo zvenečimi frazami je za nas marksiste svarilo, ki nam izdaja, da je na tem področju namen buržoazije prav posebno nevaren in da ga želi zakriti proletariatu. Tem bolj je naša naloga, da izluščimo realno, historično vsebino pojma »vzgoja«, da tako pripravimo tla, na katerih bomo mogli zidati temelje nove, revolucionarno-proletarske vzgoje.
Buržoazija se pri svojih varljivih manevrih sklicuje na velike klasike meščanskega duhovnega življenja v splošnem in na klasike meščanske pedagogike pa posebej. Herder in Lessing sta videla v »humaniteti« vzgojni cilj svoje dobe, Pestalozzi v »harmoničnem razvoju človeških sposobnosti«, Jean Paul v »osvoboditvi idealnega človeka«, Immanuel Kant v »prilagoditvi v bodoče mogočemu boljšemu položaju človeške družbe«, Herbart je zahteval vzgojo »naravnega karakterja«.
Medtem ko so te besede tedaj, ko so jih izgovarjali meščanski klasiki pred 100 in 150 leti, imele določen, povsem prijemljiv pomen, kajti bile so **bojna gesla revolucionarnega meščanstva** proti fevdalnemu, cehovskemu in verskemu zatiranju, ne pomenjajo pa te besede, če jih izgovarjajo nasičeni epigoni, prav nič drugega, kakor poizkus, zakriti reakcionarni in ljudstvu sovražni značaj današnje šole in meščanskih vzgojnih ustanov za klasično opremljeno kulturno kuliso.
Nasprotno pa izjavljamo marksisti z vso nedvoumnostjo, da v razredni družbi, vse do današnjega dne vzgoja ne služi niti »Kulturi«, niti »Človečanstvu«, marveč je, kratko in naravnost povedano, razredna vzgoja, ki jo uporablja vladajoči razred zato, da bi ohranil pri delovnih množicah pokorščino in konzerviral obstoječe produkcijske razmere, oziroma da bi jih nadalje izgradil v interesu posedujočih.

Tudi zgodovina vzgoje odgovarja oni temeljni ugotovitvi Karla Marxa v manifestu, po katerih je bila zgodovina vse dosedanje družbe zgodovina razrednih bojev. Stara šola je zatrjevala, da je njen smoter vzgoja vsestransko naobraženega človeka, da poučuje znanosti v splošnem. Vemo, da je bila vseskozi zlagana, kajti vsa družba je bila zgrajena na delitvi ljudi v razrede, v izkoriščevalce in zatirane. Povsem naravno je, da je stara šola, kjer jo je popolnoma preveval razredni duh, nudila znanje le otrokom buržoazije. Sleherna njenih besedi je bila potvorjena v interesu buržoazije.
Tudi vzgoja ni nič drugega, kakor funkcija družbe in v notranjosti razredne družbe je funkcija vladajočega razreda. Tako dolgo je izključna funkcija vladajočega razreda, dokler se zatirani ne branijo in ne ustvarijo v zvezi s svojim bojem za gospodarsko in politično osvobojenje nove in razredne vzgoje, ki bo odgovarjala njihovim razrednim interesom. Boj med dvema vzgojnima sistemoma je vedno spremljajoč pojav boja med dvema razredoma za oblast.
Toda, tako pravijo meščanski reformistični pedagogi, to morda velja za vzgojo, kakršna je bila popreje in kakršna je žalibog po večini še danes. Vendar to ni »naloga« vzgoje. Prava vzgoja mora biti **nad** bojujočimi se razredi in **nad** političnimi strankami. Da, glavna naloga vzgoje je prav ta, da premosti nadležna razredna nasprotja, da omiluje razredne boje in jih polagoma odstranjuje. Ali ne vidite, vzklikajo, da je ravno v tem ono, kar je veličastnega in krasnega v našem vzgojnem poklicu, da stojimo nad razredi, da porajamo »iz otroka«, ko nas vodi le človeški razum in visoki ideali popolnega človečanstva, novo obliko družbe?
Pedagoški idealisti, ki tako govorijo, izhajajo iz naziranja, da se nahaja nekje za realnimi, zgodovinsko nastalimi produkcijskimi razmerami še poseben svet duha, tako rekoč čiste ideje, iz katerega lahko vzgojitelji posnemajo svoje vzgojne cilje in ideale, da bi s temi idejami prekvasili in preoblikovali človeštvo. Razredni boji jim niso zgodovinsko dane, **nujne oblike razvojnega gibanja človeštva** na osnovi privatne lastnine, verujejo v možnost, da bi s pomočjo »racionalne vzgoje« odpravili razredni boj, ki je zanje le zabloda ali neprijetna postranska zadeva.
Celokupna malomeščansko-socialistična reformistična pedagogika je prepojena s tem »idealističnim svetovnim nazorom«. Internacionalna pedagoška konferenca, ki jo je priredil »internacionalni delavski krožek za vzgojno obnovo« avgusta leta 1925. in ki so se ga udeležila najslavnejša imena moderne pedagogike iz Amerike, Anglije, Francije, Belgije, Čehoslovaške, Nemčije itd., je bila en sam slavospev domnevnemu pedagoškemu poklicu, ki bo privedel popolnoma novo dobo s pomočjo »vzbujanja tvornih sil v otroku«, ki bo vzbudilo k življenju »človeško bratstvo«. Prav gotovo tem pedagoškim utopistom ni manjkalo visokega idejnega poleta, finega psihološkega razumevanja za »otrokovo dušo«, volje za boj proti kapitalističnemu guljenju in zasužnjevanju mladega duha. Spregledali so le malenkost, da namreč današnja vzgoja in njene ustanove niso **slučajen** pojav, marveč globoko koreninijo v razrednem gospostvu buržoazije in v kapitalističnih produkcijskih razmerah, da guljenje, proti kateremu se borijo avtoritete s kasarniških dvorišč, ločitev teorije in prakse, niso samo izrastki in pomankljivosti institucije, ki je sicer zdrava, marveč **neizbežna pritiklina zaključenega sistema,** sistema, ki je nastal na tleh kapitalizma v teku desetletij in stoletij skupno s kapitalizmom.
Najradikalnejši meščanski reformistični pedagogi daleč zaostajajo s svojim »apelom razuma« za spoznanjem velikega utopističnega socialista in vzgojitelja Roberta Owena, ki je že pred 100 leti zapisal v svoji avtobiografiji:
»Moj veliki eksperiment naj bi dokazoval, da bedno okolje, v katerem živi človek od rojstva do smrti kvari ljudi, da nova, dobra in višja okolica nujno izpreminja njihovo življenje v dobro, razumno in srečno življenje.«

Napaka Owenova je bila le ta, da on, kakor vsi utopisti njegove dobe – predvsem tudi Charles Fourier – niso razumeli pomena, ki ga ima razredni boj in da je poizkušal, da bi gojil novi milje, ki naj bi ljudi izpreminjal eksperimentalno v laboratoriju in ga je hotel obenem v majhnih dozah vcepljati kapitalističnemu telesu. Meščanska družba pa se je tudi kaj kmalu znebila Owenovega vcepljenega telesa. Owenov nauk **o osnovnem pomenu socialnega miljeja za oblikovanje človekovega značaja,** pa je prevzel **Karl Marx** in tvori danes osnovne principe progresivni pedagogiki.
Na pedagoškem področju ni mogoče izvesti prevrata, ne da bi obenem izpremenili socialni »milje«, t. j. ne da bi izvedli ekonomsko politični »progres« proletariata in medsebojno učinkovanje politike in vzgoje. Le v ozračju proletarskega razrednega boja, le v okolici delovnih množic, ki se bojujejo za socializem, le v najožji povezanosti s šolo in gibanjem množic, morejo nastajati nova vzgojna vodila in ustanove, novi vzgojitelji in učenci, ki jih potrebuje socialistična družba. V ognju proletarskega progresa se po Marxu ne izpreminjajo le razmere, marveč tudi ljudje, ki jih te razmere oblikujejo in obratno zopet sami oblikujejo te razmere.
Ko reformistični pedagogi odklanjajo to povezanost pedagogike s proletarsko politiko, odkrito podajajo roko meščanskim šolmoštrom, ki prav tako zatrjujejo, da nima vzgoja s politiko niti najmanj opravka in da je treba proletarske otroke obvarovati slehernega dotika z razrednim bojem proletariata. S tem poizkušajo, da bi napravili iz pedagogike, ki je družbena funkcija, privatno zadevo posameznih staršev ali poklicnih vzgojiteljev; tako zakrivajo značaj meščanske šole, ki je orodje razrednega gospostva buržuazije in kažejo zato masam v ta namen blestečo kuliso humanitete. Zato se naš boj prav tako odločno obrača proti pedagoškemu reformizmu, kakor proti pedagoški reakciji.
Že Karl Marx je strgal meščanski vzgoji lažno krinko z obraza, ko je pisal:
»Toda, pravite, da uničujemo najdražje razmere, ko postavljamo družbeno vzgojo na mesto domače. Ali ne določa tudi vaše vzgoje družba? Ali je ne določajo družbene razmere, v katerih notranjosti vzgajate, ali je ne določa direktno in indirektno vmešavanje družbe na vzgojo: izpreminjajo le njen značaj, iztrgavajo vzgojo vplivu vladajočega razreda.«
Po Karlu Marxu je torej vsa vzgoja družbena vzgoja; dokler se izkoriščani razredi temu ne upro, jo ima izključno v rokah vladajoči razred. Prva naloga proletarske vzgoje je torej ta, da to spozna in na podlagi tega sklepa, da je tudi proletarska vzgoja razredna vzgoja, in sicer mora biti **politična** razredna vzgoja.
Mnogi nam očitajo, da smo iz šole napravili razredno šolo. Toda šola je bila, kar obstaja, taka... Trdimo, da je tudi naša šola razredna šola, vendarle pa bo zasledovala izključno interese delovnih ljudskih plasti.
Kratek pogled nazaj v zgodovino vzgoje, tako vzgojne prakse kakor vzgojnih teorij, bo pokazal pravilnost te teze.
Že pri prirodnih ljudstvih, na stopnji najprimitivnejše, še samoraslo komunistične gospodarske ureditve, nahajamo **bolj ali manj smotreno družbeno vzgojo** naraščaja. To upravičeno trdimo nazaj na podlagi sklepanja v prastaro dobo, ki nam je možno na osnovi precej kompliciranega in do posameznih malenkosti urejenega reda pri pridobivanju in razdeljevanju hrane, kakor ga nahajamo pri najrazličnejših najprimitivnejših ljudstvih Avstralije, Amerike, Afrike in Indije. **Brez nekake smotrene in družbeno organizirane vzgoje bi ta red sploh ne bil mogel prehajati od roda do roda.**
Pri avstralskih črncih je »načrt produkcije« izredno kompliciran in do potankosti izdelan. V tako zvanih Totemskih skupinah lahko vsakdo na prvi pogled spozna izoblikovano organizacijo družbene produkcije. Vse skupine skupaj tvorijo urejeno, smotreno celoto, in tudi vsaka posamezna skupina dela popolnoma organizirano in smotreno pod enotnim vodstvom. Dejstvo pa,

da nastopa ta sistem v religiozni obliki, v obliki najrazličnejših prepovedi uživanja jedi, ceremonij, le dokazuje, da je ta produkcijski načrt prastar, da je ta organizacija že pred mnogimi stoletji, da, tisočletji obstajala pri avstralskih črncih, tako, da je imela dovolj časa, da je lahko okostenela v negibne oblike, da je to, kar je bilo prvotno priprosta smotrenost iz stališča produkcije in pridobivanja hrane, postalo predmet vere v tajinstvene zveze.

Potemtakem je moralo obstajati v primitivni družbi precej **mehansko podajanje** znanja, ki je bilo pridobljeno z izkušnjo, nadalje pridobljenih ročnosti in otrplih »čarovnih izrekov« od generacije do generacije, kjer so otroci spremljali odrasle pri nabiranju sadežev, črvov, školjk, pri nabiranju drva za ogenj in deloma tudi že pri lovu, dalje pa so se tudi **udeleževali** razkosavanja, pripravljanja in razdeljevanja plena, pripravljanja ležišča in izdelovanja orodja. V svojem spisu o »sorodstveni organizaciji avstralskih črncev«, pravi Heinrich Cunow (Dietz, Stuttgart, 1894»:

»Ko je otrok star pet, šest let se začenja za otroke obojega spola učna doba. Deklice se morajo naučiti zidanja koč, pletenja, iskanja koreninic itd., medtem ko se vadijo dečki v plavanju, metanju kopja, uporabljanju sekire in v lovu. Za svojo oskrbo morajo v tej starosti že deloma sami skrbeti.«

Torej je bila že najstarejša vzgoja nedvomno **družbena** vzgoja in je bila sestavljena iz **kombinacije pouka** in **družbeno potrebnega dela,** pri tem pa je obstajala najstrožja **delitev dela** med možmi in ženami, **vendar pa ni bilo nikake podrejenosti.** Obliko in metode so tej vzgoji določale produkcijske razmere.

Ker ta vzgoja še ni bila nikaka razredna vzgoja, kajti primitivno krdelo (horda) še ni poznalo niti privatne lastnine, niti razrednega razčlenjevanja, **prav tako ni poznalo nikakega zatiranja otrok in žena.** To nam izrečno potrjujejo številni raziskovalci. Tako poročajo o avstralskem plemenu Chepara: »Zgodaj zjutraj zapustijo taborišča možje, žene in otroci, da bi poiskali hrano. Ko so dovolj nalovili, nesejo možje in žene svoj plen do bližnjega vodnjaka, kjer napravijo ogenj in pečejo divjačino. Možje, žene in otroci pojedo hrano v prijateljski skupnosti, ko so jo starešine razdelili **med vse enako.«**

In angleški raziskovalec Howitt, ki je raziskoval južnovzhodna avstralska plemena, izjavlja: »Za otroke v vseh primerih dobro skrbe (stari) starši.« O drugem plemenu poročajo: »Žene dobijo prav take deleže kakor možje, za otroke oboji vestno skrbijo.« Mac Gee pripoveduje o indijanskem plemenu na obali Kalifornije:

»Dolžnost prve osebe je, da pri jedi skrbi zato, da ostane dovolj za one, ki so nižji od nje in ta dolžnost se nadalje tako stopnjuje, da je poskrbljeno celo za interese nebogljenih otrok.«

Starostna stopinja pomenja torej toliko, kakor dolžnost skrbstva! Znano je, da različni indijanski rodovi ne pretepajo svojih otrok, marveč jih oskrbujejo s skrajno pazljivostjo.

Ko se je na neki poznejši stopnji, na podlagi napredujoče tehnologije in produktivnosti dela pojavila, čeprav neznatna privatna lastnina, nahajamo tudi prve začetke nekega družbenega razčlenjevanja, t. j. nad – in podrejanja različnih plasti v notranjščini ene in iste plemenske zveze. (Prim. Eildermann: Urkomunismus und Urreligion,) S tem nastajajo tudi **prve kali avtoritativne, s prisiljevanjem zvezane vzgoje otrok.** Sedaj šele nastajajo »zveze mož«, ki se zdijo meščanskim zgodovinarjem tako zelo skrivnostne (ki prvotno niso bile nič drugega kakor lovska tovarišija) in **ostra ločitev med starostnimi razredi** z različnimi pravicami in dolžnostmi.

Sedaj šele oddelijo osebam, ki imajo prednost, večji delež lovskega plena in pri nabiranju dobljenega živeža razglasijo prepovedi uživanja določenih jedil za mlajše. S prvimi kalmi privatne lastnine se pojavlja tudi oblast mož nad ženami, redkeje oblast žena nad možmi in **gospostvo odraslih nad otroci.** Prav jasno in očitno pa se kaže novi, avtoritativni vzgojni način v svečanih, često cele tedne trajajočih, po večini prv bolestnih in vedno po tajinstvenih ceremonijah spremljanih **preizkušnjah dozorelosti,** ki se jim mora podvreči mladenič, preden ga spoznajo za vrednega, da stopi v vrste starostnega razreda, ki ima prednost in vlada, oziroma, v tajinstveno zvezo mož.

V prej omenjeni knjigi piše Heinrich Eildermann:

»Tako so torej doraščajoče lovce ostreje preizkušali stari možje in jih niso uvajali le v porabljanje lovskega in bojnega orožja, marveč so jih poučili tudi o pravilnem vedenju naspram starejšim članom krdela kakor tudi o jedilih, ki so jim ali jim pa niso koristne; da morajo oddajati one kose, ki jih ne smejo dobivati vedno taborišču in, da morajo dobivati stari ljudje vedno največje in najboljše kose... Med njihovo učno dobo so mučili mladeniče z bolečimi preizkušnjami (tkz. preizkušnjami poguma), plašili in krotili so jih z grožnjami.

Tudi ženske zveze nastajajo. Namesto primitivnega čarovnega izreka se pojavljajo v tej dobi diferencirane horde, umetelne ceremonije, tetoviranja in obredna **kultična** dejanja, ki so zvezana z zaklinjanjem duhovom, žrtvovanji, obrezovanjem, morda tudi s skopljenjem manjvrednih. Tako vstopa religija v vzgojo. Vidimo: **privatna lastnina, razredno gospostvo, religija so notranje povezane, določajo odslej bistvo družbene vzgoje, ki zadobi avtoritativen značaj in ji je podrejanje otrok odraslim, žena možem, pogoj.«**

SOCIALNO VPRAŠANJE SLOVENSKEGA AKADEMIKA

Leto 1939

Vprašanje, katerega se tu dotikamo, je bilo že ponovno osvetljeno, tako v naših listih (Akademski glas, 1551), kakor tudi na neštetih zborovanjih in ob drugih priložnostih. Če ga skušamo ponovno zajeti, in to v celoti, nas opravičuje za to dejstvo, da je bilo v smeri uresničenja naših zahtev na socialnem polju doseženega tako bore malo, da je zato nujno, da vstopamo v novo šolsko leto z jasno začrtano smerjo. Zlasti pa nas pri tem prikazu vodi želja, da seznanimo z njimi naše mlajše tovariše, ki čutijo iste probleme, tovariše, ki vstopajo v naše vrste.

I.

Težko protislovje občuti danes naša mladina, ko si utira pot do poklica. Formalni pravici, da je pot do izobrazbe prosta vsakomur, se postavlja nasproti trda resničnost življenja, ki ne dopušča veliki večini slovenskih otrok, da bi kdaj vstopili v srednje šole ali na univerzo. Ne le naše ankete (leta 1935. in 1936.), ampak tudi uradni podatki (Statistični godišnjaki, Statistični pregled šolstva in prosvete v dravski banovini, 1938.–39) nam dokazujejo danes že splošno znano dejstvo, da je število kmečkih in delavskih otrok v gimnazijah le ena četrtina od vseh, na učiteljiščih malo nad eno petino, a na univerzi no dosega niti ene petine, čeprav je na drugi strani več kot tri četrtine vsega prebivalstva v Sloveniji delavcev in kmetov in doseza število njihovih otrok v ljudski šoli devet desetin. (Glej diagram o socialni in ekonomski strukturi šol v Sloveniji). Po ljudski šoli pa sega relativno znaten procent delavskih otrok (36%) le še do meščanske šole ter precej manj (10%) do obrtnih šol. Kmečki fantje si morajo v večini primerov takoj po ljudski šoli iskati dela, a dekletom so odprta vrata edino še v podeželske gospodinjske tečaje. Za temi šolami pa stoji močan zid, ki ga otrok iz našega delovnega ljudstva ne more prekoračiti. A vendar, kje so zakoni, da sme tak otrok le sanjati o izobrazbi, ki mu je ta družba ne bo nikdar dala in o poklicu, ki ga v njej ne bo nikdar dosegel? Kje so določbe, ki ne dopuste, da vzrastejo gimnazije tudi v Trbovljah, Jesenicah in v Beli Krajini? A prav naše ljudstvo je v sedemdesetih letih, v dobi taborov vstavilo v svoj narodni program zahtevo po slovenski univerzi. Upravičeno je gledalo v izobrazbi silo, ki mu bo koristila, in v izobražencih pomočnike, ki naj bi mu kazali izhodov iz težavnega položaja ter stali skupno z njim in v prednjih vrstah v boju za dosego njegovih pravic. To svojo zahtevo je naš preprosti človek pozneje še neštetokrat ponovil. Z delom svojih rok vzdržuje on svojo univerzo in ko je stiska najhujša, se ozira nanjo. Ali redki so bili primeri, da mu je bila v oporo. V večini slučajev pa je bil kruto prevaran; izobraženec se mu je kot uradnik, ki izvršuje slepo povelja gospodarjev, kot advokat, ki stiskava iz njega zadnje pare, kot inženjer, ki služi podjetniku za priganjača delavcev – predstavljal v vlogi, nasprotni njegovim interesom. Zakaj visoka zavest je potrebna človeku, ki ni rasel v kmečki hiši ali delavskem predmestju, da občuti njihovo bolečino.

Ker se zavedamo, da pripadajo tudi preprostemu človeku iste pravice kot drugim, in si moramo predstavljati vlogo izobraženca le v priključenosti v delovni proces širokih ljudskih množic, a poslanstvo kulture v službi delovnega človeka, bomo vedno terjali ODPRITE VRATA NAŠIH SREDNJIH IN VISOKIH ŠOL NAŠI DELAVSKI IN KMEČKI MLADINI!

Z nasprotovanjem bo morda marsikdo prebral gornje geslo. V času, ko brezposelnost ni več privilegij delavskih revirjev, bo ugovarjal, da je treba omejiti dotok v višje šole, tako se preprečuje hiperprodukcija inteligence. A pogled po naši zemlji nam odkriva vso relativnost tega pojma. Kdor je prebral publikacije uradne kmetijske ankete, bo spoznal strahotno sliko našega podeželja, vso zaostalost zdravstvene službe na kmetih, široko in čudovito lepo polje dela za množice zdravnikov; videl bo stisko našega poljedelstva in potrebo po inženjerjevih rokah pri melioracijah tal ali regulacijah rek. Brošura brezposelnih učiteljskih abiturijentov (leta 1937.) in resolucije brezposelnih filozofov nam s številkami dokazujejo propadanje našega šolstva radi pomanjkanja učnih moči in zato preobremenjenosti zaposlenih. Članki železniških, poštnih organizacij so to prikazali za svoja področja. Široko polje dela se nudi vsem poklicem, le treba, da si ga osvojimo. S tem, da terjamo, da se naše vrste pomnože še s tisoči izobražencev, si ne ustvarjamo konkurence, ampak zaveznika, ki nam bo pomagal, da se rešimo suženjske vloge današnjih inteligenčnih poklicev: službe interesom gospodujočih slojev. Šele tedaj bomo iz orodja postali zavestni tvorci.

Pri pregledu te strani našega vprašanja pa zadevamo ob drugo protislovje: ogromne so potrebe našega ljudstva in zemlje po izobražencih, a nasproti se nam dviga zid, ki zaustavlja množice inteligence, da bi stopila na polje, ki jo kliče. A temu zidu, ki zavira, da bi se krog delavcev razširil in poglobil, in jih obratno peha med brezposelni proletariat, tvori temelj današnja družbena ureditev, katere bistveno in vrhovno načelo je: ne v korist širokim ljudskim množicam, ampak vse za dobiček določenih posameznikov.

Kljub dejstvu, da sicer neproduktivno, a potrebno poklicno delo izobražencev, pojmovano v obliki, ki ga edina opravičuje, namreč kot služba ljudstvu, nosi družbeni značaj, je vendar skrb za njegovo dosego in poznejše izvrševanje popolnoma prepuščena individualnim silam. Iz občutka te neskladnosti smo zapisali v »1551« v uvodu »Naše mecene«. »Iz spoznanja družbenega značaja dela pa se pojavlja ne le zahteva po družbenem uživanju sadov dela in ureditvi pogojev za to, ampak tudi po družbeni skrbi za izobrazitev za delo.

UREDITI DRUŽBO TAKO, DA BO ONA PREVZELA ZA SVOJO NALOGO SKRB, DA SE MORE VSAKDO IZOBRAZITI ZA DELO, KI GA VESELI IN DA MU POZNEJE DA MOŽNOST UDEJSTVOVANJA V DELOVNEM PROCESU, JE GESLO MILIJONOV IN POSTAJA TUDI GESLO SLOVENSKE MLADINE!«

Šele v tako urejeni družbi bo mladina zaživela polno in svobodno. A ustvarjati novo življenje, zaživeti v svobodi, pa pomeni priboriti si jo! Z nujnostjo se takoj vsiljuje tudi akademski mladini potreba politične akcije, in to na strani onih, s katerimi jo vežejo isti interesi in isti smotri.

TU SE NAM POJAVLJATA KOT ZAVEZNIKA DELAVEC IN KMET IN NAJNAPREDNEJŠI DEL AKADEMSKE MLADINE VE, DA SE VEŽE NJENA USODA Z USODO TEH MNOŽIC.

Tako pa prehajamo že do točke, ko spoznavamo odtis, ki ga pušča ta družbena ureditev izoblikovanega v socialnem vprašanju. Človek, ki ustvarja bogastvo za drugega, ne more poslati svojega otroka v šolo; kmetič, na svoji parceli, daleč zaostaja v produkcijski tekmi za tehnično izpopolnjenim velebratom, ki mu na trgu diktira svoje cene; a poleg tega iztiskavajo iz njega še previsoke davke in obresti. Zato ostane njegov otrok doma, zato strada oni, ki se je vendar upal v mesto. Kriza na vasi in v revirjih, propadanje male obrti in trgovine, obubožanje uradništva, vsa ta socialna stiska, poglobljena z nerešenim narodnim vprašanjem se kot v zrcalu odraža **tudi na naši univerzi.**

Res je, da večji del akademske mladine izhaja iz vrst uradništva, oziroma pravilneje iz krogov državnih in privatnih uslužbencev. Vendar njih očetje, po veliki večini ne pripadajo uradniški aristokraciji, temveč so to preprosti služitelji, srednji uradniki, poštarji, progovni čuvaji, orožniki itd. Lepšo bodočnost, kot je bila njihova, žele otrokom; ker so vrata v vse službe zaprta, si trgajo od ust, da študira otrok, ali pa mu vobče ne morejo nuditi nobene podpore. Velik del študentov se zato vzdržuje popolnoma ali deloma sam. Po anketi iz leta 1936 na filozofski fakulteti 65%, na pravni 44% itd. – Vpogled v zdravstveno stanje slušateljev je zaradi pomanjkljivih pregledov slab; na osnovi preiskave pro-tituberkuloznega dispanzerja v l. 1937 sledi, da je bilo pri 21% pregledanih ugotovljeno, da bolehajo za zaprto tuberkulozo, a 21,8% za drugimi boleznimi, torej skoraj pri polovici pregledanih je bila konstatirana bolezen. Kakršno reakcijo ustvarjajo v duševnosti mladine grozna protislovja našega časa, na to ne odgovarjajo zdravstveni pregledi. Od časa do časa se posveti vsa razbolela duševnost mladega akademika, ko si vzame življenje, a na zunaj nikjer otipljivega razloga za ta korak. – – Nimamo številčnih podatkov, a gotovo bi marsikateri študent vedel dosti povedati o slabi prehrani in nemogočem stanovanju, o borbi za instrukcije in službe. – Prav tako si radi revščine večina slušateljev ne more izbrati poklica, ki bi ga želela. Ugotovitev Akademske Akcije v tem oziru je objavil »1551« s sledečimi besedami: »Študij na medicini in tehniki zahteva največ stroškov; samo tu se pojavi stan podjetnikov; odstotek akademikov, katerih starši pripadajo svobodnim poklicem z akademsko izobrazbo ali so uradniki z akademsko izobrazbo, je tu največji odstotek delavskih in kmečkih staršev je tu najmanjši. Jus in filozofija sta še revnejša.«

Ko pa se dokoplje slušatelj do diplome, se postavlja socialno vprašanje pred njega znova v vsej ostrini. Vržen je v vrste brezposelnih, s trpkim občutkom, da je odveč, da ga družba ne potrebuje. Edina sila, ki mu tu more dajati moč, da vztraja, je spoznanje enakega položaja delavske in kmečke mladine, pa tudi množice brezposelnih vseh starosti. Tu se mu zopet spletata usodi izobražencev in delovnega ljudstva!

Preje označeni novi socialni red, ki bo mesto protislovij ustvaril soglasje zahtev in potreb družbe, nam ostane ideal. Pot do njega je politična. Življenjski interes našega naroda kliče zato močnih in političnih generacij, ki naj izidejo iz naše univerze.

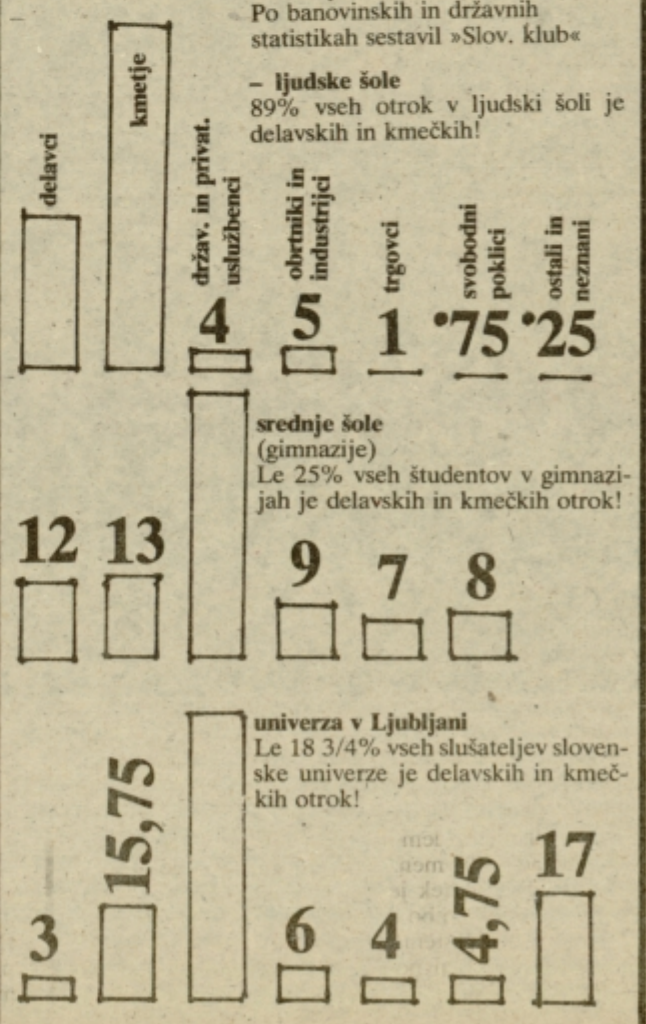

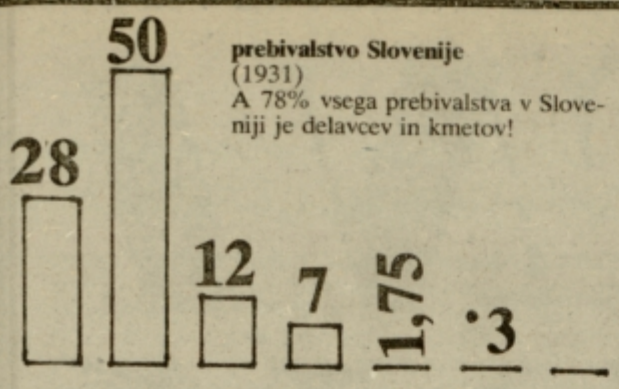

prebivalstvo Slovenije
(1931)
A 78% vsega prebivalstva v Sloveniji je delavcev in kmetov!

»Študirati in boriti se z narodom, v zbuditi mu zavest in ga preroditi, se pojavlja kot naloga teh generacij. A kakor berači in lumpenproleteri ne morejo izvršiti velikih dejanj, tako jih tudi bolni, sestradani in zlomljeni izobraženci ne bodo. Oni morejo le anarhično poseči v družbeni proces, konstruktivnosti jim manjka.« (»Naši meceni«, »1551«).

Iz tega spoznanja se odpirajo pogledi na nujnost **socialne politike** našega akademika in na njeno usmeritev. Izhodišče nam je pri njej, da naj služi socialna skrb idealu, da pritegne tudi v teh razmerah čimveč socialno zapostavljenih študentov na univerzo in nudi podporo vsem, ne glede na njih politično ali svetovno nazorsko opredelitev. Zato se nam pojavlja zahteva, da bodi šolstvo brezplačno za revne. Zato bomo vedno zavrnili vsak poskus zopetne uvedbe starih šolnin, zato odklanjamo vsako uredbo, ki bi zmanjševala možnost študija (n. pr. s postavitvijo terminov, kakor v tehnični uredbi, ali drugače), odklanjamo takse na posameznih oddelkih in zahtevamo, da se mesto tega zvišajo dotacije; zahtevamo, da se vzpostavi popolna medicinska fakulteta in strojni oddelek, ter zopet vrne tehnični fakulteti kult. geod. oddelek, da se na ta način omogoči študij doma. Vsak poizkus takega reševanja vprašanja »nadprodukcije« inteligence, da se prizadene socialno šibke, bomo vedno zavrnili! Prav tako odklanjamo tradicionalno razdvajanje študentskih vrst s kupovanjem mladih ljudi za skorjo kruha in toplo sobo, da služijo politični reakciji, a da istočasno zataje glas svojega srca in otope svojo misel.

Na višjo raven postavljamo svoje reševanje socialnega vprašanja. Neodvisne institucije naj skrbe za telesno in moralno zdravje vse potrebne akademske mladine! Da bo to načelo zajamčeno, naj vodijo te institucije predstavniki vseh slušateljev v zvezi z univerznimi oblastmi. Danes bi mogli šteti sem le Akademsko podporno društvo. Dom visokošolk, Dr. Oražnov Dijaški dom in dr. Turnerjeve štipendije, a delali bomo neumorno, da jim pridružimo še nove.

Pot, da to dosežemo, izhaja že iz vsega doslej povedanega. Skupna je beda vsem slušateljem, pa čeprav ne izhajajo iz naše skupine. V skupnosti interesov gledamo osnovo solidarnosti. Z dosledno poštenim nastopom jim hočemo dokazati, da smo lojalni zavezniki. Vemo, da spričo svojih idealov to vedno moremo!

II.

V prvem delu članka označena načela nam ostan izhodišče za naše delo. Zato moramo skrbeti za vsakega človeka, ki vstopi na našo univerzo. Nujnost splošno akademskim interesom služeče socialne politike se nam, kot rečeno vsiljuje sama od sebe. Vidiki, ki se nam odpirajo ob analizi današnjega stanja, naj nam služijo kot delovni program.

V naslednjem hočemo preiti delo ustanov: Akademskega podpornega društva, Doma visokošolk ter Dr. Oražnovega doma. (Splošne podatke o teh ustanovah glej v informacijskem delu). Ustaviti se hočemo le ob drugih perečih nalogah, ki terjajo od nas, da jih razvozlamo!

SPLOŠNA AKADEMSKA MENZA tvori poleg vsem slušateljem namenjenega AKADEMSKEGA DOMA osnovno zahtevo širokih krogov slušateljev. Ne postavljamo zahteve prvič. Od začetka naše univerze se pojavlja vedno kot klic svobodoljubnih akademikov.

Že pred leti smo upali, da se bo uresničila splošna želja študentov po menzi, ko je hotela univerzitetna oblast v zvezi z Akademsko akcijo dobiti posojilo iz osrednjega zdravstvenega fonda. Kljub temu, da je bilo s strani univerze ustreženo vsem zahtevam Beograda, s posojilom ni bilo nič. Na drugi strani pa so se že od tedaj pojavljale s strani študentov reakcije, predhodnice »Stražarjev«, težnje, da se menza izroči organizaciji, ki je sicer znana po svoji dobrodelnosti, a je bilo jasno, da bi morala tudi ona slediti namenom tega malega dela naših študentov in njihovih pokroviteljev. – Načrt APD pred štirimi leti je bil, da se v njegovem okviru ustanovi menza kot samostojna sekcija, ki bi jo vodili slušatelji in profesorji. Tudi Dom visokošolk je hotel na sličnem načelu ustanoviti menzo. A vsi načrti so se razbili prav ob vprašanju denarnih sredstev. Šele v letu 1938/39 so bili v državnem proračunu določeni krediti za zgradbo in opremo akademskih menz ter izdano pooblastilo, da se izdela uredba o organizaciji in upravi istih. Glavni načrti na menzo v Ljubljani so bili izdelani in odobreni od prosvetnega ministrstva šele letos maja; stavbišče pa je bilo določeno poleg nove šolske poliklinike. Z naše strani je bil v Akademski akciji izdelan načrt pravil društva Akademske menze v smislu že ponovno izraženih osnov. Ta osnutek je bil v načelu sprejet od vseh strokovnih klubov in bo predložen kot predlog študentov univerznim oblastem. Skrbno bomo pazili, da se čim prej uresniči naš sen po splošni menzi in da bo ona resnično akademska.

SPLOŠNI AKADEMSKI DOM, namenjen visokošolcem in novi DOM VISOKOŠOLK za slušateljice naj bi nudili primerno stanovanje kakor ga potrebuje človek pri študiju, vsem slušateljem brez razlike. Današnji prostori tudi Dr. Oražnovega dijaškega doma in Doma visokošolk gotovo niso primerni za uspešen študij, še slabša so v tem pogledu razna študentovska stanovanja. Splošni akademski dom si zamišljamo kot moderno stavbo s sobami za enega ali dva slušatelja, z nasadi, igriščem in kopališčem. Ta dom naj naredi konec umazanim kupčijam in vrne študentu dostojanstvo človeka!

Tudi Jegličev akademski dom, ki ga obetajo in bo imel prostora za 200 do 300 slušateljev, ne bo namenjen vsem akademikom. »Kdo bo morda vprašal: zakaj pa akademski dom samo za katoliške akademike? Odgovor je čisto jasen: Zato ker je vsako resnično oblikovanje človeka možno samo na določenem svetovnem nazoru. S to osamosvojitvijo ne maramo nikogar žaliti, ki tega nazora ne priznava, a tudi čisto jasno poudariti svojo voljo po katoliškem oblikovanju sodobnega izobraženega rodu« (»Slovenec«, 11. januarja 1937). Upravičeno je k tem besedam napisal naš tovariš v »1551«: »Preveč, veliko preveč se je pod imenom katoliški na Slovenskem grešilo, veliko preveč, da nam ne bi naraščalo nezaupanje in se nam ne bi utrjevala skrb.« Višje, moralnejše je naše načelo, ko hočemo dati streho vsem revnim študentom in bližje smo Kristovemu nauku, ki v zapovedi o ljubezni do bližnjega ni poznal nobene omejitve ali razlike. Še nekaj moramo k zidavi Jegličevega doma pripomniti. Ta dom se bo gradil tudi iz prispevkov velikega števila slovenskih občin. Denarja torej niso darovali samo oni, ki žele, da služi dom le enostranskemu namenu; ni prav, ta denar uporabljati za dom, kjer bodo zavrnjeni vsi, ki bodo dovolj pošteni, da bodo izpovedovali svoj nazor, različen od nazora gospodarjev doma.

Danes ima Akademska Akcija v svojem programu zgradbo splošnega akademskega doma. Njena naloga je, da čim prej izbere prostor, si pridobi znesek za njegov nakup, da skrbi, da se določi denar za izdelavo načrtov. Tako bi stopila akcija v realno fazo in dom bi bil zasiguran.

Težka bo gotovo ta pot, a z vso žilavostjo se bomo borili, ker vemo, da nas bodo spremljale simpatije večine študentov in večine našega ljudstva.

Za zdravstveno skrb naših slušateljev naj bi se brigal UNIVERZNI ZDRAVSTVENI FOND (UZF). Vendar on danes to nalogo le v majhni meri izpolnjuje. Ta prvotno popolnoma samoupravna dijaška ustanova je postajala leto za letom vedno manj dijaška in danes je to urad, odtrgan od slušateljev. Akademskim organizacijam se ne zdi več vredno določati svojih delegatov v UZF, širše seje se skoro več ne vrše. Danes je to le še bolniška blagajna, ki mehanično izdaja nakazila za zdravljenje lažjih slučajev in cenena zdravila, a odbor pretresa prošnje in vodi finance. A pravila (čl. 2 in čl. 3) določajo, da je namen UZF, da skrbi za zdravstveno izobrazbo slušateljev s predavanji in izdajanjem spisov, da pospešuje in podpira telesno kulturo z ustanavljanjem telovadnih in športnih krožkov, da širi treznost, da išče možnosti za osnovanje in vzdrževanje ustanov za socialno higiensko zaščito slušateljev z ustanavljanjem dijaških kuhenj, okrevališč in kopališč in končno, da daje pobudo za odpravo higienskih nedostatkov v dijaških stanovanjih, zlasti pa v dijaških domovih. Za vse to se UZF skoro nič ni brigal, vsa ta pereča vprašanja so ostala nedotaknjena!

Prav UZF bi bil v prvi vrsti poklican, da pridobi delež slovenskih slušateljev iz osrednjega sklada za zdravstveno zaščito učencev, ki se že leta in leta steka v Beogradu. Že leta 1933 je ta sklad dosegel vsoto 10 miljonov dinarjev, višino, ki je potrebna, da se razdeli. Vse pravice imamo slovenski akademiki, da tirjamo svoj znesek iz Beograda! Okrevališče bolnih študentov naj zrase iz tega denarja!

Iz prispevkov, ki jih slušatelji ob vpisih vsak semester plačujejo, se vzdržuje UZF. Zato so slušatelji upravičeni, da s to ustanovo **sami** razpolagajo! Naša dolžnost je, da **reorganiziramo UZF** iz birokratskega aparata v avtonomno dijaško organizacijo, ki naj v zvezi s profesorji vodi skrb za zdravje slušateljev v soglasju z zgoraj označenim namenom. Z racionalnim gospodarjenjem in pridobitvijo še novih sredstev naj novi UZF razširi delokrog zdravljenja; osnuje naj splošno športno in telovadno organizacijo, organizira naj zdravniški pregled slušateljev, pregleda naj študentovska stanovanja in prehrano; išče naj možnosti organizacije posvetovalnice za duševno higieno slušateljev; preskrbi naj mesta v zdraviliščih in okrevališčih za bolne študente; a v prvi vrsti naj stori vse, da si pridobi naš delež iz Beograda.

Prav tako nujna bi bila organizacija že nekoč obstoječega AKADEMSKEGA URADA DELA (AUD). Ustanovili naj bi se kot posebno društvo ali pa kot odsek APD. Skrbel naj bi za možnosti preskrbe dela (inštrukcij, priložnostni zaslužki itd.) potrebnim slušateljem, zastopal naj bi njih interese v splošnem pa tudi v eventualnem sporu z delodajalci (organizacija akademskega pravnega zastopstva) in se brigal za popuste pri hrani, stanovanju, obleki, obutvi, študijskih potrebščinah, ter vodil evidenco prostih stanovanj, primernih za študente.

Enako naj bi se organiziral, najbolje kot odsek APD EVIDENČNI URAD, ki bi uredil kartoteko o stanju slušateljev, o njih potrebah, o uživanih podporah in temu odgovarjajoče predlagal potrebno ter preprečil event. zlorabe.

Tudi misel ustanovitve AKADEMSKE POSOJILNICE IN ZASTAVLJALNIICE ni nova. Tudi ti bi bili lahko priključeni APD. One naj bi s kratkoročnimi posojili majhnih vsot rešile akademike pred stradanjem ob koncu meseca, ter z dolgoročnimi posojili, ki bi se vrnila ob končanih študijah, po vstopu v službo, omogočila marsikateremu slušatelju vobče študij.

Posebna komisija, ki bi bila navezana na najtesnejše sodelovanje z univerznimi oblastmi, pa bi morala nadomestiti sedanji referat v Akademski Akciji za USTANOVE IN ŠTIPENDIJE.

Ona bi morala dajati univerzni oblasti pobude, da se pobriga v Beogradu, kakšne štipendije vobče eksistirajo in da skuša pridobiti iz njih primerno število za nas. Znano je namreč, da prejemajo naši tovariši v Beogradu množico štipendij, o katerih mi niti ne vemo. Ne zavidamo jim, le želimo, da dobimo tudi mi svoj pravični delež. **Dr. Turnerjeve štipendije,** ki jih podeljuje univerza, so edine, ki poleg štipendij nekaterih držav (Francija, Anglija, Češka, Italija) omogočajo našemu študentu pot v svet. Leta 1924 je zapustil dr. Turner, ta slovenski kozmopolit, vse svoje premoženje za ustanovo za izpopolnjevanje strokovne in svetovne izobrazbe doktorjem modroslovja in prava. Omogoči naj jim enoletno bivanje v tujezemeljskih kulturnih in znanstvenih središčih (Pariz, London) »da nadaljujejo strokovne študije in da si obenem pridobijo tiste splošne in družbene omike, ki je znak omikanega in kulturnega človeka«.

Večmilijonsko premoženje predstavlja na Dunaju hiša, pripadajoča **Knafljevi ustanovi.** Ta 260 let stara zapuščina plemenitega župnika, namenjena kranjskim študenotm, je omogočila pred vojno večini akademikov Kranjske izobrazbo. A vendar niso merodajni faktorji še do danes rešili tega, za našega študenta tako važnega vprašanja. Čeprav je po konvenciji iz leta 1927, sklenjeni med državo SHS in republiko Avstrijo, upravičena za prevzem te ustanove naša država, vendar je bila vsa zadeva do leta 1934, ko jo je prevzela v svoje roke Akademska Akcija, na mrtvi točki. Pred dvema letoma je avstrijska vlada priznala Jugoslaviji lastninsko pravico in zahtevala imenovanje pravne osebe, ki naj bi prevzela objekt te ustanove. Rešitev problema je s tem postala odvisna od nas, toda namesto imenovanja naše univerze kot edino upravičene, da upravlja ustanovo, so se pojavila stremljenja z ene strani Belgrada, a z druge strani banske uprave, da oni prevzamejo ustanovo. Pri tem pa je pomagalo še tedanje Stražarsko vodstvo AA, ki je namesto da bi se pobrigalo za ustanovo, pričelo ozkosrčno tolmačiti ustanovno pismo v tem smislu, kakor da je ona namenjena le tistim, katere bodo določile od Stražarjev izbrane osebe. Pri nas je torej krivda, da stvar ni bila rešena pred Anschlussom. **Edino ustrezajoča rešitev tega vprašanja je, da naša univerzna oblast čim prej prevzame to ustanovo.** Nam priznane lastninske pravice do ustanove, pa tudi novo politično stanje na Dunaju ne more, v saj v pravnih mejah, izbrisati. Zato je treba storiti vse korake, da nam ta ustanova prične služiti.

Vprašanje **Švegljeve zapuščine,** obstoječe iz hiš na Bleiweisovi in Levstikovi ulici je najmanj pojasnjeno. Naša naloga je zato, da preko univerznih oblasti dosežemo, da nas merodajni faktorji seznanijo o ustanovi in si priborimo svoj delež.

Dr. Mundovo ustanovo, končno predstavljajo hiši v Gradišču (hišna številka 12. in 14.), hiši na Cesti 29. oktobra (št. 10 in 12) ter imetje v gotovini. Kot »dr. Mundov dijaški fond«, namenjen v prvi vrsti štajerskim akademikom, bo to premoženje pričelo služiti svojemu smotru šele, ko bodo izplačana volila dedičem; danes je še v štadiju pravdarske borbe med dediči in bodočim prevzemnikom ustanove, podpornim društvom »Radogojem«. Ker je gotovo, da je volilo univerzna ustanova, je v interesu slušateljev nujno, da se pobriga zanjo univerzna oblast, ki naj vodi nadzorstvo, ko bo ustanova prišla v roke omenjenega društva, da bo resnično služila slušateljem brez razlike z ozirom na politično in svetovnonazorsko opredelitev, kakor to določa oporoka.

Druge ustanove, n. pr. Kolenčeve itd. so bolj lokalnega značaja in se jih zato obširneje ne dotikamo.

V vse te socialne ustanove (APD, UZF, AUD, Splošni Akademski dom, menza itd), naj bi volili vsi slušatelji svoje delegate; vsi ti bi skupaj tvorili SOCIALNO-EKONOMSKI SVET, ki bi bil vrhovni organ za vodstvo akademske socialne politike, predstavljal bi slušatelje v tem področju pred javnostjo, zbiral bi sredstva, vodil akcije v korist socialne zaščite slušateljev, koordiniral zahteve posameznih društev, – vobče, bil bi forum, ki bi se mogel z vse večjim uspehom brigati za socialno ekonomske zahteve slušateljev kakor pa to morejo vršiti posamezne ločene organizacije.

Z zgoraj označeno organizacijo akademske socialne politike bi mogli razbremeniti zlasti Akademsko Akcijo in ji vrniti njen prvotni značaj.

Obširneje kakor bi bilo mogoče na prvi pogled potrebno, smo prinesli te probleme, vodila nas je pri tem želja, da se vsak naš študent seznani z njimi in pomaga pri delu. Zavedajmo se važnosti socialnih ustanov! One so nam, študentom, nujna opora, da si priborimo narodno svobodo in socialno pravico!

MORAMO SI PRIBORITI IN ZAGOTOVITI OSEBNO IN DUHOVNO SVOBODO NE KOT PRAVICO, TEMVEČ KOT DOLŽNOST V DELU ZA SLOVENSKO SKUPNOST, KI JI PRIPADAMO. ZATO VELJA NAŠA BORBA PREDVSEM OBRAMBI UNIVERZNE AVTONOMIJE IN AKADEMSKIH SVOBOŠČIN (»1551«, št. 8.)

PRED JASLI, KDER SE DOLGOUHA REDI ŽIVAL, DA REZGETA. IZ POLNEGA KRIČI TREBUHA: »KDOR TU NE ŽRE, TA DOM IZDA!« (LEVSTIK)

Opomba:

*Ponatis »Iz problemov slovenske akademske mladine« iz arhiva CK ZKS (prevzeto iz Leo Šešerko, Socialni izvor inteligence, Center za razvoj univerže, Ljubljana, 1976)

IZPITNI SISTEM

kot odsev protislovij v družbi

Franci Požgan

(po S. Kvaleju: Izpiti in gospostvo)

V

V okviru priprav na reformo visokega šolstva, kot pomembnega dela usmerjenega izobraževanja, se podobno kot v prejšnjih reformah ukvarjamo v glavnem s sistemskimi rešitvami in zunanjimi vidiki reforme (npr. program in sistem visokega izobraževanja idr.), a vzporedno se premalo razpravlja o »notranji« reformi, ki zadeva bistvo vzgojno-izobraževalnega dela in njenih razsežnosti. Zgodi se lahko, da bomo v nekaterih pogledih menjali samo okvir. Ta sestavek bi naj prispeval k razmišljanju tudi v tej smeri.
Kvalitativno ocenjevanje študijskih dosežkov daje vpogled v lastno učenje in vpogled v lastne sposobnosti. Vendar pa izpit ob koncu semestra ne daje diagnostične informacije (še manj prognostične vrednosti), ki bi (povečala) več prispevala k samospoznavanju in opozorila na napake, ki bi jih lahko študent popravil, saj običajno zanje ne zve (npr. testnih listov idr. z obrazložitvijo napak ne vidi). Ocenitev vseh dosežkov (z vrednotno presojo) tekom študija, če je tako naravnan v obliki kvalitativne utemeljitve, daje informacije o dobrih in slabih straneh učenja za kompenzacijska učna prizadevanja in pospešeno nadaljnje učenje. Omogoča namreč oceniti samega sebe, kontrolo, kritiko lastnega in tujega ravnanja, a (zaključni) izpit je bolj »formalni« preizkus.« Organizirati kaže študij tako (s seminarji, vajami idr. aktivnimi oblikami dela), da zna študent postopno vse bolj samostojno reševati probleme in hkrati dobi tudi povratno informacijo o svojem delu in navodilu za nadaljnje še uspešnejše delo ter smernice med delom in kritiko lastnega dela. Naloga izpitov je, da se ugotovi, ali so študenti osvojili učno snov neke stroke in kako so jo osvojili. Učitelj lahko oceni tudi svoj prispevek in ugotavlja, v kolikšni meri se je študent približal kriterijem študija; tu izpiti služijo za pedagoško orientacijo. Za večjo študijsko učinkovitost in spodbujanje aktivnosti je pomembna demokratična oblika študija in ne zgolj enosmerna izmenjava informacij, ki vodi k pasivnosti študentov. Na mnogih področjih se pedagoška teorija in praksa močno razhajata, kar je pogojeno z avtoritarnim in tehnokratičnim pojmovanjem izobraževanja, katerega sestavni del je tudi ocenjevanje.

I

Izobraževanje se pojmuje kot »industrija«, ki z metodami poučevanja (oz. študija) obdeluje oz. oblikuje bodočo delovno silo do »produkcijskega sredstva«, ki je primerno za »trg«.
Težiti kaže k interakciji z manjšimi skupinami, a enosmerno komunikacijsko strukturo spremeniti v dialog o strokovnih temah. Pomembno vlogo imajo lahko študijski krožki pod vodstvom študentov, ki lahko privedejo do integriranega, problemsko orientiranega in kritičnega stališča do učnih vsebin neke stroke. Študenti se uče samostojno študirati, kar vodi k enotnosti med študijem in poklicno orientacijo, med študenti in učitelji in med univerzo in družbo. V začetku študija (pa tudi že na pedhodnih izobrazbenih stopnjah) naj se študente uvede v študij; študenti naj se uče, kako uspešno študirati. Po mnenju učiteljev in študentov imajo študenti težave (najbolj očitne so v prvem študijskem letu) zaradi pomanjkanja (ob motivaciji) osnovnega znanja o učenju oz. študiju, saj mnogi niso ustrezno usposobljeni za uporabo različnih virov znanja in še manj za samostojno reševanje danih nalog. Študenti (iskreni) izjavljajo, da imajo velike težave pri študiju, ker jih niso navajali k samostojnemu študiju, ne poznajo uspešnih študijskih metod; redki vedo, kako doseči boljši študijski uspeh. Študenti ugotavljajo sami, da imajo te vrzeli že iz srednje šole in da je mnogim velik problem (eden od vzrokov za prekinitev študija, ponavljanje prvega »kritičnega« letnika itd. začetno obdobje študija), ker ne obvladajo osnovnega študijskega instrumenta – veščine učenja – študija.
Cilje učnih programov naj bi določali učitelji skupno s sodelovanjem študentov. Dosega ciljev pa je odvisna med drugim od interesa študentov za določeno stroko (poudarjajo Kidričevi nagrajenci za l. 1983 v Mariboru) in predvsem od motivacije za učenje oz. študij. Motivacija za šudij je lahko intrinsična, temelji na interesu do študija (notranja), in ekstrinsična (zunanja), ki temelji na nekih pričakovanjih za nagrado oz. nekih pridobitev. Intrinsična motivacija za šudij se kaže lahko kot želja po znanju zaradi znanja samega in se kaže v stalni pripravljenosti za razkrivanje problemov, uporabo znanstvenih dosežkov in poglobljen smisel za metodično in smotrno spoznavno delo. Predmet interesa postane študentu hkrati spodbuda za njegovo prizadevanje (znanstveno delo – cilj po sebi).

P

Pri ekstrinsični motivaciji študij poteka bolj za izpite. Obe obliki pa se lahko bolj ali manj prepletata. Motivacija za študij je tesno vezana tudi na obliko izpita oz. sistem ocenjevanja in vrednotenja znanja. To je lahko le »guljenje« neke snovi in prezentiranje le-te, ali pa je to (kot del študijske obveznosti in izpitne ocene) samostojna seminarska naloga, študija itd., ki študenta globlje zanima in je zanjo motiviran, saj se kaže kot produkt njegove lastne vrednosti. Še zahtevnejše je diplomsko delo, ki je pogojeno s samostojnim raziskovalnim delom in ne zahteva le reprodukcije znanja, ampak samostojno in kritično obdelavo nekega konkretnega problema, ki pogojuje sposobnost za sintetično obravnavo strokovnega področja. To pa je povezano s tesnim sodelovanjem študenta z mentorjem. Kvaliteta diplomskih nalog je zelo različna, saj so le-te često neovrgljiv dokaz in produkt, ki ga izraža protislovje med pasivnim prisvajanjem dejstev, ki je bila lahko glavna študijska pot, in samostojnim načinom dela, ki ga pa »naenkrat« zahteva diplomsko delo. Študentu je treba dopustiti določeno svobodo v tem svojstvu, da izbira in obravnava snov po lastnih spoznavno-vodečih interesih in da sam definira smisel svojega dela, kar je pomembno za razvoj avtonomne osebnosti ter čut za odgovornost in predvsem za znanstveno kreatvnost. Študijska svoboda postane tako pogoj za globlje motiviran študij; lahko pa sproža bojazen (pri manj samostojnih), ker ni voden proces.
Izpostavlja se vprašanje, kje in kako lahko študenti dejansko soodločajo o svoji lastni delovni-študijski situaciji, saj se ne teži dovolj k odprti in kontinuirani razpravi med študenti in učitelji o ciljih njihovega skupnega dela. Cilj visokošolskih izpitov pa se kaže tudi v tem, da se naučiš akceptirati avtoriteto, se znaš podrejati, če nisi v vlogi subjekta. Statistične metode opozarjajo na več virov napak pri ocenejvanju, kot npr. različna strogost pri uporabi lestvice ocen, na različne kriterije uvrstitve; neskladne dimenzije ocenejvanja, možnost interakcije med spolom izpitnih kandidatov ipd. Vzroke za neuspehe učiteji pogosteje navajajo v pomanjkanju nadarjenosti, slabi pripravljenosti idr.; a študenti jih vidijo v neugodnih študijskih pogojih in izpitni proceduri, ki izzove bojazen pred izpitom.

Š

Študent naj bi v izpitu videl le pripomoček za doseganje lastnih ciljev. Zunanja oblika izpitov se je zelo malo spremenila, čeprav se bližamo 21. stoletju. Tudi učitelji običajno ignorirajo rezultate raziskav visokošolskih izpitov in redki so pripravljeni v celoti uporabljati nove poizkusne metode in se znajo izogniti vsakemu videzu samokritike.
Univerze (z VDO) so še vse preveč zaprte konservativne institucije, ki se zelo težko in nerade ločijo od tradicionalnih oblik in obeležij, ki kakorkoli posegajo v njihovo institucionalno formo. V tej smeri bi kazalo pridobiti in pritegniti učitelje in asistente za preizkušanje novih oblik in metod študija (študijski sistem) in za empirično raziskovanje na tem področju. Izpitno delo je za večino visokošolskih učiteljev obvezno (»nujno zlo«) delo na račun njihovega znanstveno-raziskovalnega dela (izpiti so »mukotrpno« delo), ki ga razumejo kot svojo prvenstveno nalogo (glede na vrednotenje tega dela v primerjavi s pedagoškim in možnosti napredovanja v nazive). Pogosto spraševalec v izpitni situaciji fungira kot tožilec, branilec in sodnik v eni osebi, a pravica do ugovora je redko sprejeta. Izpitna procedura poteka brez jasno formuliranih pravil. Izpitne komisije naj bi delale po nepristranskih in enakih metodično potrjenih normah in standardih. Kazalo bi empirično raziskati, koliko je ocenjevanje in ocena dejansko zanesljiva. Tradicionalni izpitni sistem namreč podpira hierarhični izobraževalni sistem (družbene antagonizme). Vprašanje je, kolikšna je zainteresiranost in pripravljenost študentov za metodično in pedagoško bolj utemeljen ter družbeno bolj sprejemljiv izpitni sistem, ki ga pogojuje študijski sistem, dopuščanje enakopravnega položaja in samoupravnih odnosov, ampak le prilagajanje in podrejanje »poslušnega hlapca«, ki bo znal ceniti avtoriteto. Študenti praktično nimajo velike možnosti vpogleda v izpitne akte oz. pismene utemeljitve ocenjevanja in ugovora proti izpitni oceni. Širša javnost nima prave možnosti vpogleda (za zaprta vrata) o tem, kako je zagotovljena ustrezna metodična utemeljenost nepristranskega ocenjevanja, (npr. za diplomske naloge) in javne kontrole ocenjevalnih procedur.

U

Upravičena bi bila pismena utemeljitev ocenjevanja, ki bi dala študentu kritično spoznanje o dobrih in slabih straneh, drugim (prisotnim) študentom pa orientacijsko pomoč o izpitnih zahtevah in več jasnosti o študijskih ciljih. Kazalo bi empirično raziskati, ali izpraševalci lestvico ocen uporabljajo enotno in kako ocene v posameznih strokah posredujejo sliko o različni sposobnosti študentov oz. kandidatov. Vprašaljiva zanesljivost ocenjevanja govori zoper demokratizacijo izpitov in v protislovju z znanstvenostjo in pedagoško funkcijo izpitov. Neizogibnost izpitov se običajno upravičuje s tem, da izpiti merijo in ocenjujejo poznejšo poklicno izobrazbo, potrebno znanje, sposobnosti in zmožnosti. Raziskati bi kazalo, v kolikšni meri se kaže prognostična vrednost izpitnih numeričnih ocen. Zgodi se, da se utemeljuje, da

kandidat ni zadel teme, če je njegov prispevek zelo radikalen ali če odstopa od kriterijev ocenjevalca ali od zaželenih študijskih virov. V konkretni šolski praksi se še kažejo elementi pozitivistične pedagogike (cilji in metode pedagogike).

Duševna obremenitev (psihični pritisk, izpitna bojazen) v situaciji presojanja – trajno najbolj moti izpit (zlasti, če je dan kot »enkratna« možnost samodokazovanja) kot merilni industrument, ker se reducirajo dosežki in ovirajo intelektualne funkcije. In vprašljivo je, če se lahko realno reprezentirajo dejanske sposobnoti študenta. Študenti sami ocenjujejo (po rezultatih ankete), da je ocena odvisna velikokrat od razpoloženja izpraševalca, ki je spremenljivo. Psihična napetost (v izpitni situaciji, še zlasti pri študentih ob delu, glede na socialno pripadnost in jezikovne zmožnosti idr.) se ne kaže le po telesnih in fizioloških indikatorjih, ampak vpliva tudi na miselne procese. Npr. blokira miselni blok, povzroči nesposobnost koncentracije, spominsko blokado. Skratka, zavrti in moteni so zlasti najvišji miselni procesi, kot sposobnost kritičnega mišljenja, divergentnega mišljenja, sposobnost analize in sinteze, indukcije in dedukcije, zmanjšana sposobnost abstraktnega mišljenja. Če je intenziteta motenj bolj izražena, je vprašljiva dejanska zmogljivost, in vprašanje je, kolikšna je potem dejanska zmogljivost in dejanska »vrednost rezultatov doseženih v t. i. »stres-situaciji«, saj je možnost raznolikih subjektivnih vplivov (na študijske rezultate) precejšnja. Bistveni vidiki bojazni so nevednost, nemoč ter negotovost, saj nebogljenost vprašanega dopušča, da iz podzavesti zažive bojazni iz otroštva, v strahu pred kaznijo. Izpitna situacija je lahko, še zlasti za študente ob delu (starejše) »mučna predstava«, ki lahko rezultira bojazen zaradi neuspeha, ko se pokažeš, da si manj sposoben kot drugi; lahko trpi tudi ponos, socialni prestiž in ugled. Vendar pa je bojazen (ki ni potencirano poudarjena in izražena) lahko pogoj (in rezultat) spoznanja, saj se študent lahko soči z lastnimi dosežki ter sposobnostmi, z mejami svoje zmožnosti in stopnjo ustvarjalnosti. Ko se presoja njegovo delo, samospoznanje omogoča hkrati tudi sproščanje bojazni. Dehumanizacijo izpitne situacije bi lahko bistveno omilili, če bi študijski sistem omogočil študentu, da se potrjuje v celotnem študijskem procesu in bi izpit predstavljal logično (in ne usodno) posledica in sintezo doseženih študijskih rezultatov.

I

Izpitni rezultati (pot do diplome) odločajo tudi o poklicnih in življenjskih možnostih, o karieri, o socialnem in družbenem položaju ter ugledu. Posameznik lahko napreduje v različnih pogledih in zadovolji različne potrebe. Umestno bi bilo, glede na številne probleme študentov – od socialnih do študijskih, uvesti ustrezno svetovalno-strokovno službo na visokošolskih organizacijah, ki bi reševala problematiko – svetovala in raziskovala to področje dejavnosti. Večjo skrb bi morali posvetiti vzgojni komponenti – oblikovati lik »doživljenjskega« študenta, t. j. lik človeka, ki se bo permanentno izobraževal in vzgajal.

V smeri prizadevanj za odpravljanje socialnih razlik, je treba ustvarjati pogoje za bolj enakopravne možnosti izobraževanja. Zagotoviti pa je potrebno tudi bolj fleksibilne, svobodne in izbirne študijske programe. Intelektualne sposobnosti se namreč razvijajo, če jih razvijamo v funkciji (in možnostih) svobodne ustvarjalnosti in jih ne dušimo ter zaviramo, ampak dajemo pogoje in inpulze za njihov pospešen in optimalen vzpon, kar naj zagotovi študijski sistem.

K

Kaže se vse večji pomen znanja (in izobraževanja) kot produkcijske sile, kar pa mora biti usmerjeno k odpravljanju protislovij, ki jih odseva izpitni sistem in k uveljavljanju študijskega sistema, ki bo noveliral tudi izpitni sistem za dejansko uresničenje vzgojno-izobraževalnih smotrov in dosego družbenih ciljev.

UDK: 159.92

Individuum ali kaj vse lahko pod tem razumemo

Zoran Pavlovič

Temeljna težava, s katero se soočimo, ko želimo zapisati nekaj asociacij na verbalni dražljaj »individuum« in slediti tem asociacijam skozi nekaj stavkov, je v tem, da nas te asociacije vodijo v različne smeri, ki so potem komaj še uredljive.
Na eni strani se tako veže individuum na avtonomnost, svobodo, njene meje, družbo, naravo; na drugi strani na celost, zrelost, nedeljivost, samostojno funkcionalnost, njene meje, odvisnost, simbiotičnost; potem spet po kontrastu individualnosti – v dobesednem pomenu nedeljivosti – deljivost, konfliktnost, razcepljenost; pa na razmerje subjektivnega in objektivnega; na relacije individuum–skupina–kolektiviteta, individualna zavest –skupinska zavest–kolektivna zavest, individualna zavest–individualno nezavedno, individualno nezavedno –kolektivno nezavedno. In tako najprej.
Acociacij ni možno izčrpati, ne da bi izčrpali slovar v najrazličnejših povezavah. Tako bomo, ko si bomo prizadevali obvladati entropijo, nujno podlegli nekaterim redukcijam, in ne moremo zagotovo vedeti, ali ne bodo med njimi tudi kake za naš predmet ključne.
Zdi se, da lahko »individuum« obravnavamo, znotraj psihologije, vsaj iz treh izhodišč:
– kot (predpostavljeno) empirično danost,
– kot koncept,
– kot vrednoto.

Individuum: posameznik

Izhodiščno vprašanje bo torej: Ali kaj takega, kot je individuum, resnično obstaja?
Ne gre za to, da bi hoteli dokazovati ali zanikati **fizični** obstoj posameznika (kakor nam sploh ne gre za to, da bi tu razčiščevali temeljna filozofska vprašanja, za kar se ne čutimo niti pristojni niti nam konec koncev ne gre za to, da bi podali nekaj velikih odgovorov – želimo pa ponovno odpreti nekaj starih vprašanj). Možno, in niti ne posebno heretično, pa bi vendarle bilo dvomiti tudi o obstoju od okolja fizično ločenega posameznika. Zadostovalo bi spraviti v disharmonijo dinamiko spoznavnega aparata opazovalca z dinamiko opazovanega – kot vzemimo, če zavrtimo film hitreje ali počasneje – in se nam bo pri zadostnem razkoraku »posameznik« zdel integralno povezan z okoljem preko izmenjave materije, v nasprotnem primeru pa nam bo pred očmi zmrznil v negiben kip. Predmet opazovanja je odvisen od subjekta opazovanja, njegovega spoznavnega aprata in interesa, ki žene sam proces opazovanja.
Fizični obstoj posameznika bomo torej predpostavili in v nadaljevanju tudi prihranili oznako »posameznik« za to fizično ločeno družbeno entiteto. Upam, da imamo konsenz v tem, da se pojem »posamezniku«, kakor smo ga opredelili, pomensko ne prekriva povsem s pojmom »individuuma«, katerega omenjanje nam sproži vrsto prej naštetih asociacij, in še druge. Posamezniki smo vsi ljudje v enaki meri, medtem ko za ustrezajočo individualnost tega ne moremo kar tako zatrditi. V kolišni meri in na kakšen način je konkretni posameznik individuum, je odvisno od tega, kaj »individualnosti« pripišemo.
Predno pa nadaljujemo z asociiranjem na vprašanje, ali lahko govorimo o individuumu kot empirični danosti, če nam torej ne zadošča fizična diskontinuiteta posameznika, se moramo pomuditi pri individuumu kot konceptu.

Koncept je proizvod zgodovine

Russell Jacoby je bil v svoji Družbeni amneziji (1981, prevod) modrejši kot mi in se je temu zoprnemu vprašanju izmaknil, oziroma je odgovor pustil v polju mitološkega – čeravno se sicer skozi vso knjigo z individuumom intenzivno ukvarja. Uporablja pa pojem individualnost sinonimno še z nekaterimi drugimi. Tako pravi v predgovoru: »Naravnost rečeno: individualna psiha zahteva pozornost natančno zato, ker prestaja proces fragmentacije in okamnitve; živa substanca, tisto, kar nam je znano kot **individuum** (podčrtal Z. P.), se strjuje. Pokaže se, da – vselej problematični – **avtonomni jaz** (podčrtal Z. P.) ni več kos družbeni skupnosti, ki po izbiri razpolaga z grobo silo, delom, televizijo ali lokalnim časopisjem. Ne gre za nekakšno zaroto, pač pa je samo to stanje vtkano v **družbena** razmerja, ki hkrati gojijo in zastrupljajo **človeške** odnose« (str. 21) In kasneje: »(...) subjektivnost se razkraja pod vplivom množične družbe. Jaz – ali sebstvo, individualnost, subjektivnost – se v psihološkem mišljenju pomakne v ospredje, prav kadar se dejansko pripravlja, da izgine.« (str. 104) Žal nas knjiga končno pusti na cedilu prav na področju, ki ga najtemeljiteje obdela. Kaj je individuum, »nam je znano« (živa substanca), v sodobni množični družbi je poškodovan in razpada, sicer ga pa tako ali tako nikoli ni bilo (»Svoboda in individualnost nista nikoli bili kaj več kot olepšava krutega okolja, v katerem preživijo najsposobnejši« – str. 136), treba ga je šele udejanjiti (»Seči jima **za** hrbet pomeni lahko edinole, da ju udejanjimo, sicer se le še globlje pogrezata v družbo, ki ju že od vsega začetka zvaja na laž.« – prav tam). Vendar pa na ta način Jacoby doseže prav tisto, za kar mu gre: v vseh razsežnostih pokaže popolni manko substrata individualnosti in ga prestavi v utopijo, oriše vrednostno komponento pojma, zaradi katere ta tudi lahko funkcionira v konstrukciji meščanske ideologije. Ko kritizira pofreudovce, to tudi reflektira skozi Adorna: »Vtem ko (revizionisti) neprestano govorijo o vplivu družbe na individuua, pozabljajo, da je ne le individuum, marveč že kategorija individualnosti produkt družbe.« Hipostaziranje individuuma se izkaže kot povsem zgodovinsko umeščen proces.
Če sploh kje, najdejo družboslovci individuuma, kot tudi izvor psihološkega individualizma, v liberalnem kapitalizmu. »Na določeni točki zgodovine so postali ljudje individuumi,« pravi Trilling (1971, po Haney, 1982). Pozni sodobnik tega dogajanja, Sir Henry Maine je leta 1861 zapisal: »(.... Videti je, da smo se od stanja družbe, v kateri so bile vse relacije Osebe zbrane (summed up) pod relacije Družine, postopoma premikali k fazi socialnega reda, v katerem vse te relacije izhajajo iz svobodnega (free) strinjanja Individuumov.« (prav tam). Haney (1982) piše dalje: »To pomeni, da pravnega položaja osebe ni več določal njegov prostor v hierarhiji socialnega statusa, pač pa je namesto tega postal odvisen od njegove osebne učinkovitosti in zmogljivosti v kapitalistični ekonomiji. V Mainejevem znanem aforizmu pomeni »gibanje naprednih družb« transformacijo h kapitalizmu in spremljajoča sprememba »od Statusa k Pogodbi« pomeni postopno individualizacijo vseh oblik družbenih odnosov.«

Individualnost potemtakem pomeni **funkcionalno neodvisnost** posameznika, ki kot »neodvisen« vstopa v družbena razmerja. Gre v prvi vrsti za ekonomsko in pravno kategorijo, ki pa je podstavljena z ideologijo psihološkega individualizma. Koncept individuma kot **vzročnega vira** posameznikovega obnašanja da uspešnemu podjetniku iskani etični temelj upravičevanja lastnega položaja, neuspešnemu pa podtakne individualno krivdo za lasten neuspeh. Ideologija enakopravnega izhodiščnega položaja zamolči, da na cilju ni prostora za vse. Individualnost se izkaže kot luksuz oblasti. Novi družbeni red je v svojem zgodnjem liberalnem obdobju proizvedel individuuma, zato da ga v monopolni fazi izniči. Adorno pravi, da »predmeščanski svet še ne pozna psihologije, ta, ki je totalno podružbljen, pa je ne pozna več« (cit. po Jacobyju, str. 88). »Individuu »klasične« psihoanalize se je posrečilo preživeti ob relativno nerazvitem trgu; v tem je bila rešnica o svobodnem individuu in o svobodnem ter konkurenčnem trgu zgodnjih meščanskih teorij – resnica, ki je bila seveda omejena na srednje razrede. Za proletariat je bila predstava o svobodnem individuu zmerom prevara.« (str. 89) S časom in razvojem monopolnega kapitalizma pa postaja ekonomski individuum nepotreben in ovira: »Za razliko od liberalizma finančni kapital »mrzi anarhijo konkurence in hoče organizacijo.« (str, 89). Revolucionarna težnja mladega meščanstva, ki je odpravila spone feldalizma in vzpostavila nov družbeni red, je tudi prav s tem postavila temelje neprimerno pretanjenejši formi eksploatacije, temelječi na »enakosti, bratstvu in svobodi« in ponotranjeni ideoloških formulacijah, kot je bila katerakoli poprej, hkrati pa je postavila tudi temelj odprave taistega svobodnega podjetništva, saj vse bolj stopa v ospredje **resnični subjekt družbenega procesa:** imanentna logika kapitala. Ideologija individuuma pa perzistira: po eni strani podkrepljena s hrepenenjem posameznika po odpravi vseh omejitev, dominacij, po nadzorovanju pogojev lastnega življenja, na drugi strani pa jo vzdržuje gospostvo, ki ji je instanca individuuma veČ kot idealen adresant manipulacij in nadzorovanja. (»Individualizem srednjih in zgornjih razredov je služil razliČnim interesom družbene kontrole, ko je »naložil« kriminal v karakter spodnjih razredov in tako opavil njihovo kaznovalno segregacijo. »Haney, 1982). Nasproti glomazni mašineriji civilizacije nemočnemu posamezniku lahko zelo prav pride misel, da si lahko tudi v zaporu (notranje) svoboden, mašineriji pa tudi koristi, če posameznik tako misli. Itd. »Torej je vera v moč in avtonomijo individuuma, zaradi mnogih razlogov, bila tako koristna kot vplivna« (Haney).
S tem smo nekoliko nakazali vsestransko uporabnost koncepta individuuma, tako v namen ideološke manipulacije s strani gospostva, kot v namen samoprevare, s strani posameznika. S tem pa še nismo veliko povedali o tem, kako je z individuumom kot empirično danostjo.

Človeška sestavljenka

Poskusimo razmišljati o Jacobyjevi enigmi (individuuma nikoli ni bilo, zdaj se razkraja, treba pa ga je uresničiti) na nekoliko poenostavljen način takole:
Poskusimo si predočiti razliko v psiholoških kvalitetah življenja znotraj zaključene vaške skupnosti in znotraj sodobnega mestnega okolja. V prvem primeru je ekonomska struktura življenja vsakomur pregledna, v drugem nima nihče pregleda nad celoto. V prvem primeru se z istimi osebami srečujemo pri vseh opravilih, poznamo jih z vseh plati, lahko bi rekli, v njihovi »kompleksni celovitosti«, v drugem so odnosi sploščeni, večino posameznikov, s katerimi se srečujemo, poznamo funkcionalno – v luči samo ene funkcije, ali enega tipa relacije, ki jo s posameznikom uresničujemo. V prvem primeru ne moremo govoriti o individuumu, ker ekonomsko enoto predstavlja družina, v drugem pa se individuum razkraja, ker je parcializiran na vrsto funkcij. V njihovem presečišču najde samo osamljenega sebe, »repotarnico imaginarnih identifikacij«, ki pa pred družbo nastopa kot »odgovorni in racionalni individuum« in zato porabi veliko psihične energije, da se organizira in svoje delovanje osmisli. Stari mizar (tisti, ki je bil vsaj ekonomski individuum, ki je obvladal pogoje svojega proizvajanja miz in njihovo prodajo na trgu, dokler ni trg obvadal njega in ga končno črtal) je mizo izdelal in prodal; pohištvena industrija ne zaposluje celovitega podjetnika, pač pa tekoči trak in njemu pripadajoče delavce. Še najbolj individualo delo opravi tisti, ki mizo nariše, pa če je nikoli več ne vidi. Pravi subjekt, motor, ki stoji za tem procesom, pa je vprašaje, kako mizo čim ceneje izdelati in čim dražje prodati, četudi je delu posameznika s tem odvzet ves smiseln

osebni pečat. Pri tem ne gre za svobodno voljo, pač pa za objektivne, Vsekakor nadindividualne zakonitosti, ki so ji množice podrejene, ne da bi jih kdo kaj vprašal. Ker so množice, kot vedno, nezadovoljne, se stvari pač nekoliko spreminjajo, a navadno le po modelu »bolj ko se stvari spreminjajo, bolj ostajajo iste«, ali kot pravi Jacoby, »statični moment je dinamiki lahko inherenten: struktura družbe. Očitno pospeševanje produkcije in konsumpcije v ekonomski sferi ter histerije in blaznosti v samem življenju ne izključuje tega, da se toga družba preprosto hitreje vrti...« (str. 22) »Kapital in trg vladata. »V mehanični ali industrijski paradigmi ki je imela sporočilo vztrajno vsebovano: v imenu instrumentalne učinkovitosti mora biti vzrok sleherne dejavnosti načrtovan preprosto tako, da proizvede zaželeni učinek.« (Haney)

Ideja, da je človeška sestavljenka učinkovitejša od seštevka posamičnih ljudi, je že zelo stara in preverjena na področju vojaške taktike; stoletja preden se je zavlekla tudi v ekonomijo.

Ravno na področju bojevanja pa je nasproti temu še posebno razvit mit individualizma. Prototip heroja je osamljeni kavboj, ki se s pištolo v roki (vodi jo Pravičnost), vedno v okviru Law and Order bori proti zlu. Ta sme po opravljenem poslanstvu tudi odjezditi. V filmih o sodobnih borcih za svobodo individuuma izpod strogo urejene družbe in njenih ritualov, ki se oboroženi z motorji, avtomobili in kamioni, včasih tudi z vročim orožjem, včasih pa samo z neugnano impulzivnostjo in spontanostjo, spopadejo tudi s strukturo gospostva. (McMurphy v Letu nad kukavičjim gnezdom, sicer pa Easy Rider, Konvoj ipd.), pa se zgodba končuje s tako ali drugačno smrtjo heroja. Film v gledalcu podžge željo po svobodi, ojačuje »avtonomni ego«, navidezno spodbuja k uporu, navsezadnje ti pa le pove, nikar gojiti praznih upov. Iz kina pridemo ponosni na pogum in dostojanstvo, »ki ga človeku ni moč odvzeti«, drugače pa smo čisto tam, kjer smo bili: še bolj trdno prepričani, da imamo opraviti z mračnjaško mašinerijo, ki se z vsako intervencijo samo še ojačuje in trdneje strukturira, medtem pa se hrani z energijo, ki jo množice investirajo v svojem iskanju socialne in psihološke varnosti. Pri tem je izbira zadosti borna, da se včasih zvede samo na »take it or leave it«, dostikrat pa še tega ni, o čemer pričajo nožice nezaposlenih po vsem naprednem svetu, in množice podhranjenih in lačnih v manj naprednem svetu. Logika »vzemi ali pusti«, ob nemoči posameznika, da bi dejansko kaj, kar bi presegalo lastni prag, tudi spremenil, v sebi skrivaj ponuja poslednjo odločitev avtonomnega individuuma: da dejansko zapusti, svet namreč. Samomor pa je še vedno v večini držav inkriminiran, kar nam da slutiti, da ni tako samo po sebi umevno, da posameznik lahko vsaj z golim življenjem razpolaga po svoji lastni presoji.

Individualnost kot atribut družbene moči

Vrnimo se še za hip k bojevnikom. Mit »čistega« individuuma je absorbiran v samotnem kavboju, samuraju, karateistu, ki ga vedno vodi čast, nikoli denar. Najetega morilca, ki ga vodi denar, profesionalna dolžnost, ne moremo v polnem smislu šteti za avtonomnega individuuma, saj je subjekt umora pravzprav tisti, ki ga finansira, morilec je zgolj eksekutor, inštrument. Toda ali je možno reči, da obstoja individualna etika? Če je denar zunanji motiv dejanja, ali je etika notranji? Lahko odkrijemo sploh kaj notranjega, kar ni bilo prej zunanje? Ali ni kavboj tudi samo inštrument, le da nam subjekt mora – struktura gospostva – ostaja zakrit?

K vprašanju zunanjega in notranjega se bomo morali še vrniti, zdaj pa vzemimo bojevnike, tokrat organizirano armado, kot ilustracijo za nekaj drugega, kar nam bo morda pomagalo razmejiti tri različne aspekte individualnosti (kot empirične danosti).

Ob predpostavki, da vemo, kaj je individuum, in da mu pripišemo atribut vplivanja na družbene procese, se bomo strinjali, da navaden vojak ni v isti meri niti na isti način individuum kot general. Tega ni potrebno podrobneje pojasnjevati. Ponuja pa se ugotovitev, da je individualnost atribut družbene moči. Ne ponujajo vse družbene pozicije enakopravnosti v svoji vplivnosti, niti nimata general in vojak enakega števila stopenj svobode pri odločanju o svoji dejavnosti (Spomnimo se Jacobyja: »Za proletariat je bila predstava o svobodnem individuumu zmeraj prevara.«) Tudi mit individualizma se jima prilega različno. Generalova individualnost je determinirana z občim stanjem na bojišču in je znotraj tega (ter seveda v okvirih številčnosti, organiziranosti in opremljenosti armade) svoboden v svoji kreativnosti. Njegova odgovornost je seveda ogromna, njegova vloga pa tudi predpostavlja, da je osebno odgovoren in da je lahko odgovoren. Vojak je prav tako osebno odgovoren, od njegovega delovanja je odvisen uspeh generalove zamisli. Zato se ga obravnava po dvojni poti. Apelira se na njegovo (individualno) zavest, kajti vojak naj bo prepričan, da je izvrševanje povelja individualno najboljše, kar lahko naredi za občo upravičeno etično stvar. Če pa navdušeno sodelovanje ali zavestna disciplina, ali tudi nejevoljno pristajanje odpovedo, preostaja vedno še druga pot, katere (potencialna) prisotnost razkriva, da v vojaku ne moremo videti svobodnega individua. Individualizacija v funkciji koncentrirane družbene moči je torej en apsekt, ki pa se kaže bolj pripaden vlogi v družbeni hierarhiji kot pa osebi, ki to vlogo zaseda.

Individuum kot vrednota, se pravi vprašanje realizacije individuuma, je torej vprašanje demokratične družbe, v kateri bi bila družbena moč enakomerno porazdeljena, oziroma sploh ne bi bila posamezniku odtujevana. Liberalni kapitalizem, kot prvi tak poskus, v tem ni uspel. Marcuse pravi v Boju proti liberalizmu v totalitarnem pojmovanju države:«... Soglasje splošnega in privatnega interesa naj bi v nemotenem poteku privatne prakse nastopilo samo od sebe, a vendar, »manjka ravno racionalna opredelitev in pogoj tistega »občestva«, v katerem naj bi končno bila ohranjena »sreča« posameznika... struktura in red celote sta nazadnje prepuščeni iracionalnim silam... liberalizem sam je ta, ki iz sebe »poraja« totalno-avtoritarno državo: kot svojo lastno dovršitev na višji stopnji razvoja. Totalno-avtoritarna država prinaša organizacijo in teorijo družbe, ki ustreza monopolnemu stadiju kapitalizma.« Monopolni kapitalizem predstavlja tisto silo in koncentracijo ekonomske in družbene moči, nasproti kateremu je, v svetovnem merilu, posameznik povsem nebogljen v oblikovanju globalnih pogojev lastnega življenja. Kot partner mu lahko (kapitalu) stoji nasproti v dialogu samo vzhodni državni kapital in morda, če bi se uspel trdneje povezati, ves tretji svet skupaj. Preživijo lahko samo glomazne konglomeracije, z veliko koncentracijo moči, velike organizacije pa predpostavljajo tako strukturo vlog, ki reproducirajo »male« in »velike« ljudi, individuume in množico. Zlasti življenje malega človeka, po vsem svetu, je neprestano na kocki, kadar krize pretresajo strukture moči.

Tudi barantajo na primer samo veliki. Mali človek in mali trgovec nimata tega privilegija – mali človek kupi in mali trgovec proda po ceni, ki je bila zbarantana nekje drugje. Na ta način je potrošnik sicer zaščiten – pred goljufijami malega trgovca – obema pa je odtujen tisti center moči, kjer se cene vendar zbarantajo, odtujeni so nadzorni mehanizmi in odtujen je košček individualne življenjske prakse in avtonomije – odtujena družbena moč, zato se kopiči nekje drugje.

Individualizacija lastne družbene vloge je lahko za malega človeka tudi naravnost nevarna. Odpor do odtujevanja družbene moči, do prepuščanja družbenim institucijam, da v njegovem imenu izvršujejo zmeraj več funkcij, ki sodijo v totaliteto človeške prakse, ga lahko zelo hitro potisne v inkriminirano pozicijo, ali vsaj na področje deviantnega. Pričenši pri tem, da si človek sam prične kreirati svoja oblačila (kar se nujno zvede na drugačnost oblačenja, in na drugem koncu do skrajnosti, ki je nobena država ne tolerira – do jemanja pravice v svoje roke in nasploh individualnega nasilja in nasilne reakcije na nasilje.

Različnost, sebstvo, vloga

Če je en aspekt individualnosti individualizacija družbene vloge v funkciji družbene moči, je drugi aspekt vprašanje, kako se posameznik v vlogi obnaša. To je tisti aspekt, ki ga psihologija običajno obravnava kot človeško individualnost. Njeni atributi so predvsem različnost ljudi, celovitost organizacije posameznikove osebnosti in pa relativna svoboda in avtonomija glede na vlogo.

Glede različnosti se nam zdi, da je zadeva podobna vprašanju obstoja fizičnega posameznika. Nimajo je namena zanikati, v kolikšni meri pa jo je moč ugotavljati, je odvisno od položaja opazovalca. Tudi snežinke se razlikujejo med sabo, če pa hočemo to ugotoviti, jih moramo pogledati zelo od blizu. Najbrž sta si dva najrazličnejša človeka še vedno bolj podobna, kot pa je človek podoben katerikoli drugi stvari ali bitju na svetu. Če se nam zdi, da smo si ljudje vendarle nekako različni **drugače,** je to najbrž zaradi tega, ker je subjekt, ki to lahko ugotovi, tudi človek. Temeljna razlika je razlika med mano in drugim, je razlika dveh koncev odnosa. Ni mogoče ugotoviti razlike, preden je ugotovljena podobnost. (In vice versa.) Vsaka definicija kateregakoli fenomena v našem spoznavnem procesu zajema v prvem delu nadredni pojem, vzpostavlja odnos kot podobnost, v drugem delu pa še njegov diferencialni aspekt.

Kakor je morda res, da je obstoj entitete, ki v odnos vstopa, osnovni predpogoj odnosa, tako je gotovo res, da se entitete šele v odnosu diferencirajo, kadar pa vstopajo v odnos kot definirane entitete, se v odnosu redefinirajo in kopičijo nove atribucije. Diferencialna psihologija to dobro ve. Ni pametnega brez neumnega, introvertiranega brez ekstravertiranega itd.

Da bi spoznali človeka, oziroma njegovo različnost, moramo stopiti z njim v odnos, v katerem se formira tudi **lastna identiteta.** V odnose lahko vstopamo tudi nehote, učinek na identiteto ne izostane. Na ta način je osebna individualna identiteta že vseskozi podružbljena. Osebnost se reproducira, posameznik je skozi odnose sam sebi posredovan. »Je sočlovek, še preden je tudi individuum.« (Adorno, cit. po Jacoby, str. 83). V nekem smislu je stoodstotni individuum samo bitje brez čutil, ki tudi ne izmenjuje materije z okoljem. Samo na ta način bo preprečil, da zunanje postane notranje, da postane bitje odnosa, samo na ta način bo ostal »svoboden družbe«. Živ človek ob rojstvu nima te izbire. Rodi se, ne da bi vedel v kaj se spušča, in nauči se govoriti, še preden razmisli, ali je to pametno; usvoji primarno identiteto v odnosu do primarne skupine, ne da bi vedel, da je na ta način izdelal adresanta, na katerega lahko v nadaljnjem družba naslavlja svoje zahteve, pričakovanja in manipulacije. V tem seveda sodeluje aktivno, toda ob tem, ko deluje, da bi dosegel nekaj, k čemur ga žene njegova generična motivacija, dobi vedno vsaj še nekaj drugega. Njegova lastna aktivnost je že od vsega začetka vprežena v njemu tuje smotre. Ne da bi se poglabljali v strukturo genetične motivacije, si ilustrirajmo situacijo s primerom iz biologije (po Ericu Bernu): obstaja mnenje, da se kokoši, ko zvali jajca in ko nastopi čas, da bi morala valiti, silno segrejejo nekatere žleze v zadnjici. Na jajca se usede, zato da si jih ohladi, in jih občasno obrača, ker so se pač na eni strani že segrela. Da po določenem času pričivkajo iz jajc piščanci, nima, vsaj kar se kokoši tiče, z njenim prejšnjim početjem nobene zveze. Čisto človeška interpretacija je, če se nam zdi, da kokoš počenja stvari zavestno in z namenom, ki ustreza končnemu izidu.

Ni posebno pomembno, ali primer ustreza stvarnosti. Vsekakor je ilustrativen.

Človek ni »svoboden« niti samega sebe, niti tistega, »preddružbenega«, kar prinese s sabo na svet. Po nekaterih nazorih je subjekt, motor evolucije, »sebični gen« in ne žival, ki ga nosi. Preživele so pač samo tiste vrste, katerih speciesi so imeli vprogramiran gon po ohranitvi posameznika in po reprodukciji, samo tisti geni, ki so k temu usmerjeno vedenje pogojevali. Človek prav tako ni »svoboden« pri odločanju, ali bo jedel ali ne (če se je odločil preživeti), jesti mora. Ali pa bo ta imperativ doživel kot tujo silo ali kot motivacijo, integrirano v »sebstvo«, je v prvi vrsti odvisno od tega, ali ima kaj jesti, ali je dejstvo lakote trpljenje, ki se ga ne da odstraniti, ali prijetna anticipacija zadovoljstva hranjenja.

Procesi se dogajajo **skozi** posameznika, bolj kakor izhajajo iz njega. Pri tem je človek konfliktno bitje, z obsežnim območjem nezavednega. Tako imamo pred sabo situacijo, ko gonski motiv zahteva nekaj, soočen z zahtevami in možnostmi fizičnega in socialnega okolja pogosto ostane potisnjen in se v nezavednem konfliktu predela v nadomestni motiv, prelomljen skozi zavest posameznika in njegov označevalni aparat (ki ga je tudi razvil v odnosu) se formira v nekaj tretjega, kar končno rezultira v nekakšni dejavnosti, ki je nekaj četrtega, dejanski učinki v socialnem prostoru pa so nekaj petega, kar se nikakor ne prekriva nujno niti z zavestnim namenom, niti z ambicijo razreševanja nezavednega konflikta, še manj nujno z generično motivacijo. Kaj je pri vsem tem dejansko individualnega, je težko ugotoviti. Dejstvo, da ima človek zmožnost procesiranja informacij in aktivnega predelovanja sveta, ko pa je pomen dejavnosti končno razviden šele v kasnejšem izteku, in je usoda stvaritve nepredvidljiva, produkt dobi svoje avtonomno bivanje in se pogosto stvaritelju povzpne čez glavo? Individualna zavest, tako podložna samoprevari in tako rekoč objektivnim zakonitostim obrambnih mehanizmov? Zmožnost doživljanja nasploh in še zlasti ugodja in trpljenja, ko pa so ravno ti mehanizmi podlaga in gibalo, ki ga potiskajo v socializacijo, individualna identiteta adresant manipulacije, individualna zavest in sposobnostni predpogoj eksploatacije?

Zabloda psihologizacije

Greh psihologizacije ni toliko v tem, da se ukvarja s posameznikom in različnimi mehanizmi, ki jih ta združuje, ampak ta, da pri tem producira abstraktnega individuuma, si na vse kriplje prizadeva individualizirati tudi vse silnice, ki ga predirajo, in ga videti kot samostojno entiteto. Figurativno rečeno, pri tem, ko raziskuje, kako posameznik hodi, vztrajno pozablja pogledati, kam gre. Ignorira obče pogoje bivanja in v tej redukciji izgublja bistveno: vsebino bivanja. Izjava, človek je družbeno bitje, je za psihologizacijo floskula, ki se jo uvodoma omeni, zato da se potem nanjo pozabi. Zaradi duhovne delitve dela in lastne znanstvene identitete izoblikuje umetni predmet in na njem vztraja. Meri dolžino, širino, višino in globino posameznikove zavesti, ne pa tudi njene vsebine, ki je simptom vpetosti posameznika v svet. Psihologizacija deluje na osnovi mita individualizma, ki ga tudi znanstveno legitimira (torej se podpirata vzajemno) in verjame v inštanco individuuma, neodvisno in nedotakljivo, posameznik vloge sicer igra, ni pa z njimi identičen. Kadar se biolog ukvarja z mravljami, mu je jasno, da resnica mravlje ni v posamezni mravlji, pač pa v celem mravljišču in njegovem okolišu. Resnica človeka je njegova družbena praksa.

O psihologizmu in sociologizmu Jacoby pravi: »Obema težnjama je skupno, da zgladita antagonizem med družbo in individuom, prva v prid abstraktne predstave individua, druga pa v prid abstraktne predstave družbe. Res pa je, da je psihologizem v vseh svojih podobah lažen, medtem ko za sociologizem velja vsaj to, da družbo upošteva kot določujočo strukturo.« In citira Adorna: »Spričo zdajšnje nemoči individua – vseh individuov – imajo pri pojasnjevanju družbenih potekov in teženj prednost družba in z njo ukvarjajoči se znanosti, sociologija in ekonomija.« (str. 150)

Kritična teorija družbe je tudi opravila temeljito kritiko humanistično – psihologističnega pojmovanja avtonomije vloge in resničnega sebstva: Jacoby: »Kritična teorija gre dlje od pofreudovcev. Priznava tisto, kar humanisti v svoji nestrpnosti, da povsod odkrivajo humanost, zanikujejo: vloge niso samo varljive, marveč so tudi realne. Subjekt teh vlog ne sprejema zgolj kot fasado, ki se jo da z malo volje odvreči, narobe, so odtujeni način vedenja, ukrojen po meri odtujene družbe, Jasna delitev na vloge in sebstva zvede družbo na maškarado. A tudi plastična kirurgija je nemočna pri psihičnih izobličenjih. Družbeno zlo zajema vsako živo

vlakno; ne gre samo za to, da ljudje privzemajo vloge, narobe, sami so te vloge.« (str. 132)
Psihologizacija tega ne želi videti, raje prikazuje željeno stanje kot realno.

Subjektivni občutek identificiranja ali zavračanja vloge nam tu ne nudi globjega vpogleda v stvarnost odnosa posameznika in njegove vloge, saj ne moremo predpostaviti, da bi moč determinacije, ki jo vloga ima, in pa stopnja, do katere je posameznik z vlogo kot delom svoje družbene biti dejansko prežet, bila v neposredni zvezi z identifikacijo. Podobno kot z lakoto in hranjenjem – vloga, tudi ponotranjena, se pravi moje lastno bitje – mi lahko nudi več ali manj satisfakcije. Z vlogo se identificiram toliko, kolikor se mi prilega. V svetu, v katerem sodobni človek igra v enem dnevu vrsto vlog, v katerem se inštitucije v delitvi dela drobijo in specializirajo in posameznik uresničuje vedno manj funkcij znotraj ene vloge in v eni skupini ljudi in razvija tudi vrsto delnih identitet, je zlasti možna subjektivna distanca do posamičnih identitet, oziroma vlog. Vedno je možno s stališča ene identitete zreti z razdalje na drugo, vendar ves manever ne razkrije nobene instance, ki bi ne bila obremenjena z nekakšno vlogo, odnosom. Če ni to noben sinhrono aktualen odnos, pa govorijo skozi posameznika pomembni drugi iz preteklosti. Zlasti v svetu, kjer so vloge razdrobljene, in z njimi subjektiviteta, so široko odprte možnosti za vdor nostalgije kot prevladujočega duha časa.

Igra

Zdaj smo povedali že skoraj vse tudi o tretjem aspektu individualnosti, ki smo ga napovedali v zvezi z vojakom in generalom. Gre za to, da sta oba vpeta v isto igro, čeravno na drugem koncu. Pravila igre so nadindividualna. Čeravno je vloga enega in drugega različno individualizirana, pa je logika te individualizacije od individuuma neodvisna.
Če je sploh kdaj produkcijski proces bil zadosti preprost in globalna skupnost zadosti majhna, da je bila celota produkcijskih in medosebnih odnosov posamezniku pregledna (čeravno vedno filtrirana skozi strukturo mita), je najkasneje v trenutku, ko je produkcija postala preveč kompleksna in globalna družba prevelika, da bi bila celota pregledna komurkoli in situacija zrela, da so stvari šle svojo pot. Zavedna in nezavedna vlaganja posameznikov v učinkovitejšo in bogatejšo kulturo, ki naj v končni konsekvenci tudi povrne posamezniku vloženo, v obliki varnejšega in prijetnejšega življenja, so rezultirala v tem, da se je »družba« avtonomizirala in zlezla posameznikom čez glavo individua pa izničila, oziroma ga spremenila v ne-subjekta, izvršni dejavnik logike, ki mu je tuja. Odtujena družbena moč suvereno gospoduje planetu in ni strahu, da bi ji zmanjkalo energije. Negotovost in strah pred neznanim, obenem pa odvisnost od udobnih množičnih produktov te mašinerije, s katerimi nas za nagrado kapital »zasipava«, nas vežejo na njene mačehovske seske, kar plačujemo z izdatnim deležem življenjskega soka. Reforme se vršijo stihijsko, pač na področju, kjer notranja protislovja civilizacije odprejo razpoko in razgalijo pomankljivost. Na ta način ta struktura ni toga, nasprotno, živi svoje avtonomno življenje in se razvija. Živa substanca, subjekt družbenega dogajanja, je dosegu posameznika povsem odmaknjen. In zmeraj bolj mu cinično dopoveduje, da ne ve, kaj dela.
Če je za človeka za razliko od čebele značilno, da zgradi satovje najprej v glavi, to prav gotovo ne velja za vsa področja človeške kreacije. Oziroma, za razliko od čebeljega satovja (dokler ga uporabljajo samo čebele) ima človeška podružbljena kreacija tudi to posebnost, da je njena prihodnost povsem nepredvidljiva. Najpametnejši možgani Amerike so med II. svetovno vojno skreirali atomsko bombo, nedvomno ugleden dosežek človeškega duha, njen namen je bil (vsaj v zavesti ustvarjalcev) pokončati nacizem. Nacizem je kapituliral preden je bila bomba narejena, kreativni zagon, inštitucionalna inercija in še nekoliko prikrite temne sile pa so vendarle pripeljale projekt do zmagovitega konca. Kaj se je dalje dogajalo z bombo, vemo, ogorčeni Oppenheimer se je pričel ukvarjati s politiko, bomba pa visi nad glavo vsemu človeštvu, kot simbol moči mreže svetovne oblasti in negotovosti malemu človeku v tujem svetu.
»Ne gre za nekakšno zaroto,« pravi Jacoby, »pač pa je to stanje samo vtkano v družbena razmerja, ki hkrati gojijo in zastrupljajo človeške odnose.«
Stanje družbe, v katerem je vse več stvari v rokah inštitucij, v katerem je mreža inštitucij vse gostejša in vse bolj temeljito prekriva vsa področja družbenega življenja, zelo zožuje »svobodni prostor, ki je individuu na razpolago za psihične procese« (Marcuse, cit. po Jacoby, str. 165). »Vse več je družbe v svetu.« Posameznik je dejansko potisnjen v minorno vlogo. Ob tem je psihoanaliza pokazala tudi na drugo plat medalje, ko je spregovorila o neizrekljivem: o libidu, potisnjenju, subjektivno netransparentni spihiki, nezavednem. Prostor za individuuma ostaja samo še v mitu in utopiji. »Freud spodkoplje, je pisal Marcuse, eno izmed najmočnejših ideoloških trdnjav sodobne kulture, namreč predstavo o avtonomnem individuu.«
Individuum kot vrednota pa ostaja samo neuresničena in nepreverjena predpostavka. Ni mogoče dokazati, da je individualnost najbolj blagodejno stanje človeške duševnosti. Pač pa se poraja kot želja v svetu, kjer se druženje z ljudmi izkaže prej kot grožnja poškodbe, izkoriščanja, prevare v nadaljevanjih, kakor pa pogoj uresničevanja generične motivacije.

Stari mit v novi režiji

Mit individualnosti je v bistvu soroden stari »humunculus« teoriji psihe. Neodvisni možiček, vzorčni izvor obnašanja, sedi notri in vleče nitke... Posodobimo si ilustracijo in v nekoliko SF obliki zarišimo bistvo »avtentičnega avtonomnega individua.«
Predstavljajmo si nekje pod vsemi lupinami psihe in some, neodvisno od napornih sfer dela in interakcij, nekje za solarnim pleksusom, točko popolnega ravnovesja, resničnega sebstva. Iz te točke zremo s suvereno distanco že na lastne telesne meje, na lastne psihološke mehanizme in manipulacije, na instumentalno psihofizično celoto, kaj šele na zunanji svet in njegove trenutne nagibe, identitete, ki nam jih pripisuje, vloge, v katere nas postavlja. V tej točki je osredotočeno naše najglobje prepričanje in vera, trdnost in vedenje. Iz nje se seveda zdijo naše telesne meje, in tudi sicer meja med jazom in nejazom, kot obsežen plašč. Stopimo za eno dimenzijo globje in ta plašč razgrnimo... Zdaj se zdi meja kot nekak obsežen zid, iz katerega štrlijo ven roke, noge in ostalo, in v katerem sta dve odprtini, skozi kateri moje resnično bistvo zre ven v svet. Glejmo še malo ven, pogovarjajmo se, komunicirajmo, delujmo, počivajmo, spet samo malo glejmo, kontemplirajmo razliko med »seboj« in vsem onstran zidu ko pa se naveličamo vsega skupaj, pustimo svet, in zid in vso to navlako, obrnimo se okrog svoje osi in poglejmo v nasprotno smer...

Viri:
1. Jacoby Russell: Družbena amnezija, Cankarjeva založba, Ljubljana 1981;
2. Haney Craig: Criminal Justice and the Nineteenth-Century Paradigm (The Triumpf of Psychological Individualism in the »Formative Era«, Law and Human Behaviour, 6/1982, št. 3/4, Plenum Press, New York and London, 1982;
3. Marcuse Herbert: Boj proti liberalizmu v totalitarnem pojmovanju države (Kritična teorija družbe, izbor tekstov Slavoj Žižek in Rado Riha), Mladinska knjiga, Ljubljana 1981

UDK: 159.92
individuum, psihologija

Zorna Pavlovič. Individuum – ali kaj lahko pod tem razumemo
Tekst se spoprijema s različnimi koncepti »individuuma«, izpostavlja njihovo zgodovinsko sproduciranost in ideološko funkcijo.

UDK: 167.7

PRAKSA AKCIJA

Matjaž Potrč

Pojem prakse je v filozofiji tradicionalno povezan z osnovno etično dilemo, slednja pa se navezuje tudi na temeljna entološka načela. Ob takem izhodišču je položaj razpravljanja o praksi paradoksalen, saj praviloma zahteva podrejanje nečemu, kar ni udeleženo na (empiričnem) svetu pojavov (kako slednje velja za moderno filozofijo nas bo spomnil Kantov pristop, ki dopusti možnost vznika apriornega-praktičnega načela in s tem Zakona natančno na točki izbrisa vsakršnega predmeta), obenem pa teren prakse ravno zajema naravnanosti dejavnika (subjekta, zmožnega praktične dejavnosti) pri njegovem soočanju s svetom (empiričnih) predmetov, kolikor slednjim pripade vpliv na stanja subjektove aficiranosti. Marksizem dialektiko subjekta in objekta obravnava s stališča praktičnega kot zlatega reza njune združljivosti in tako povzema tradicionalno problematiko sinteze telesa-z-dušo, ko pač govorimo o posamičnem dejavniku, v tem okolju pa je ta seveda izhodišče. Skoraj odveč bo menda pripomniti, da je dilema revolucije oziroma revolucionarnega subjekta v temelju etična.[1]
Materialistično načelo, po katerem je vsak napredek pogojen z nazadovanjem, nam dovoljuje zastaviti vprašanje položaja praktičnega pri Aristotelu. Pri Aristotelu, kakršen se, malo manj Mojster kot pred nekaj stoletji[2], pojavlja v interpretacijah anglosaksonske analitične tradicije[3].
Nekaj ne more biti spornega: tudi pri Aristotelu je vprašanje praktičnega povezano z individualnim dejavnikom, **pri** katerem se zastavlja odnos med občimi, preverljivimi načeli na eni strani, ter med individualizacijo teh načel v vsakokratnem kontekstu. Praktično je torej prehod med splošno veljavno shemo ter med njeno aplikacijo, presek tega prehoda pa je v dejavniku. Končno pri tem prehodu vtisek subjekta (s kasnejše perspektive lahko ta vtisek poimenujemo z dejavnikovimi duševnimi stanji) obeleži odnos do predmeta, aplikacije. Dejavnik tako zavzema vmesni položaj fermenta, ki pridaja splošnim načelom okus po realnem, seveda lahko prikrit s svojo[4] prisotnostjo.
Od tod interes analitične filozofije prakse za Aristotela: saj te filozofije ne zanima niti makro – (npr. sociologistični teleskopski pogled na realnost) pa tudi ne mikrostruktura (npr. fizikalizem) izkustva, ampak področje, kjer so splošna načela vključena v operativno. Drugače povedano: področje konkretnega, na podlagi katerega lahko izvajamo nelinearne splošne zakone. Kar seveda ni tolikanj daleč od začetkov (oz. temeljev) Marxove analize.
To najbolje vidimo, v kolikor izhajamo od opozicije med deduktivnim teoretskim in praktičnim védenjem: praktičnega védenja iz deduktivnega ne bomo mogli neposredno izvesti, saj se nanaša na posamično, vendar lahko tisto individualno v praktičnem spoznamo s pomočjo vsaj tako »idealnih«, torej splošnih predmetov, kakršni so geometrijski liki (Stagiritev primer).
Problem praktičnega odločanja in sklepanja, od tod pa

tudi vzročnosti, se je na novo zastavil v neposredno preteklem obdobju, ko je bila dodobra izdelana metodologija na področju logike (za naravoslovne znanosti), pa tudi matematične in psihološke študije glede odločanja in človeške akcije, ni pa bilo med njima pravne povezave. Teorija praktičnega sklepanja je nastopila s takšno povezavo.

Kar z drugo besedo pomeni, da načeloma lahko povzamemo in rekonstruiramo niz praktičnega sklepanja s prav takim uspehom kot to lahko stori matematična logika pri izvajanju deduktivnih dokazov. To bi nas na prvi pogled vodilo k misli, da sta postopka v temelju tudi metodološko identična, vendar pa s tem ni tako, saj postopke dejavnika ni mogoče vključiti v zaprti deduktivi sistem. In zopet vse to ne more biti pokazatelj omejenosti dejavnikovih akcij (katerih bistvena lastnost je, da se opirajo na nasprotujoče si ter celo protislovne zahteve), temveč prej spodbuda, da izdelamo drugačen, seveda pozitivni pristop k njihovemu preučevanju. Izhodišče k takemu pristopu nam nudi tale opazka: »Čemu bi aksiomatski sistem predstavljal boljši temelj za prakso, kot pa je na primer dolga, nepopolna in odprta lista (končno vselej med seboj nezdružljivih) željá?« (Wiggins, str. 85, op. 4). Takšno presojanje je po teoriji posledica dejstva, da nimamo opravka z enim samim dobrim kot smotrom dejavnosti, ampak imamo pri praktičnih dilemah (ki se vmeščajo v področje **med** absolutnim dobrim ter povsem empiričnimi zgolj-redmetno-teleološkimi cilji dejavnosti) množice človekovih dobrih kot smotrov.

Ravno zaradi množtva človekovih smotrov oziroma množtva tistega, kar je zanj dobro, je na eni strani človek lahko opredeljen kot svobodno bitje. Vendar pa mu ta svoboda zaradi svoje odprtosti nudi neskončnost naključnih točk oziroma stanj stvari, med katerimi se mora odločiti, in za praktično bitje bo človek lahko veljal v tem večji meri, kolikor večji odsek možnosti oziroma stanj stvari, med katerimi se mora odločati, bo vključil v dejavnost svojega odločanja (seveda je bistveno za praktičnost prav to, da bo sekvenca vselej končna v nasprotju z neskončnostjo možnosti nasploh). Pri tem je pomemben tudi kontekst odločanja, ki naknadno modificira pomen elementov oziroma stanj stvari, vključenih v odločitve – tako da lahko govorimo ne o aksiomatskem ampak o dialektičnem postopku (kar se ujema z Aristotelovo opredelitvijo dialektike v okviru raz-govora, kakršnega zasledimo tudi v osnovi situacij, s katerimi se ukvarja teorija praktičnega sklepanja).

Obstajajo pa, kot že rečeno, vzporednice med aksiomatsko teorijo in modelom, ki naj pojasni akcijo. Tako lahko govorimo o silogizmu praktičnega sklepanja, ki pa je navezan na kontekst, in katerega gornja premisa vključuje čimveč in čimbolje ocenjenih možnosti, ter je spodnja premisa njen rezultat.[5]

Celotna problematika preučevanja človeške akcije se torej metodološko navezuje na razliko med razlago v eksaktnih in v družboslovnih znanostih, preizkusni kamen slednjih pa je zgodovina – kot vemo, je ta tudi za marksizem poenotojoča, edinstvena znanost, oziroma znanost kot taka (bralcu so nedvomno znana ustrezna mesta klasikov). V tej smeri zasledimo več poskusov, med katerimi velja omeniti Drayovo sintezo pojasnitve človeške akcije in zgodovinske racionalnosti (Laws and Explanation in History, 1957 (6), ki je radikalna v svojem sklepu, da zgodovinskih dogodkov ni mogoče pojasniti s pomočjo splošnih zakonov. Med najnovejšimi deli naj omenimo zgolj stališče, ki s pomočjo striktno kavzalnega referencialnega aparata nastopi proti epistemološkemu relativizmu pri obravnavi zgodovinskih pojavov (7) (Hilary Putnam: »Reason, Truth and History, Cambridge U. P., 1981): po najnovejših predlogih je torej mogoče pristopiti k preučevanju zgodovine z zagotovljeno znanstveno aparaturo, ki ima stik z realnim (z realnim, ne pa toliko z realnostjo: kar postane jasno, če upoštevamo podgraditev stroge kavzalne teorije reference z mitom, npr. Donnellan, Kripke: o čemer smo obširneje pisali na drugem mestu, in česar še nismo objavili).

Teorija akcije je nedvomno bliže začetku kot pa koncu navedene poti ob pristopu k razlagi zgodovinskih pojavov. E. Anscombe (»Intention«, 1957) je razlago akcije simptomatsko vezala na opisno aparaturo. Pri njej tudi zasledimo združitev praktičnega in akcije. praktični silogizem služi za pojasnitev akcije, tako da se pojasnitev vrši na vmesni, bliže mikro – kot pa makro-ravni. V prvi premisi praktičnega silogizma je naveden cilj akcije, naslednja premisa povezuje akcijo s ciljem, sklepni del silogizma pa meri na uporabo akcije pri izvedbi cilja (Kron, op.cit.). V okviru analitične filozofije je takšen model razlage deloval kot odpor proti pozitivističnemu ideologemu: izdelati je mogoče model razlage, ki ne bo sledil deduktivnim aksiomatskim načelom. Kar posredno pomeni pripoznanje drugačne racionalnosti, kot pa je tista, ki jo je v temelju predlagal empirizem (vemo, da se ta ukvarja z mejnimi primeri, izmed katerih trenutno ne bomo navajali svojega standardnega primera, ugank russellovskega tipa, ampak se bomo za trenutek dotaknili fantazmatske zakladnice deviacij, odklonov naravnega reda, kometov na ravni vesolja, ter spačkov, volčjih ljudi in Turkov na ravni družbenosti (8)).

V kolikor je marksizem teoretski dolžnik aristoteljanski tradiciji (bralec se bo nedvomno zopet spomnil stališč klasikov), nas bo moralo zanimati dejstvo, da se je odpor proti pozitivizmu v analitični filozofiji odigral na podlagi vrnitve k Aristotelu. Anscombova poudarja, da je Aristotel razlikoval med registroma znanstvenega in praktičnega sklepanja. Presojanje, ki preučuje resničnost sklepov in presojanje, katero vodi k dejavnosti, sta torej v temelju metodološko (oblikovno) različna. V tej smeri je zanimivo pogledati radikalizacijo Anscombove glede na Aristotelova praktična oz. etična sklepanja. Stagirit namreč v določenih primerih še vedno zadrži univerzalno obliko praktičnega silogizma, za katero pa Anscombova trdi, da jo lahko delno uporabimo le v veščinah, ki jih ta poimenuje z vzdevkom »tehnai« (aritmetika, ples), nikakor pa ne v primeru, ko imamo opravka z željo (ki je privilegirano izhodišče praktičnih sklepanj): slednji v praktičnem silogizmu ne more pripasti vloga standardne premise. Paradoksalni položaj je že v tem, da praktični silogizem ne more veljati na področju etike (kot jo npr. v svojem kategoričnem imperativu univerzalno podgradi Kant): po znanem aristoteljanskem načelu je vezan na posamično. Praktično razsojanje obenem v sebi vgrajuje delovanje, akcijo: pogoj zanj je v tem, da se stvar, ki jo hočemo, nahaja v distanci od neposredne akcije, ta akcija pa je vračunana kot način, da storimo ali si zagotovimo to (stvar), ki jo hočemo, želimo. (Anscombe, op. cit.). Na tej podlagi ni težko videti, da imamo opravka z bistveno drugačnim načinom racionalnosti, kot je že prej omenjana racionalnost deduktivnega aksiomatskega sklepanja. Ali, z drugo besedo, odkrili bomo materialističnega Aristotela, ki ga je tradicionalni pozitivizem prezrl zaradi enostavnega dejstva, ker ni upošteval minimuma družbene posredovanosti sklepanja (kar je Aristotel storil).

Če na drugi strani vzamemo za osnovo našega sklepanja maksimum družbene posredovanosti, v nasprotju z domnevo vulgarnih materialistov ne bomo pristali nikjer drugod kot v inačici vsem dobro znanega absolutnega duha: tako bi onemogočili celo obstoj sociologije, ki kot znanost operira z empiričnim materialom. Kar ni slaba ilustracija položaja povezave sodobnih razprav o praksi in akciji: tudi tu metodologija ustreza zgolj, kadar imamo opravka s posamičnim, na podlagi preučevanja tega lahko izpeljemo zakonitosti, ki pa ne bodo nikoli mogle slediti linearnemu zaporedju sklepanj na podlagi enega osnovnega aksioma ali aksiomatskega sklopa.

Več o taki metodologiji nam povedo teksti o **teoriji akcije,** zbrani v zadnji številki reške revije »Dometi«. (9) Ker smo s tem dobili dokaj reprezentativen prevodni prikaz teorije akcije, tega vse bolj pomembnega, pri nas pa doslej premalo znanega dela analitične filozofije (10), bomo povzeli nekaj misli iz uvoda v tematski sklop, ki bi utegnile bralca zanimati.

Teorija akcije se ukvarja s filozofskimi zornimi koti pojma akcije (postopanja), zlasti razumevanja akcije ter našega običajnega govora o postopkih. Novost te stare problematike je najprej v njeni današnji samostojnosti, ta samostojnost pa je ravno v centriranju problematike na vmesnost zakonitosti med občimi (etičnimi) načeli ter med različnimi empiričnimi, izvedbenimi oblikami dejavnosti: predpostavka je torej, da je mogoče izdelati racionalni pojasnitveni postopek zakonitosti individualne ravni dogodkov, ki so seveda kot zakonitosti višje od svojega empiričnega substrata, na drugi strani pa je jasna tudi predpostavka, da teorija ne namerava izdelati aparature za pojasnitev najsplošnejših struktur (npr. globalnega zgodovinskega oz. sociološkega gibanja). Teorija akcije se poslužuje v filozofiji doslej ne toliko upoštevanih znanstvenih metod, ki jih obeleža na eni strani abstraktnost pristopa, katera pa seže le do tiste meje, ko lahko občа načela še s pridom operirajo z empiričnim materialom, ne da bi pri tem skušala udejaniti teoretske avtonomnosti kot take. Pri tem gre za logiko, za teorijo odločanja, pa zopet za psihologijo, ekonomijo in sociologijo. Vzvratno gledano imamo torej opravka z operacionalizacijo navedenih znanosti, z določitvijo njihove prave mere, tako pa končno še z opredelitvijo njihovega predmetnega področja, kljub šibkejšim zahtevam po natančnosti obdelave.

Kar seveda kaže na to, da je teorija akcije filozofska disciplina. Njen empiristični izvor pa zopet dokazuje že ukvarjanje z vsakodnevnim izkustvom pri dejavnosti. Pri tem teorijo zanima pojasnitev s pomočjo razlogov, ki seveda niso apriorno dani. Verovanje in želja sta dve sestavini pojasnitve s pomočjo razloga. Prva sestavina pri razložni dejavnosti je eksplicitna (dejavnik želi nekaj doseči, npr. ugasiti svojo žejo), druga implicitna (dejavnik seže po kozarcu, ker je prepričan, predpostavlja, da je v njem pijača).

Na vmesnem terenu zakonite racionalnosti med brezrazložnostjo občega zakona ter slepo spontanostjo individualnega dogodka (te dve mejni možnosti – Kant ali Sade – teorije akcije ne zanimata), ko smo tako opredelili njene okvire, pa nam teorija akcije vendarle nudi več možnih različic: govorimo lahko o treh teorijah, katerih predmet je pojasnitev delovanja z razlogi. Prva zvrst teorij se zanima za vlogo razlogov pri osmišljanju individualnega dejanja, drugo, tej nasprotno teorijo, zanimajo splošne zakonitosti pri navajanju razlogov, tretja teorija pa skuša prejšnji dve sintetizirati, tako da upošteva dve ravni pojasnitve dejanj.

Najprej imamo teorije v neowittgensteinovski tradiciji, ki jih zanima opisni sklop, kot ga zagotove razlogi, s katerimi pojasnjujemo dejanja. Bistveno pri tem je, da je vzrok dejavnosti obravnavan kot odvisen od dejavnikove namere. Zakonitost vzročnosti pri pojasnitvi dejavnosti je pri tem plod posplošitve posameznih oblik dejavnosti, in je kontekstualno ter normativno vezana. Tem teorijam stoje nasproti one, ki trdijo, da je pojasnitev s pomočjo razlogov pojasnitev s pomočjo splošnih zakonitosti, in slednja je v marsičem podobna vzročni pojasnitvi. Če se spomnimo naših začetnih določitev, bomo vedeli, da to še ne pomeni znanstvene pojasnitve v tradicionalnem smislu, ampak da je sistem interpretacije odprt v vzročni kontekst.

Tretja zvrst teorij skuša odgovoriti na vprašanje, ki ga je pustila odprtega druga: pojasniti je treba dejstvo, da lahko s pomočjo razlogov pojasnimo dejanja, ne da bi mogli pri tem trditi, da obstajajo npr. psihofiziološki zakoni, ki bi se nanašali na delovanje (kar je seveda dejstvo, ki ga lahko izrazi kvečjemu negativna trditev tipa »Ni splošno znanega recepta za pot v komunizem«). Treba je pojasniti, da obstaja povezava med določenim verovanjem, željo, itd., ter dogodkom, ki je rezultat dejavnikove dispozicije (verovanja, želje), vendar da je to povezava – kolikor že realno obstoji – ki ji ne pripada položaj naravoslovnega zakona. Teorija si pri rešitvi tega oslovskega mostu pomaga s kombinacijo na prvi pogled nezdružljivih predpostavk: da so želje in verovanja vzroki dejanj; da ne obstoje pravi vzročni, kavzalni zakoni, ki bi pojasnili delovanje; da so psihični dogodki fizikalni.

Poskušajmo še za kakšno ped razložiti postopek te tretje zvrsti teorij. Videli bomo, da je zelo podoben kantovskemu vzpostavljanju izhodiščnega preseka med zakonitim in empiričnim, pri čemer obe ravni metodološko obdržita določeno avtonomnost. Pri tem si bomo pomagali z že omenjenim primerom sociologije. Slednja lahko pojasni obče oblike dogajanj in obdrži teleskopski pogled kljub temu, da ima opravka z mikroskopskim materialom. Tako lahko govorimo o splošnih zakonih recesije, ki prisili ljudi na različne individualne postopke (da s pomočjo aktivnosti mišic roke napišejo formular za dvig denarnih prihrankov, da izvrše določena dejanja, ki pokažejo njihovo prepričanost o ogroženosti delovnega mesta zaradi prisotnosti sedaj nezaželene tuje delovne sile itd.), ki so na mikro-ravni racionalni (lahko jih vzročno pojasnimo), še dodatno globalno pojasnitev pa pridobe na makro-ravni ekonomsko-socialnih gibanj. Potemtakem imamo na eni ravni opravka s povzročenostjo dogodka, ki je lahko zgolj empirična posplošitev, na drugi strani pa lahko trdimo tudi, da gre za določene vzročne povezanosti splošnejšega (torej ne zgolj empiričnega) tipa. Na tak način pravzaprav posamični individualni dogodek ohrani svojo empirično avtonomnost, obenem pa je vključen v splošnejši niz zakonitosti.

Seveda je ta zvrst teorij zanimiva ravno v primeru vmesnega prostora med splošnim (znanstvenim) zakonom ter posamičnimi dogodki, pri katerih morano predpostaviti drugo zvrst zakonitosti (glede na željo, prepričanje dejavnika itd.) – tak primer pa teorijo akcije še posebej zanima. Ob tovrstni kombinaciji je mogoče združiti dve na pogled nezdružljivi zahtevi: da na področju delovanja ni splošnoveljavnih (naravoslovnih) zakonov ter da so želje in prepričanja vzroki naših dejanj in ta dejanja z njihovo pomočjo lahko tudi pojasnimo. Združiti je torej mogoče dva načina pojasnitve, in sicer tako, da dobimo nov, avtonomen model racionalne pojasnitve dejavnosti.

Kako naj razložimo to svojo bežno predstavitev zadnjega modela pojasnitve teorije akcije? Menimo, da lahko s pridom uporabimo Marxov primer: Balzac je podal boljši in bogatejši opis anatomije meščanske družbe kot katerikoli izmed političnih ekonomov. V njegovih romanih namreč ni nikakršne neposredne povezave z ekonomsko-socialnim dogajanjem v družbi in to je ravno prednost njegovega pristopa, ki pazljivemu bralcu omogoča kombinirati vzročnost posameznih dogodkov v okviru pripovedi s striktnejšo, globalnejšo vzročnostjo ekonomskih in socioloških zakonitosti, te pa osebe v romanih vselej na drug način, a z nezmotljivo strogostjo ženo v individualne akte, dejanja. Sporočilo Balzacovega romanesknega opusa je torej natanko v tisti sredini, ki v bralčevih očeh porodi novo kvaliteto pri dojemanju dogodkov. Če bi zgolj naturalistično, faktografsko opisovali dogodke, ali pa če bi jih predstavili zgolj s suhoparnimi številkami oziroma s pomočjo občih zakonitosti, tega učinka ne bi bilo. Zato je akcija, pa tudi vsaka nje vredna praksa, konec koncev povezana s poetskim, bahtinovskim elementom – smeha.[11] Brez tega fermenta končno zamre tudi osvobajajoči vzgib vsake revolucije. Od tod naša vzpodbuda k nadaljnjemu razmišljanju, ki pa nas že vodi iz doslejšnjega okvira: napisati velja razpravo o revoluciji kot prehodu k dejanju (kar menda ne bi bil tako slab ključ za anatomijo postrevolucionarne družbe).

Opombe!

[1] Idealistom v nelagodje povejmo, da je natančno ta točka »unheimlich« revolucije (vulgarnim materialistom v nelagodje pa moramo opozoriti na astronomski zorni kot etimologije besedice revolucija, tistega kar se zavrti okoli določenega središča).

[2] Primer praktične Filozofije smo svojčas v makroperspektivi analizirali natanko tam, kjer si to zasluži, pri ženskem vprašanju, kakor je z njim rokovala Tradicija (»Podoba ženske«, Problemi-Razprave 1979, št. 1–3). Aristotel je Filozof, ki je zakoličil meje tega vprašanja z neposredno (tod je seveda še tomizem) incidenco na kazensko pravo (v zvezi s tem glej prevod odlomkov Institoris-Sprenger: »Malleus maleficarum« v Vladimir Bayer: »Ugovor s đavlom«, Zagreb 1953). Celotna problematika nam kaže, da je perverznež obsesivnež, ki si ne okleva delovati.

[3] To priložnost nam nudi blok tekstov z naslovom »Praksa, akcija«, objavljenih v reški reviji »Dometi«, 1982, št. 8–9. V tem bloku nas bosta tu zanimala prevodna teksta D. Wiggins: »Odločevanje in praktični um« ter G. E. M. Anscombe: »O prktičnem razsojanju«. Sorazmerna novost teh tekstov v našem prostoru je razlog, da se pri predstavitvi usmerjamo ravno nanju, ne pa na predhodne sestavke Mirkovića, Veljaka, Labusa, Žvana in Erjavca (neki mladi marksist je na naše presenečenje zatrdil, da ga ti teksti ne zanimajo, ker v njih ni zaslediti kritike politične ekonomije, sami pa smo mu odvrnili, da je preučevanje temeljnih kategorij, kakršna je praksa, za slednjo verjetno vendarle zanimivo).

[4] Danes bi morda dejali »intencionalno«.

[5] Donald Davidson je (po Wigginsovih navedbah) preučil razliko med sodbo in verjetnostjo (glede na dokazni material) ter med odločitvijo (kjer meri vprašanje na oceno ustreznosti delovanja glede na določena kontekstualna dejstva). O Davidsonu govorimo v končnem delu članka, v okviru obravnave tretje zvrsti teorij pojasnitve akcije.

[6] Opiramo se na uvod A. Krona v A. Nagel: »Struktura nauke«, Nolit, Beograd 1974, str. XV. Glej še naš (vsaj po

obliki nedvomno) barthesovski prispevek »Je li moguće znanstveno zasnovati red u povijesti?«, »Dometi« 12, Rijeka 1981, str. 57–62 (ponatis v »Tribuni« v slovenščini). Preučevanje zgodovine je ne le zgolj naključno bilo eden izmed preizkusnih kamnov ideologema strukturalizma – o tem glej Lévy-Straussovo »Divjo misel«, ter razprave Borisa Majerja v revialnem tisku pred nekaj leti.

[7] Na nekem drugem mestu smo zapisali, da gre za epistemološki relativizem foucaultovskega tipa. Imena tu končno ne pomenijo preveč, problematiko pa shematično lahko prikažemo ravno na področju naravoslovja. Vzemimo skrajni primer: flogiston je nedvomno teoretski pozit (Tomažu Mastnaku se moramo na tem mestu zahvaliti, ker nam je usmeril pozornost na ključno mesto iz Engelsovega predgovora v drugi zvezek Marxovega »Kapitala«, MEW 24, str. 22, kjer je Lavoisierovo odkritje kisika primerjano z Marxovim odkritjem presežne vrednosti glede na predhodne teorije; opozicija med teorijama je »weggehen/verbinden«), ki omogoči konsistentno teoretsko razlago, vse do mejnih točk, ko je treba uvesti druge pozite, npr. kisik, da bi ustrezno razložili dogajanje v naravi. Po takem naziranju je naša razlaga realnosti vselej vezana na določeno prevzeto teorijo, je vselej teoretsko-odvisna. Radikalno rečeno pa nam tak pristop (cf. tudi Feyerabend itd.) ne zagotovi referencialnega aparata oziroma stika teorije z realnostjo. Foucault in Kuhn torej korakata z roko v roki.
N. Miščević nas je opozoril na radikalno dodatno vlogo zgodovinskega dogodka ob primarnosti, ki jo antično zgodovinopisje odmerja retoriki.

[8] Vloga russellovskih ugank in npr. volčjih ljudi je seveda v empiristični tradiciji podobna: teorija je trčila ob prizkusni kamen, ki naj jo utrdi, saj je uganke mogoče z njeno pomočjo razložiti, volčjemu človeku pa dati osnovo za socializacijo. (Spačka premerimo z merilom naše fiziološke zgradbe, Turka pa – z našo dušo). A. Grosrichard je objavil vrsto študij o tej problematiki, ki nas nehote zadeva tudi dandanes, npr. (čemu ne?) pri nacionalizmu. Ali pa – pristavljamo – v ženskem vprašanju. Trdimo, da bi vestni zbir prikazni kot jih proizvede teorija na svoji meji prikazal izginjujočo točko empiističnega modela normalnosti (tolikanj prisotnega v določenih še danes prevladujočih vejah konjunkturnih znanosti – po lepem Althusserjevem izrazu znanosti brez predmeta – kakršna je npr. psihologija).

[9] Blok »Što je teorija činjenja?« v »Dometi« 10, Rijeka 1982, str. 35–121. Poleg Uvoda N. Miščevića zasledimo še tekste Ch. Taylor: »Pojasniti akcijo«, A. Danto: »Temeljne akcije«, D. Davidson: »Psihologija kot filozofija«, R. Jeffrey »Etika in logika odločitve«.

[10] Masikatero poglavje teorije akcije je bralcu seveda dostopno, npr. v starih letnikih beograjske »Theorie« ter v prevodih, kot je Kotarbiński (poskus sinteze z marksizmom, opozorilo L. Krefta).

[11] Kot je znano so o smehu pisali Rabelais, Bataille in Nietzsche. O tem, kako lahko konsistentno interpretiramo Nietzscheja kot teoretika akcije, glej izvrsten komentar N. Miščevića v reviji »Theoria«, Beograd 1982 (prvi nam znani poskus tovrstne interpretacije Nietzscheja).

UDK: 167.7
praksa, teorija akcija

Matjaž Potrč: Praksa in akcija

Članek skuša predstaviti nekaj pogledov na dve doslej manj znani področji sodobne filozofije: teorija prakse in teorija akcije. Kljub temu, da v našem prostoru o teh dveh terminih pogosto govorimo, pa ne poznamo načina, kako se pojavita v anglosaksonski interpretaciji. Temeljne nastavke je oskrbel že Aristotel, in z njim je mogoče potegniti vzporednico »zlate sredine« med makro in mikro ravnijo, na kateri preučujemo družbene danosti. Na tej sledi teorija prakse in teorija akcije izdelata metodologijo, ki jo lahko uporabimo za preučevanje področja konkretnega, ki jo metodologije posamičnih znanosti vse pogosteje uporabljajo. Tudi Marx je dal podobne napotke, ko je pisal o preučevanju literature.

PROSTORSKI IN DRUŽBENI PROCESI

Ivan Bernik

I.

Vsako sociološko raziskovanje mora vsaj implicitno računati z dejstvom, da sta prostor in čas dimenziji, v katere je »ujet« sleherni družbeni proces ter sleherna oblika družbenosti. Raziskovanje kateregakoli družbenega pojava se torej ne more izogniti vprašanju o pomenu prostora in časa za njegovo razumevanje, hkrati s tem pa tudi vprašanju, kako sploh sociološko koncipirati prostor in čas. Zaradi tega bi bilo mogoče trditi, da kolikor toliko temeljito sociološko raziskovanje nujno vključuje določena spoznanja o družbenem pomenu prostora in časa. Vendar pa s tem sociološka problematika prostora in časa nikakor še ni izčrpana; posamične obravnave te problematike ne izključujejo potrebe po monografskem preučevanju družbenega pomena prostora in časa. Pomen monografskih preučevanj je prav v tem, da povežejo in posplošijo ugotovitve o prostoru in času, do katerih prihajajo raziskave posamičnih družbenih pojavov.

Že bežen pregled relevantne literature bi pokazal, da je dimenzija prostora deležna znatno več raziskovalne pozornosti kot dimenzija časa (glej npr. Mlinar, 1980; Yaker in sod., 1972). Tudi v pričujočem zapisu se bomo osredotočili na vprašanja, ki zadevajo predvsem prostorsko dimenzijo, pri čemer pa bomo skušali opozoriti (s pomočjo kategorije družbenega razvoja) na nekatere povezave med obema dimenzijama. Naša pozornost bo zlasti usmerjena na odnos med teritorialno diferenciacijo družbe (oziroma diferenciacijo družbe na teritorialne enote) ter družbeno neenakostjo. Namen tega zapisa je formulacija nekaterih splošnih raziskovalnih vprašanj, zaradi tega bo analiza bolj ali manj deduktivne narave, pri čemer bomo izhajali iz nekaterih elementarnih spoznanj o pomenu prostora v družbenem življenju.

Najprej smo torej dolžni opredeliti ključna izhodišča naše obravnave. Pri opredelitvi prostora kot sociološke kategorije kaže najprej razlikovati med fizičnim prostorom ter družbenim prostorom (Mlinar, 1973; 43). Ko je govor o fizičnem prostoru seveda ne mislimo na ta prostor sam po sebi, temveč na njegov vpliv na strukturiranje družbenih odnosov. Za pojasnitev tega vpliva sta pomembni predvsem dve ugotovitvi: prvič, da fizični prostor (razdalja) predstavlja bariero pri navezovanju družbenih stikov ter pri širjenju družbenih procesov ter na ta način prispeva k oblikovanju teritorialno družbenih enot, ter drugič, da se družbeni pomen fizičnega prostora korenito spreminja z družbenim, zlasti tehnološkim in ekonomskim, razvojem. Takšno razumevanje fizičnega prostora je bolj ali manj identično s pojmom ekološke strukture, ki označuje »povezanost med prostorsko porazdelitvijo ljudi ter njihovo razporeditvijo med različne družbene položaje« (Blau, 1977: 155). Pojem fizičnega prostora je torej izrazito sociološki pojem.

Ob takšni opredelitvi fizičnega prostora se samo po sebi zastavlja vprašanje, kaj označujemo s pojmom družbeni prostor. Tudi fizični prostor – kot smo poudarili – dobiva v sociološki konceptualizaciji karakteristike družbeno določenega prostora. Vendar pa ne gre za pomensko identična pojma, kajti s pojmom družbeni prostor se običajno skušajo opredeliti (oziroma ponazoriti) nekatere značilnosti družbene strukture, Kot elementarni karakteristiki družbene strukture se v tej zvezi navajata zlasti horizontalna družbena diferenciacija ter (vertikalna) statusna diferenciacija (glej npr. Heller, 1969: 4; Mlinar, 1973: 47), pri čemer se s horizontalno diferenciacijo razume razporeditev družbene populacije med različne vloge (oziroma položaje) v družbeni delitvi dela, s statusno diferenciacijo pa neenako razporeditev družbenih dobrin (premoženja, družbene moči, ugleda) med različne družbene položaje. Družbeni prostor torej oblikujeta dimenziji horizontalne in vertikalne diferenciacije, ki v medsebojni povezanosti predstavljata temeljno strukturno determinanto družbenih odnosov. Bolj sta razčlenjeni ti dve dimenziji, večja je kompleksnost družbenega prostora.

V sintagmi družbeni prostor ima prostor povsem drugačen pomen kot tedaj, ko je govor o fizičnem prostoru. Niso mišljene dejanske dimenzije prostora, temveč se skuša – kot smo že poudarili – s tem izrazom le ponazoriti določene karakteristike družbene strukture. V tem primeru torej nastopa koncept prostora kot metafora, oziroma kot »pomožno sredstvo« pri razlagi družbene strukture. Enako naravo in funkcijo imajo vsi koncepti, ki dopolnjujejo takšno razumevanje prostora, kot so družbena razdalja, družbena gostota, družbena mobilnost, itd.*

Upoštevati je treba, da smo povzeli le nekatere elementarne značilnosti razumevanja družbenega prostora. Opredelitve, ki težijo k večji preciznosti, zlasti ugotavljajo, da sta tako vertikalna kot horizontalna dimenzija družbenega prostora navznoter razčlenjeni. Zaradi tega se često poudarja, da je treba družbeno strukturo koncipirati kot multidimenzionalni prostor. To pa seveda omogoča veliko pestrost oziroma številne variacije pri razumevanju družbenega prostora.

Omeniti velja, da se tudi marksistična družbena teorija v nekaterih primerih poslužuje prostorskih metafor. V manjši meri to velja za marksistično razlago razredne strukture, bolj očitno pa so te metafore pri obravnavi strukture družbenih formacij. Pojma družbene baze in nadgradnje imata izrazite »prostorske« konotacije. Namen uporabe prostorskih metafor je tudi v marksizmu podoben kot v drugih primerih – čim bolj nazorno izraziti odnose v družbeni strukturi. Neupoštevanje dejstva, da gre pri pojmih baze in nadstavbe ter konceptih, ki se nanju navezujejo, le za metafora, je v marksizmu pogosto vodilo v poenostavljeno in vulgarno razumevanje družbene strukture. To ne pomeni, da kaže te izraze opuščati, temveč le zahteva posebno pozornost pri opredeljevanju njihove dejanske vsebine.

II.

V prejšnjem razdelku smo že navedli ugotovitev, da fizični prostor (oziroma družbeno določeni fizični prostor) vpliva na oblikovanje teritorialno družbenih enot. Seveda je prostor le izhodišče, ne pa tudi zadostno merilo za določitev razsežnosti in značilnosti dejanskih družbenih enot; na njihovo oblikovanje vpliva še vrsta drugih družbenih okoliščin. Vsaka globalna družba je razdeljena – bolj ali manj izrazito – na več teritorialnih substruktur. Sociološko raziskovanje je dolžno upoštevati tako ločenost in specifičnost posameznih enot kot tudi njihovo medsebojno povezanost, oziroma vključenost v širši družbeni kontekst. Ločeno obravnavanje posameznih enot ni smiselno niti tedaj, ko imamo opravka z relativno samozadostnimi in nepovezanimi enotami, kajti nepovezanosti ni mogoče pojasniti zgolj s pomočjo karakteristik posameznih enot.

Znano je, da družbeni razvoj sovpada s progresivno horizontalno diferenciacijo (delitvijo dela) znotraj posameznih teritorialnih enot. Naraščajoča horizontalna diferenciacija prispeva (skupaj z ostalimi dejavniki, zlasti tehnološkimi in ekonomskimi) k preseganju meja dane teritorialne enote ter omogoča povezovanje v širšem prostoru. Integracija v širšem prostoru predpostavlja notranje visoko diferencirane teritorialne enote. Po Durkheimu (1972:207) je »splošni zakon« družbenega razvoja, »da postaja individualnost ožjih skupin, ki so sestavni del širše skupine, vse manj izrazita«. Vendar pa splošnost tega zakona ni nesporna, kajti funkcionalna integracija ne vodi nujno k uniformnosti, oziroma k odpravljanju teritorialnih specifičnosti. Prav povezo-

vanje v širših prostorskih okvirih ob visoki delitvi dela omogoča uveljavljanje specifičnosti posameznih enotih in njihovih komparativnih prednosti. V tem smislu kaže tudi razumeti regionalistične težnje, ki se vse pogosteje pojavljajo v razvitih družbah; te težnje praviloma niso usmerjene k fragmentalizaciji globalnih družb, temveč k ohranjanju (ali oživljanju) regionalnih specifičnosti ob siceršnji način integracije v globalno družbo.
Za našo obravnavo je pomembnejša druga dimenzija, ki konstituira družbeni prostor vsake teritorialne enote, torej dimenzija vertikalne oziroma statusne diferenciacije. Pojem statusne diferenciacije kaže – kot smo že omenili – na dejstvo, da so družbene dobrine neenako razporejene med nosilce posameznih položajev (v družbeni delitvi dela), oziroma da imajo ti nosilci neenake možnosti dostopa do družbenih dobrin. Količina družbenih dobrin ni le pokazatelj posameznikove pozicije v hierarhiji družbenih statusov, temveč pomembna determinanta družbenih odnosov. Družbene dobrine namreč ne služijo le neposredni konsumpciji, ampak se lahko pojavljajo kot sredstvo menjave, predvsem pa kot sredstvo kontrole dostopa do drugih družbenih dobrin. Statusna diferenciacija rojeva družbeno distanco (podoben položaj v statusni hierarhiji ljudi »približuje«, različen pa »oddaljuje«), hkrati pa vpliva tudi na interesno členitev družbe, pri čemer imajo večjo možnost uveljavitve tisti interesi, katerih nosilci razpolagajo z več družbenimi dobrinami.
Marksistična družbena teorija razkriva temeljne vzroke neenake porazdelitve družbenih dobrin v razredni strukturi družbe, torej v takšni razdelitvi pogojev produkcije, ki ob ustrezni »pomoči« politične in ideološke prisile, omogoča enemu delu družbe da razpolaga s presežnim delom drugega dela družbe. V tej teoretski perspektivi je obravnava statusne diferenciacije (družbene neenakosti) neločljivo povezana z analizo razrednih odnosov.
Te ugotovitve implicitno opozarjajo, da raziskovanje statusne diferenciacije v teritorialno družbenih enotah lahko pomembno prispeva k razumevanju družbenih odnosov in njihove dinamike znotraj teh enot. Treba je upoštevati, da se celo v samozadostnih enotah z nizko stopnjo delitvé dela lahko pojavlja izrazita statusna diferenciacija z veliko družbeno distanco med elito in ostalim delom populacije. V tem primeru je družbeni prostor teritorialne enote bolj kompleksen, kot bi se zdelo na prvi pogled.
V procesu povezovanja posameznih teritorialnih enot v širše celote pa dobi razredna struktura in z njo povezana statusna diferenciacija dodaten pomen, saj omogoča v veliki meri pojasniti odnose med posameznimi enotami ter način njihove integracije. S tem pa se poveča pomen družbene neenakosti (statusne diferenciacije) za razumevanje teritorialne diferenciranosti družbe.
Če upoštevamo dejstvo, da so posamezne teritorialne enote navznoter diferencirane ter da za posameznimi interesi »stojijo« neenake količine družbenih dobrin (torej neenake količine sredstev za njihovo uveljavitev ter reprodukcijo njihove dominacije). Ni težko ugotoviti, da o načinu povezovanja in stapljanja teritorialnih enot ne odloča le stopnja delitve dela znotraj enot in med enotami. Tista enota, v kateri nosilci dominantnih interesov razpolagajo z relativno večjo možnostjo (sredstvi) za njihovo uveljavitev svojih interesov, kot nosilci dominantnih interesov v drugih enotah, bodo nedvomno odločilno vplivali na naravo odnosov med enotami ter njihovo integracijo v širše celote. Integracija v tem primeru ne pomeni »enakopravnega« povezovanja teritorialnih enot, ampak dominacijo enot nad drugimi. Zaradi tega stopnje razvitosti, ter s tem »brisanje« slehernih teritorialnih meja (kot to nakazujejo Durkheimova stališča). Celo nasprotno – integracija skozi dominacijo (dominacija nima le ekonomskih razsežnosti, ampak tudi – kot nakazuje marksistična opredlitev razredov – politične in ideološke razsežnosti) – po eni strani predpostavlja neenako razvitost, po drugi strani pa prispeva k ohranjanju ter celo povečevanju razkoraka v razvitosti. To vodi do svojevrstnega protislovja: medtem ko se zaradi funkcionalnega povezovanja meje med teritorialnimi družbenimi enotami vse bolj zabrisujejo, pa se dokaj jasno zarisujejo meje, ki so posledica odnosov dominacije enih teritorialnih enot nad drugimi (odnos center – periferija). S tem pa je determinirana – kot smo že nakazali – tudi narava teritorialne delitve (in integracije) dela, saj odnosi dominacije določajo kakšno mesto bo v sistemu družbene delitve dela zavzela posamezna teritorialna enota. V svoji analizi »sodobnega imperialističnega sistema« S. Amin na primer ugotavlja, da razredna struktura tega sistema (ki jo karaktetizira dominacija buržoazije in centrov) določa »neenako mednarodno delitev dela« (Amin, 1978: 1372).
Seveda ne kaže spregledati, da odnosi razredne dominacije, ki se pojavljajo med teritorialnimi enotami niso enostavna preslikava razrednih odnosov (in z njimi povezane statusne diferenciacije) znotraj enot. Analiza za prostorske razsežnosti odnosov dominacije mora neizogibno upoštevati obe ravni, če noče zapasti v simplifikacije. Tako kot nimajo vsi razredi in sloji v dominantni teritorialni enoti enakih koristi zaradi privilegiranega položaja enote, tako tudi različnim delom populacije podrejene enote pripadajo različni deleži bremen, ki izvirajo iz podrejenosti (pri čemer lahko posameznim delom – npr. kompradorski buržoaziji – prinaša podrejenost celo določene prednosti). Gre torej za kompleksne in protislovne odnose in procese. Hkrati pa analiza odnosov dominacije v prostoru prepričljivo opozarja na spoznavne pomanjkljivosti tistih analiz, ki se omejujejo le na oris karakteristik posameznih teritoriralno družbenih enot. Brez dvoma je izogibanje kompleksnejšim, na globalni nivo usmerjenim raziskavam, tudi interesno pogojeno, kajti »če povezovanje v širšem okviru pomeni tudi razkrivanje dolgoročnejših razvojnih perspektiv, iz tega tudi sledi, da je v interesu tistih, ki želijo predvsem ohraniti dano stanje, da usmerijo vso pozornost na najožje možne okvire« (Mlinar, 1980:47)

III.

Samo po sebi se postavlja vprašanje v kolikšni meri so te splošne in dokaj elementarne ugotovitve relevantne za preučevanje vloge regij v razvoju slovenske družbe. Splošnost in enostavnost ugotovitev ne omogoča, da bi iz njih neposredno deducirali vprašanja in domneve za preučevanje značilnosti teritorialne diferenciacije slovenske družbe. Formulacija konkretnih raziskovalnih vprašanj ne more biti rutinsko logično opravilo, temveč zahteva upoštevanje vrsto specifičnih spoznanj in podatkov. Zaradi tega lahko na tem mestu opozorimo le na nekatere okoliščine, ki jih je potrebno – z vidika naše dosedanje analize – upoštevati tudi pri preučevanju ekološke strukture slovenske družbe.
Preučevanje regionalne diferenciacije slovenske družbe se mora najprej spoprijeti z analizo procesov, ki oblikujejo regionalne enote (ki vzpostavljajo specifičnost posameznih regij in jih hkrati integrirajo v širšo družbeno celoto). Mejo regij, ki so določene z upravno-političnimi potrebami, niso nujno identične z mejami, ki jih določajo dejanski družbeni procesi. Nadalje je treba upoštevati, da je preučevanje regionalne diferenciacije le eden izmed možnih nivojev obravnave. Le na ta način se lahko izognemo nevarnosti, da regionalnemu nivoju vnaprej pripišemo ključno determinacijsko vlogo pri pojasnjevanju procesov teritorialne diferenciacije (integracije) slovenske družbe. Takšen pristop nas tudi zavezuje, da upoštevamo spreminjanje pomena regionalnega nivoja v teku časa; če so v določenih obdobjih preteklosti regije igrale pomembno vlogo v razvoju slovenske družbe, nikakor ni nujno, da se ta vloga avtomatično podaljšuje tudi v sedanjost. Ne nazadnje je treba tudi kritično obravnavati relevantnost podatkov zbranih na ravni regij, saj ti podatki često prikazujejo le splošne (agregatne) značilnosti regije, ne upoštevajo pa njene notranje diferenciranosti (več o tem Mlinar, 1980 a: 227). V prid tem opozorilom (lahko bi jim dodali še marsikatera druga) govore tudi rezultati empirične raziskave, ki je pokazala, da so nekatere slovenske regije (kot upravno-politične enote) relativno zelo heterogene glede na razvitost občin, ki te regije sestavljajo (Ferligoj, 1981: 43–44).
Analiza v prejšnjem razdelku je vsaj v osnovnih potezah nakazala, da so prostorske razsežnosti odnosov družbene neenakosti (s tem pa tudi razredne dominacije) ključnega pomena za razumevanje procesov teritorialne diferenciacije in integracije v sodobnih družbah. Vrsta indikatorjev opozarja, da te ugotovitve ne kaže podcenjevati tudi pri preučevanju slovenske družbe. Raziskave slojevske strukture (statusne diferenciacije) slovenske družbe kažejo na dokaj neenako razporeditev družbenih dobrin ter na očitne distance med posameznimi sloji (glej na primer Klinar, 1979), hkrati pa analize opozarjajo tudi na potencialne razredne vire družbene neenakosti. Sistematičnih raziskav o teritorialni dimenziji družbene nee-nakosti v slovenski družbi sicer ni, vendar pa že podatki uradne statistike opozarjajo (npr. podatki o številu kmečke populacije v posameznih občinah, o deležu posameznih izobrazbenih kategorij po občinah, itd.), da je lahko tudi v naših razmerah družbena neenakost pomembna determinanta integracije-dezintegracije med posameznimi teritorialnimi enotami. V kolikor v določenih teritorialnih enotah dominantne skupine razpolagajo z več sredstvi za uveljavitev svojih interesov kot v drugih (kot rečeno – nekateri indikatorji dokazujejo to možnost), potem tudi v slovenskem prostoru integracija ne teče kot kooperativno približevanje posameznih enot, temveč predvsem kot dominacija centralnih teritorialnih enot nad perifernimi (pojma centralnosti in perifernosti se seveda nanašata predvsem na družbeni prostor). To pa pomeni, da nekatere ugotovitve o posledicah dominacije v prostoru, ki smo jih zapisali v prejšnjem razdelku, niso brez pomena za razumevanje slovenske družbe.
Seveda pa ni mogoče – kot smo že nakazali – mehanično »uporabljati« splošnih ugotovitev pri analizi slovenske družbe. Med eventualnimi specifičnostmi kaže posebej upoštevati zavestno prizadevanje za enakomernejši ter bolj usklajen družbeni razvoj posameznih teritorialnih enot ter za »enakopravnejšo« integracijo. Vendar pa se sociologija ne more odreči kritični presoji sredstev in učinkov zavestne regulacije odnosov med teritorialnimi enotami. Takšna presoja je ne nazadnje smiselna tudi zaradi tega, ker je utemeljena domneva, da na izbiro načinov in sredstev regulacije družbenega razvoja v večji meri vplivajo tiste teritorialne enote (natančneje – dominantne grupacije v teh enotah), ki imajo prevladujočo vlogo v širših družbenih okvirih, znantno manj pa tiste enote, ki so jim ti ukrepi dejansko namenjeni. (Tekst ni lektoriran)

*S. Ossowski (1979: 7) ugotavlja, da pri razpravah o družbeni strukturi tako pogosto uporabljamo metaforične izraze, da »se običajno niti ne zavedamo njihovega metaforičnega karakterja«.

Citirana literatura:

Amin S.: 1978 Razredna struktura sodobnega imperialističnega sistema, Teorija in praksa, št. 11–12 (XV)
Blau P.: Inequality and heterogeneity, New York, 1977
Durkheim E.: O podeli društvenog rada, Beograd, 1972
Ferligoj A.: Razvrščanje v skupine z omejitvami (raziskovalna naloga), Ljubljana, 1981
Heller C.: Structured social inequality, New York, 1969
Klinar P.: O življenjskem stilu na Slovenskem, Teorija in praksa, št. 1 in 2 (XVI), 1979
Mlinar Z.: Sociologija lokalnih skupnosti, Ljubljana, 1973
Urbanizacija, urbanizem in sociologija, Ljubljana, 1980
Študijsko gradivo za predmet teorija razvoja, Ljubljana, 1980
Ossowski Š.: Class structure in the social consciousness, London, 1979, Yaker H. (ed.)
The future of time, New York, 1972

Zlodretova žlobudra

Andrej Pogačnik

Andrej Pogačnik
Fakulteta za arhitekturo,
gradbeništvo in geodezijo
Jamova c. 2
61000 Ljubljana

Spoštovano uredništvo!
Prosim, da v skladu z zakonom o tisku objavite celotno besedilo mojega prispevka, ki je odgovor na neakademski in žaljiv članek J. Zlodreta v prejšnji številki.
S tem mi je bila povzročena dokajšnja osebna škoda – še toliko bolj, ker je bil časopis neokusno zastonj vsiljen kot reklamni primer na najrazličnejših mestih, ki so blizu tudi mojim okoljem.
V kolikor objavo odklanjate, bom le-to terjal po pravni poti.

izr. prof. dr. Andrej Pogačnik

Ljubljana, 11. 5. 1983

Mojemu razmišljanju ob knjigi Braca Rotarja »Pomeni prostora«, ki je bilo objavljeno v »Delu« pod naslovom »Različni pomeni prostora« sta sledili dve srditi reakciji, Gantarjeva v »Delu« in Zlodretova v tem listu. Nobenega namena nisem imel odgovarjati; kdor je pozorno prebral Rotarjevo delo in moje mnenje o njem, kdor je neobremenjen, odprte glave in srca, je dobro razumel, kaj sem imel povedati. Zato niso potrebni dodatni posredniki, razlagalci in polemike s tretjimi osebami. Histerični članki in protičlanki v časopisju se v projekciji časa izkažejo za jalovo mlatenje prazne slame, ki jih hitro prerase plevel pozabe in prekrije prah nepomembnosti. Ostajajo le resnično izvirne stvaritve, temeljne raziskave, iskrena prizadevanja. Vse, kar sem zapisal ob Rotarjevi knjigi, sem povedal premišljeno in prepričano ob vedenju, da si bom nakopal kup nevšečnosti. A premnogi urbanisti so me dobro razumeli – pa ne tako, kot bi si želela Ganter in Zlodre. Verjetno pa so prav tako mnogi komaj čakali, da se jim ponudi priložnost bruhati ogenj in pepel na toliko osovraženi institucionalizirani urbanizem ali na urbanizem skrit za namišljenim slonokoščenim stolpom akademskih naslovov.
Dregnil sem v sršenje gnezdo nepotešenega dneva (verjetno gneva op. red.) do urbanistov, pa tudi v kompleks nemoči oblikovati prostor, spreminjati mesto in krajino. Oglašam se pravzaprav samo zato, ker je poskus diskvalifikacije mojega članka Gantar opravil še na kolikor toliko dostojen način, Zlodre pa na žaljiv na najnižji možni ravni, zreli za sodno tožbo. Pri tem očitno izkorišča svoje članstvo v uredniškem odboru lista in mu dela medvedjo uslugo s spuščanjem časopisa na raven osebnih žalitev. Pa nič zato.
Kljub vsemu trudu, konstrukcijam, mletjem istega, kar je že Rotar premlel, obračanju misli ali celo iskanju mojih pravopisnih napak, niti Gnatar niti Zlodre nista postregla z nobenim resnim argumentom in tako v tem mojem prispevku ni o čem pisati. Nikjer nista odgovorila na bistveno tezo mojega članka, da urbanizem, da mesta niso samo odsev političnih, ekonomskih, socialnih, tehničnih, ekoloških in drugih družbenih razmer, temveč tudi inkarnacija umetniškega hotenja posameznika ali kolektiva, plod znanstveno-tehnične urbanistične misli in sebi lastne razvojne logike.
Podtika se mi izražanje legitimiranih, institucionalno verificiranih stališč; ravno obratno je res, ko sem »si upal« postaviti se v bran za vse krivega grešnega kozla urbanizma in urbanistov in napasti uradno hvaljeno in nagrajeno delo. Ob vseh napakah v zemljiški in lokacijski politiki, dosedanjih zablodah v kmetijstvu in prometu, prestižnih industrijskih in reprezentančnih gradnjah, namišljeno cenenih stanovanjskih silosih, ekoloških stranpoteh, gospodarski nemoči, ki botruje marsikateremu osiromašenemu bivalnemu in delovnemu okolju – si je pač najlažje pilatovsko umiti roke češ urbanizem in urbanist nista mogla ubežati pritiskom.«
Smeši se moje poudarjanje naše samoupravne poti v urbanizem. Kot da je z zapisom te fraze že vse od boga dano, kot da se za družbeno participacijo ni potrebno stalno in naporno boriti bodisi ob zbiranju elementov nosilcev planiranja, bodisi ob delu na terenu. Naj mi bo dovoljeno poudariti, da smo v naših urbanističnih načrtih v zadnjih letih za južni predel Nove Gorice, za Logatec, Hrastnik in Postojno vedno s širokimi javnomnenjskimi anketami in fotoanketami zbirali mnenja, želje in izražene potrebe ljudi ter jih vgrajevali v urbanistične zasnove. Zlodreta osebno niti najmanj ne poznam. Če pa je morda arhitekt, mu svetujem, da se poskuša kdaj lotiti kakega urbanističnega načrta ali prostorskega plana, tedaj bodo njegovi pogledi bolj umirjeni, kompleksni in zreli, kot pa zgolj zvarki citatov drugih – kakršne je sem pa tja objavljal v »Arhitektovem biltenu«.
V našem konfliktu vidim nasprotje, ki je tako staro, kot sta stari znanost in umetnost: nasprotje med ustvarjalci

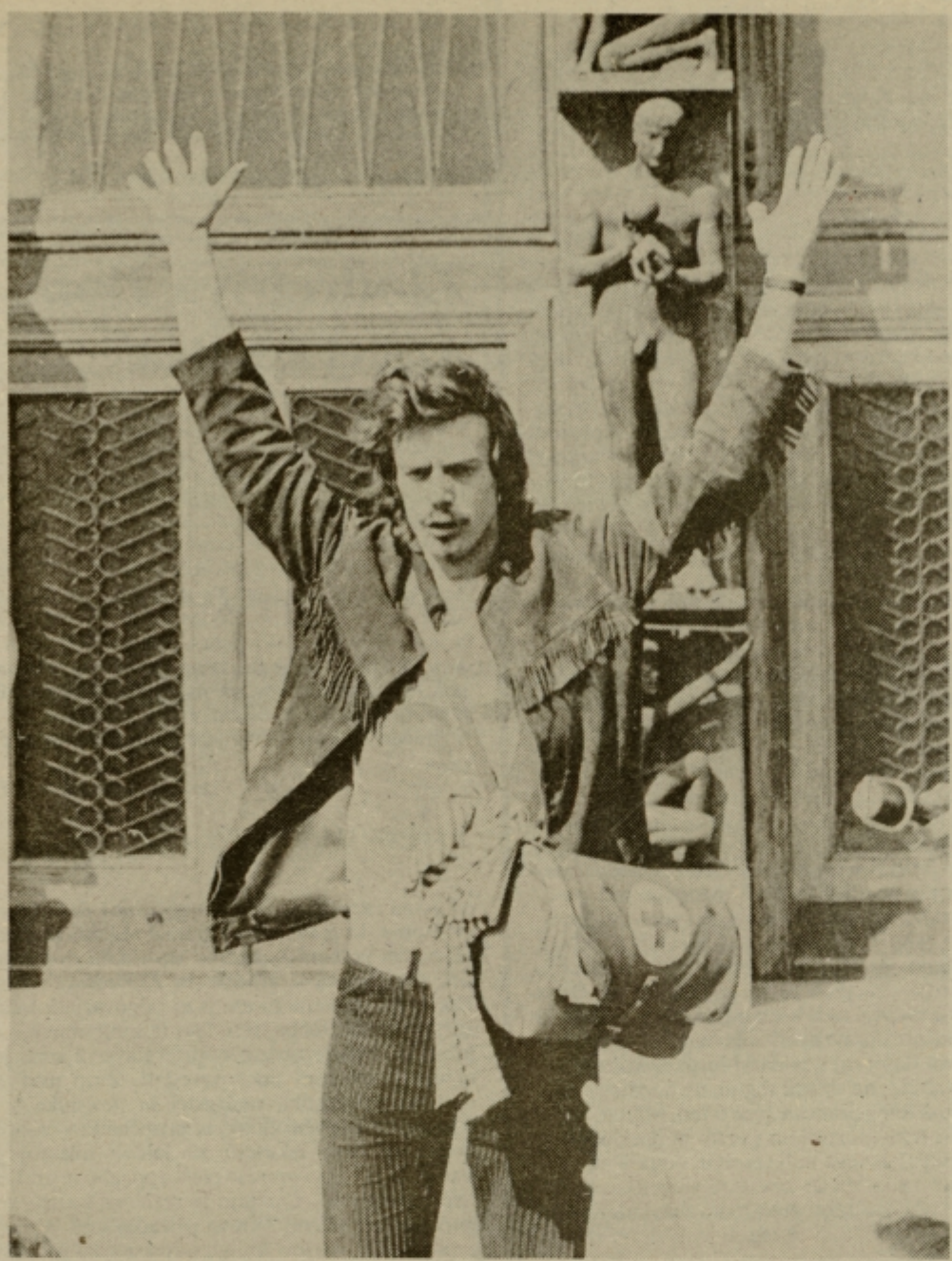

in kritiki, med tistimi, ki urbanizem delajo in med tistimi, ki o njem pišejo, najčešče pa kar kombinirajo že zapisano.
Pravzaprav naj bi imeli z Gantarjem in Zlodretom iste cilje – bolj humano, ekološko, enakopravno, majhno, ozelenjeno, participarujoče mesto. Le da so naše poti, kako spremeniti svet različne – jaz verjamem v moč in voljo urbanizma.
Pa še nekaj; v zadnjem času se je razpasla navada, da novopečen avtor prebere eno, dve, morda tri tuje knjige po svojem okusu in vnaprejšnjem prepričanju. Napiše članek – kompilacijo, jo opremi z opazkami in citati iz teh del – in že je znanstveno delo tu! Ob tem je vsakdo, ki med stotinami ali tisoči knjig iz zadevnega področja teh del slučajno ne pozna, beden ignorant. Avtorja ne zanima lastna izvirna izkušnja in kreativno stališče, temveč v paraznanstveno, komaj komu razumljivo »slovenščino« oblečena poza.
Rešnica o mestih ima brezštevilno obrazov in pomenov tako za posameznika kot za družbo; mesta kot umetnina, kot »velika hiša« govorijo vakomur drugače, so koncentracija kulture, znanosti in spominov ter kot taka za slehernega drugačna življenjska izkušnja, kakor je raznoliko življenje sámo. Zato so različne, celo diametralne tudi razlage urbanizma. Kako različne so misli kakšnega Vitruvija, Ruskina, Howarda ali Saint Elia! Ali, če gremo med novejše avtorje, v kakšnih nasprotjih so si Lowry in Alexander, Lefebvre in Mc Harg! Ali pa med našimi avtorji, med kakim matematikom Zakrajškom ali kiparjem M. Pogačnikom, med ekonometristom Rupnikom in postmodernistom Koželjem!
Le malo je pisecev – kompleksnih sintetikov med katere prištevam, recimo, Mumforda, Gideona, Hauserja, našega Marjana Mušiča. Zato je najbolje ob poznavanju temeljnih piscev, teorij, metodologij in tehnik, izoblikovati si lastno izkušnjo, spoznanje in strokovno pot – ter na njej vztrajati, ustvarjati in pisati. Sam sem obiskal in študiral skoraj vsa najstarejša mesta sveta, da o mestih zahodne Evrope in Amerike ne govorim. Z veseljem sem pripravljen diskutirati o fizični podobi in lastni izkušnji iz teh mest, ne mislim pa polemizirati na tako nizki ravni, kot mi jo ponuja Zlodre.
Naj še enkrat ponovim, da sem Rotarjevo knjigo kritiziral, ker je politično sociološki vidik ekstrapoliral na celotno vedo, znanost in umetnost gradnje mest.
V svojem članku sem Rotarju kot nepoznavalcu arhitekturnega vidika urbanizma dobrohotno spregledal nekaj očitnih strokovnih spodrsljajev in se lotil le tistih splošnejših, obče znanih. S tem je vsaka nadaljnja polemika z moje strani zaključena, pa saj itak govorimo drug mimo drugega.

Kazalo

2 Bojan Korsika
Nekateri mehanizmi v reprodukcijskem procesu, ki jih obvladuje birokracija

4 Vlasta Jalušič
Iluzorično občestvo »socialističnega internacionalizma«

6 Slavko Gaber
»Srednji razred«

8 Iztok Ilich
Reforma univerze in študija

10 Alternative Criminology

12 E. H.
Temeljna vprašanja nove vzgoje

14 Socialno vprašanje slovenskega akademika

16 Franci Požgan
Izpitni sistem kot odsev protislovij v družbi

18 Zoran Pavlovič
Individuum – ali kaj vse lahko pod tem razumemo

20 Matjaž Potrč
Praksa in akcija

22 Ivan Bernik
Prostorski in družbeni procesi

23 Andrej Pogačnik
Zlodretova žlobudra

Izdajata
Univerzitetni konferenci Zveze socialistične mladine Slovenije Maribor in Ljubljana

Revijo sofinancirata Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije

Izdajateljski svet
dr. Andrej Kirn, Tomaž Krašovec, Zdravko Kravanja, Franci Pivec (predsednik), Rudi Podgornik, Marjan Pungartnik, Ivo Soče

Uredništvo
Milan Balažic, Igor Bavčar, Peter Gruden, Srečo Kirn (odgovorni urednik), Andrej Klemenc, Bogomir Kovač, Bojan Korsika, Lev Kreft, Erna Kraševec, Mitja Maruško, Ranko Novak (grafični urednik), Rudi Podgornik, Diana Sivec, Leo Šešerko (glavni urednik), Nada Špolar-Kirn, Peter Wieser, Siniša Zarić, Pavle Zgaga, Janko Zlodre (tehnični urednik)

Lektor
Miha Bregant

Naslov uredništva
Trg osvoboditve 1/II, YU-61000 Ljubljana, uradne ure (torek in četrtek od 11. do 13.) tel. 061/214-372

Naročnina
Cena številke 30,00 din / cena dvojne številke 60,00 din / celoletna naročnina 300,00 din, za tujino dvojno

Številka žiro računa: 50101-678-473030, UK ZSMS, Predsedstvo, Trg osvoboditve 1/II / (za Časopis)

Tisk
ČGP Delo

Po sklepu Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo št. 421-1/74 z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.
Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

Naročilnica

Naročam
Časopis za kritiko znanosti

Ime in priimek _____

Naslov _____

Podpis _____

Datum _____